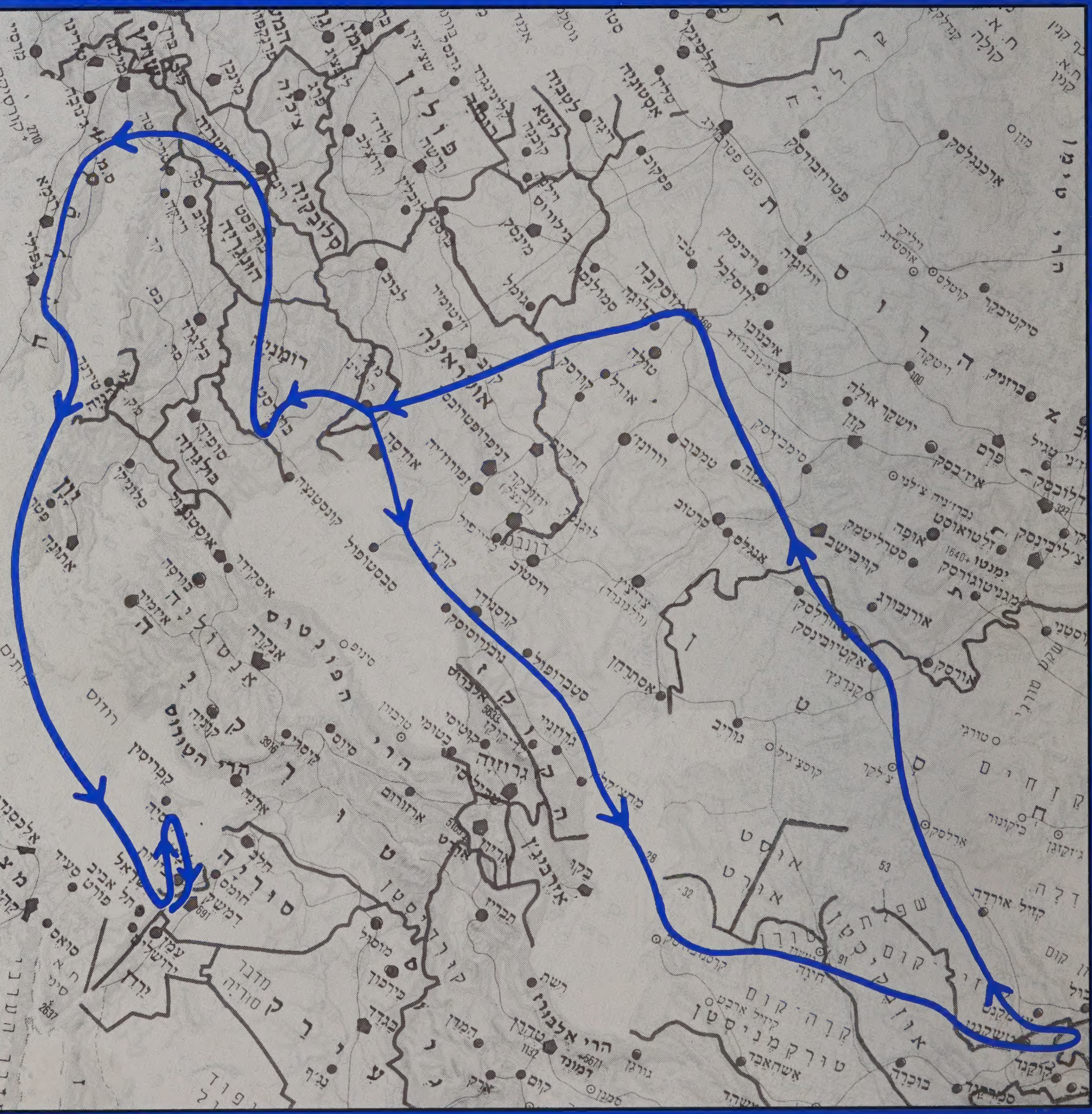
שמואל ברנשטיין

תלאות מלחמה

שמואל ברנשטיין

תלאות מלחמה

סיפור חיים

שמואל ברנשטיין

תלאות מלחמה

סיפור חיים

SHMUEL BERENSHTEIN

ברנשטיין שמואל
טל. 03-5[illegible]53767

Printed in Israel – 1997 – נדפס בישראל

תוכן

ילדות בקישינייב

1941 - 1927

נולדתי בקישנייב בסרביה (כעת מולדוביה רוסיה) בחורף 1927 למשפחה ממוצעת. את התאריך המדויק איני יודע, כי תעודת הלידה, אם היתה לי, אבדה. אבי היה סנדלר ואחד מחדרי הדירה שימש לו כבית מלאכה. בזמנים בהם בורך בעבודה רבה עבדו איתו עוד שני פועלים הזכורים לי. האחד היה גוי, אך דיבר ושר ביידיש כמו יהודי. מאוד אהבנו את השירה שלו. השני היה גבוה וחסון ושמו היה שלמה. הוא נהג להרים אותנו עד התקרה. פחדנו, אבל אהבנו את זה. אמי היתה אז מתרעמת וצועקת עליו שלא יעשה זאת, כי הוא יכול חס וחלילה להפיל מישהו מאיתנו.

זה מזכיר לי שפעם הוא לקח אותי לטיול באופניו. באחד הרחובות, ליד אחד הבתים היה מין שיפוע של בטון. הוא רצה להראות לי אחד מפעלוליו, החליק עם אופניים ושנינו נפלנו. אני נחבלתי מעט, רגליי וידיי נשרטו. כשאמי ראתה אותנו היא נכנסה להיסטריה, התחילה לצעוק עליו, וכשראתה שלא נפצעתי ממש נרגעה וגם סלחה לשלמה. בדרך כלל היתה אשה סלחנית. מאז אותו מקרה לא עליתי יותר על אופניים.

על תולדות היולדי אספר לפי סיפורים ששמעתי, כשיכולתי כבר להבין.

מספר חודשים לאחר שאמי נכנסה להריון, חלתה אחותי מלכה, שהיתה אז כבת שבע. מצבה הידרדר, היא איבדה משקל, היתה עצבנית, לא יכולה

היתה לאכול ומדי פעם אף היה לה חום גבוה.

הרופאים לא היו מסוגלים לקבוע מה מחלתה. ניסו כל מיני תרופות אך ללא הועיל. עם התקדמות הריונה של אימי הידרדר מצבה של אחותי יותר ויותר. המצב הגיע עד כדי כך, שלא היתה מסוגלת לרדת מהמיטה, היתה מאוד עצבנית, וכל רעש הפריע לה. ההורים נכנסו ללחץ וייאוש. הרבה מה לעשות עם הריונה של אמי לא היה בימים ההם.

ימים ספורים לפני הלידה התחילו לדבר אל אחותי ולהסביר לה שאמא תלך לבית חולים ותביא תינוק או תינוקת קטנה, והיא תוכל לשחק איתו או איתה כמו עם בובה. יהיה לה אח קטן או אחות קטנה, ושלא תיבהל אם התינוק יבכה או יצרח, כי גם היא היתה פעם תינוקת ובכתה מדי פעם. ההורים וכולם אוהבים אותה מאוד והיא תישאר הילדה האהובה על כולם. הרבה תגובות לא היצלנו מפיה. כך נמשכו הדברים עד שאמא נכנסה לבית היולדות. ההורים הגיעו לכדי ייאוש ומחשבות רבות עברו במוחם, עד כדי כך שהתפללו שלא אוולד. לא יכלו לתאר לעצמם מה יקרה לאחותי כשיביאו תינוק הביתה.

הנס הראשון קרה ברגע שאמא ילדה אותי. אחותי שאלה, "איפה אמא?" כשהסבירו לה שאמא בבית חולים ותביא תינוק, שאלה "מתי?"

כמובן שהתחילו שוב להסביר לה מה עתיד להתרחש. למחרת קרה הנס השני. אחרי ששאלה על אמא ביקשה אחותי משהו לאכול ולשתות. מה שלא קרה הרבה זמן. היא אמנם טעמה כזית, אבל השמחה היתה גדולה. מלכל'ה סוף סוף ביקשה אוכל. היא התחילה לאבד סבלנותה ושאלה כל פעם "מתי כבר אמא חוזרת הביתה?"

כעבור יומיים־שלושה חזרה אמא הביתה עם תינוק בריא ושלם. דבר ראשון, שמו את התינוק (זאת אומרת אותי) במיטה על יד אחותי. נתנו לה לחבק אותי, ללטף אותי. כולם עמדו בצד לראות מה יקרה. לא תתואר השמחה והצהלה כשמלכלה ליטפה את התינוק וצחקה אליו.

מרגע שנולדתי מצב בריאותה של אחותי התחיל להשתפר לאין שיעור. עד הברית התחילה ללכת ולאכול יותר טוב, וכעבור שבועיים התחילה ללכת לבית הספר.

הורי המחבר יוסף ובלומה

משפחת המחבר. עומדים: האחיות הדסה ומלכה
יושבים מימין: האח יענקל, האב יוסף, האח לייבל, האם בלומה והמחבר

על הברית מספרים שלא היה כמותה מזה שנים בשכונה. היתה סעודה שנמשכה לאורך ימים. שתו ורקדו אפילו על השולחנות. כל מי שהכיר את ההורים, והיו הרבה כאלה, באו לשמוח איתם. היתה שיחת היום על הנס שקרה לאחותי בהיוולדי. כך סיפרו ודיברו למשך זמן רב. לכן גם מאוד אהבתי את אחותי, עד יום מותה.

כעבור שלוש שנים נולד אחי, בן הזקונים, לייבל. כך שהיינו שלושה אחים ושתי אחיות. אני שמול (כך קראו לי), הייתי האמצעי בין הבנים וגם ה"קורבן". כשגדלנו, אחי יענקל, הבכור בבנים, היה ילד קצת חלש, אך הוא היה האינטליגנט – כך שכולם חסו עליו וויתרו לו. אחי לייבל היה הקטן ובן הזקונים, אז גם נגדו לא יכלו להיות טענות. כך שהכל נפל עלי. אני הייתי צריך לעזור בבית, למלא שליחויות ולוותר להם. אבל במשך הזמן כשגדלנו יותר היינו לחברים טובים.

אחותי אודל יפת התואר, עטורת הצמות היתה האחות הגדולה. היא למדה בבית הספר פרופסונלניה (בית ספר ללימוד מקצועות). אודל, ידעה לשיר יפה ולשחק בתיאטרון. היתה אהובה על כל הבריות וכמובן שהיתה לה חברה משלה, ככה שהרבה זמן לטפל בנו הקטנים לא היה לה.

אני זוכר שגרנו ברחוב אילינסקיה. היתה חצר גדולה, גרו שם עוד שתי משפחות. בקצה אחד של החצר היה בית בד, בו הכינו שמן מגרעיני חמניות. מאוד אהבתי לראות את תהליך הייצור. אני ועוד ילדים היינו מבלים הרבה זמן בעמידה על יד הדלת ובצפייה בגרעינים הנשפכים לתוך מיכל, ומשם לתוך מכבש. מהמכבש היה מצד אחד יוצא שמן, מין נוזל כהה, ומצד אחר מין דייסה עבה שהיתה נכנסת למכבש אחר ומשם היו יוצאות פלטות עגולות עבות. אלה היו מאכל לבהמות. גם אנחנו אהבנו לכרסם אותן. אז או שאחד הפועלים היה זורק לנו חתיכות, או שהיינו מסתננים לסחוב. זה היה יותר כיף. היו בחצר גם מחסנים גדולים (האנגרים) להחסנת הגרעינים.

כשהייתי ילד, גן ילדים לא היה או שלא ידענו עליו. היינו משחקים בחצר או ברחוב. הרבה צעצועים לא קנו לנו, אז היינו מאלתרים כל מיני דברים. העיקרי ביניהם היה הכדור. היינו לוקחים גרב, ממלאים אותה

בסמרטוטים ובקצת נסורת, משתדלים לעגל אותה כמה שאפשר, תופרים אותה, והנה לך כדור לתפארת שבו היינו משחקים כדורגל או משחקי כדור אחרים.

יום אחד אני ואחי יענקל מצאנו גור כלבים שחור, נחמד כזה. הבאנו אותו הביתה לשחק איתו. כשההורים ראו אותנו עם הכלבלב צעקו עלינו וציוו להוציאו מיד החוצה, למקום שבו לקחנו אותו. התחיל ויכוח, בכי, תחנונים, בינתיים אחד מאיתנו התגנב למטבח ולקח קערה עם חלב וחתיכת לחם. שום דבר לא עזר. מוכרחים היינו להוציא את הכלב. יצאנו איתו לחצר, האכלנו אותו והמשכנו לשחק איתו. לפנות ערב קראו לנו להיכנס הביתה לארוחת ערב, אך בלי הכלב. לא הסכמנו. הביאו לנו את ארוחת הערב החוצה, והזהירו אותנו, "עכשיו אתם אוכלים בחוץ יחד עם הכלב, ואם לא תשאירו אותו בחוץ גם תישנו איתו בחוץ".

אנחנו החלטנו להישאר עם הכלב בחוץ. היה קיץ חם, נכנסנו לאחד המחסנים שלא היו בו הרבה שקים ושהיה הכי קרוב לבית , כדי שאפשר יהיה לראות אותנו. נשארנו שם כל הלילה. ההורים כבר לא ישנו באותו לילה, צפו עלינו מה קורה איתנו. המחסנים היו פתוחים, רק עם רשתות סביבם. האם באמת נעמוד בהחלטתנו. ועמדנו. ודאי שנרדמנו מיד מרוב עייפות.

בבוקר לא רצינו להיכנס לבד הביתה. חיכינו עד שיקראו לנו. ואמנם אמא קראה לנו להיכנס הביתה להתרחץ ולאכול. הסכמנו לבוא הביתה אך ורק עם הכלב. בסוף אמא נכנעה והסכימה, בתנאי שנסדר לו מקום במרפסת. הסכמנו. אמא הכינה לנו ארוחת בוקר, וגם לכלב הכינה קערה מלאה חלב ולחם.

במשך הזמן התחבב הכלב על כולם. אהבנו אותו וקראנו לו צִיגָן (צועני). היה זה כלב נמוך וארוך עם אזניים ארוכות. יום אחד כשאכלנו ארוחת צהריים, הכלב הסתובב מתחת לשולחן ואיכשהו בלע חתיכת עצם גדולה והתחיל להיחנק. אבא תיכף הרים אותו, תחב שתי אצבעות לתוך לועו והוציא את העצם. כולנו נשמנו לרווחה. הכלב קיבל אזהרה לא לבלוע עצמות. בסופו של דבר כולם פינקו אותו ואהבו אותו. החזקנו אותו

ברשותנו עד המלחמה, כשנאלצנו לעזוב את העיר. בצער רב השארנו אותו לבד, לשמור על הבית.

אני זוכר את אבא עובד קשה לפרנס את המשפחה. היו תקופות שפל, בפרט בחורף כשלאבא לא היתה עבודה. איך שהיה מכתת רגליו כדי להשיג כסף, שלא יחסר אוכל לילדים. היה עובד בכל מיני עבודות מזדמנות, העיקר לפרנס את המשפחה.

אמא היתה אשה צנועה ואהובה על כולם. קרובים, שכנים וכל מי שהכיר אותה. דאגה לרווחת הבית ועזרה לכל הנזקק. אם במילה טובה, אם בעצה או פשוט בצלחת מרק חם. אפילו בזמנים הקשים ביותר כשבבית שרר מחסור, דאגה שהילדים יהיו תמיד מטופחים, לבושם נקי ובאמתחתם כריכים לבית הספר. שאף אחד לא ירגיש שיש מצוקה בבית. כיצד עשתה כל זאת איני יודע. בחוץ איש לא ידע על המחסור בבית. היתה מסתירה בכישרון רב, כדי שאף אחד לא ירחם עלינו. עד שעברו הימים הקשים ואבא שוב התחיל לעבוד והחיים חזרו למסלולם.

זכורים לי ימי שישי אחר הצהריים. כשאבא סיים עבודתו, נהג לקחת אותנו הבנים, לבית המרחץ שהיה בקצה העיר. היינו נוסעים בחשמלית או הולכים ברגל. שם היינו מתרחצים, נכנסים למקווה. אבא היה נכנס למאונה ויוצא משם אדום מהאדים החמים. היה נפגש עם מכרים, חברים. גם אנחנו נפגשנו שם עם ילדים אחרים. בקיץ היה קונה לנו גלידה או גזוז. היינו מבלים שם כמה שעות. היה זה כעין בידור של יום שישי. בדרך חזרה, אם אבא היה עייף, היה שוכר מרכבה והיינו נוסעים הביתה. זה כבר היה שיא הבילוי.

הילדות עד לגיל בית הספר עברה בצורה רגילה לאותם הזמנים. רשמו אותי לבית הספר היהודי על שם "וייסמן", מייסד בית הספר. התרגשתי מאוד לקראת לכתי לבית הספר. קינאתי באחיותי ובאחי הגדולים, והנה הגיע היום המיוחל. קמתי מוקדם בבוקר עוד לפני שאמא באה להעיר אותי. התרחצתי, לבשתי את מיטב בגדיי. אמא הכינה לי כריך בתוך שקית מבד שתפרה במיוחד, והלכנו לבית הספר. בית הספר היה במרחק מספר רחובות מהבית שלנו. אני הלכתי מהר ורצתי, האצתי באמי שתלך יותר

מהר פן נאחר. לבית הספר הגענו זמן רב לפני בוא המורים. בינתיים טיילתי בסביבה, פגשתי ילדים מהשכונה והם הכירו לי ילדים אחרים. כולם היו קצת במתח לקראת הבאות.

הגיעה מנהלת בית הספר, שמה היה חיה אושרובנה. (היא היתה מעין אמא של כל הילדים. במשך הזמן הכירה כל ילד וילד בשמו ודאגה לכולם. היתה מורה בשם זלדה מרקובנה. היו קיצ״יס, זנדוויס ועוד כמה שאת שמם שכחתי.)

אספו את כל הילדים, האמהות הלכו הביתה. המנהלת קידמה את כולנו בבירכת ברוכים הבאים לבית הספר, והסבירה באופן כללי את תנאי בית הספר. חילקו אותנו לקבוצות וכל מורה לקח את הקבוצה שלו לכיתה.

בית הספר היה בניין בן שתי קומות שכבר ראה ימים יפים יותר, עם חצר גדולה.

הכיתות הנמוכות היו בקומה התחתונה. היה אולם גדול שבו היינו משחקים בימי החורף כשאי אפשר היה לצאת החוצה.

קיבלתי מחברות, עיפרון, מחק וחוברת. הפכתי לתלמיד מן השורה. מאותו יום כבר לא קנאתי באחי ובאחיותי. גם לי יש מחברת, תיק בית ספר. וגם אני עסוק בשיעורים ממש כמותם והייתי גאה מאוד. לבית הספר היינו הולכים קבוצת ילדים יחדיו, רק בימי חורף קשים היו מלווים אותי המבוגרים.

בכיתה היכרתי ילד בשם פיניה משכונה אחרת. משום מה נוצרה בינינו כימיה. התיידדנו, שיחקנו יחד, במשך הזמן התהדקה החברות שלנו והיינו כאחים.

כשעברתי לכיתה ב׳ החליט אבא שהגיע הזמן ללמוד קצת ״יידישקייט״, זאת אומרת בחדר. הוא הכיר את המשגיח של תלמוד תורה ורשם אותי לחדר ללמוד להתפלל, קצת חומש, רש״י. אחרי הלימודים בבית הספר הייתי בא הביתה אוכל והולך ללמוד תורה, כמה ימים בשבוע. הייתי כעין סטודנט חופשי, כי יתר התלמידים היו לומדים כל היום. זה אפילו מצא חן בעיני והתקדמתי מאוד. עליתי על הרבה ילדים שהתחילו לפני ולמדו כל היום. המשגיח, בכל פעם שפגש את אבי הפציר בו לרשום

אותי לישיבה, כי ראה בי פוטנציאל להיות רב בישראל.

בית הספר "וייסמן" שבו למדתי היה ידוע כבית ספר שמאלני, קומוניסטי, לכן המשטרה שמה עינה עליו. אחרי כל הפגנה של פועלים, או שמועה כלשהי על התארגנות היו פושטים על בית הספר. עושים חיפושים, אוסרים כמה מורים ומחזיקים אותהם למשך מספר ימים במשטרה. על פי רוב היו מאשימים מורה או שניים, ומכניסים אותם לבית הסוהר לכמה שנים.

הנהלת בית הספר השתדלה לעזור לילדים. רבים מהם באו ממשפחות מרובות ילדים, מעוטות יכולת. אם משום שהאב לא עבד, או מכל מיני סיבות אחרות. בעזרת הג'וינט, אנשים עשירים ומתנדבים מהארץ ומחוץ לארץ, גייסו כספים ואירגנו בבית הספר ארוחות חמות חינם חלוקת בגדים חמים בחורף לנזקקים. כמו כן היו בבית הספר בתי מלאכה לנגרות, חייטות ועוד מלאכות, ללמד את הילדים מקצוע.

מאוד אהבנו את מנהלת בית הספר חיה אושרובנה. היא עשתה לה מנהג להזמין לביתה אחרי הלימודים כל פעם קבוצה אחרת של תלמידים, לכוס תה ולשיחה תרבותית. היתה מקריאה סיפור ואנחנו היינו מנתחים אותו ומתווכחים. מאוד אהבתי את המפגשים האלה.

זכור לי מקרה. הייתי אז בכיתה ב' או ג' והייתי מוזמן לבית המנהלת. חיכיתי בקוצר רוח ליום הפגישה. אמרתי להורים שאבוא הביתה מאוחר כי הוזמנתי לחיה אושרובנה.

באחת ההפסקות באותו יום נשארנו באולם הגדול (אולי בגלל מזג האוויר), אני עמדתי בסמוך לאחד הקירות, ודיברתי עם פיניה רעם ועוד כמה ילדים שהוזמנו לאותו אחר הצהריים למנהלת. הילדים שיחקו בתופסת, התרוצצו. אחד הילדים, בלי כוונה, פגע בי עם עקב הנעל שהיתה מפורזלת (כפי הנוהג באותו זמן, על מנת שהנעל תחזיק מעמד יותר זמן) בעצם שוק הרגל בעוצמה רבה. היה זה לפני השיעור האחרון, הרגל מאוד כאבה לי, בקושי צלעתי עד הכיתה. על השאלות אם כואב לי או אולי לגשת לאחות, עניתי "לא נורא זה יעבור". לא רציתי לוותר על הפגישה עם המנהלת שכל כך אהבתי.

אחרי הלימודים הלכנו כל המוזמנים לבית המנהלת. אני קצת בצליעה. כרגיל קיבלה אותנו בסבר פנים יפות. כיבדה אותנו בעוגיות, בשתייה, הקריאה לנו סיפורים. שוחחנו על הנושא, התווכחנו על כל מיני דברים והכל היה נהדר. אני התחלתי להרגיש לא טוב, כנראה שקיבלתי חום אך לא אמרתי דבר. בקושי חזרתי הביתה לפנות ערב. לא רציתי לאכול או לשתות רק להיכנס למיטה ולישון. אמא שאלה אותי מה קרה, האם אני לא מרגיש טוב. עניתי לה שהכל בסדר ואני רק קצת עייף. לא סיפרתי על המקרה בבית הספר.

בלילה אמא הרגישה שמשהו לא בסדר איתי. ניגשה למיטה, ראתה אותי מסתובב, עושה העוויות ומדבר שטויות. שמה יד על ראשי ונבהלה. קדחתי. תיכף העירה את אבא. כאשר ראה את המצב ורץ להזעיק רופא. הגיע רופא תורן, בדק אותי ולא מצא כלום. נתן משהו נגד חום, אמר לשים עלי קומפרסים עם מים קרים, ומחר בבוקר יש לקרוא לרופא המשפחה. מוקדם בבוקר אבא הלך והביא את הרופא, לפני שהוא מתחיל לקבל חולים במרפאה. הרופא בדק אותי ולא מצא כלום, ואני לא מספר כלום. לפני שהלך החליט לבדוק אותי עוד פעם. משהו לא נראה לו. הוריד את השמיכה מעלי וראה את הרגל נפוחה, אדומה, ואז הבין מנין החום. התחיל לשאול שאלות, ורק אז סיפרתי מה קרה.

הרופא אמר להורי שיש לי דלקת זיהומית חזקה, כנראה עם מוגלה וזה הגורם לחום. רופא כירורג מוכרח לראות אותי בהקדם. הוא כתב מכתב לכירורג על המצב וביקש ממנו לבוא אלי כי ללכת לא יכולתי. לא היה נהוג שרופא כירורג יבוא לביקור בית. התחילו לנזוף בי על שלא סיפרתי תיכף מייד, אולי אפשר היה למנוע את הזיהום. לא היה עם מי לדבר כי קדחתי מחום, והפסיקו.

אבא לקח את המכתב והלך לרופא לנסות לבקש ממנו לבוא לביקור בית. למזלי היה הרופא, גם רופא טוב וגם אדם טוב. הבטיח, ואמנם הגיע תוך כשעה. הביט ברגל ואמר שהמצב "לא כל כך טוב". נתן תרופות, קומפרסים ואמר שיבוא למחרת. ביום המחרת הוא ראה שהמצב הורע, נתן עוד משהו, ואמר שאם המצב לא ישתפר לא יהיה מנוס אלא לנתח.

ועד כמה יהיה הניתוח עמוק אינו יכול לדעת. יכול להיות שיצטרכו לקטוע את הרגל כמעט עד הברך. והוא כבר קובע תור לבית החולים לניתוח. ההורים קיבלו הֶלֶם. אמא התחילה לבכות, אבא הפך חיוור כסיד. עברו במוחם כל מיני מצבִים. מה יהיה איתו (כלומר איתי), ילד בגיל כזה בלי רגל, איך זה ישפיע עליו, על המשפחה. היה איום ונורא. הרבה אפשרויות לא היו. ישבו על ידי. אמי השתדלה לא לבכות. ישבו וחיכו.

משום מה גם הרופא לא היה שקט לגמרי, כנראה חשב על המצב. לפנות ערב כשגמר את עבודתו במרפאה, בדרכו הביתה, נכנס לראות איך המצב. החום לא ירד לי, הרגל התנפחה עוד יותר. הוא חשב וחשב, לבסוף אמר לאבי, אני רושם לך פה מן תחבושת עם חומר מיוחד מתוצרת אמריקה, מאוד קשה למצוא אותה, אבל תנסה. אם תשיג את החומר וזה יעזור, הפצע ייפתח והרגל תינצל. ואם לא, מחר הוא יום ניתוחים, תביאו את הילד לניתוח ואלוהים איתכם.

אבא התחיל להתרוצץ עם המרשם בכל העיר, מבית מרקחת לבית מרקחת, עד חצות. בסוף מצא את התחבושת בבית מרקחת בקצה העיר, במקרה נשארה לו ממישהו שהזמין לפני זמן.

שמו לי את התחבושת וציפו לנס. כל הלילה ההורים ישבו ליד המיטה בציפיה. לפנות בוקר, לפי הוראת הרופא, הורידו לי את התחבושת מהרגל והנס קרה. נוצר חור ברגל ויצאה משם מוגלה. פני ההורים האירו. ניצלנו. המשיכו בטיפול לפי ההוראות, ותוך זמן קצר התמלאה הקערה במוגלה. החום התחיל לרדת, גם הכאבים שככו.

בבוקר הלך אבא לרופא לספר על השתלשלות המצב. הרופא הניע בראשו ואמר, "לילד שלכם יש הרבה מזל. לפי המצב שראיתי הייתי בטוח שאצטרך לקטוע לו את הרגל. מזל שמצאת את התחבושת והיא עזרה". אבא הודה לו מעומק ליבו, וקיבל ממנו הוראות להמשך הטיפול. כמובן שאחרי כמה ימים אבא גם הביא לו מתנה יפה.

אבי הבטיח וגם קיים, לתרום לבית הכנסת בעין יפה ולהגיד "מי שבירך". שכבתי עוד כשבועיים בבית. במשך הזמן ביקרו אותי החברים וגם מנהלת בית הספר. היא מאוד דאגה מאז ששמעה מה שקרה לי, גם

נתנה הוראה שלא להתרוצץ באולם בית הספר בזמן ההפסקות.

פיניה, חברי הטוב בא לבקרני מדי יום. היה מביא את השיעורים והיינו מכינים אותם ביחד. הבטחנו לעצמנו שניזהר יותר, ולא נסתיר אף פעם מקרים כאלה. אחרי שבועיים הפצע הגליד פחות או יותר, והנפיחות ירדה וגם החום, התחלתי ללכת לבית הספר.

הקייטנה

קיץ אחד החליטה הנהלת בית הספר לצאת עם ילדי כיתות ג׳ ו־ד׳ לקייטנה בחופש הגדול. הייתי אז בכיתה ג׳. ביום המועד התאספנו כולנו בחצר בית הספר, לבושים יפה ומצוחצחים, כל אחד אוחז בחבילת הבגדים שלו. היתה זו הפעם הראשונה שאני יוצא מהבית לבד לשלושה שבועות. הגיעו שלוש עגלות עם פלטפורמות (משטחים), כל עגלה רתומה לארבעה סוסים. הילדים, המורים והמלווים עלו על העגלות לפי סדר הכיתות ויצאנו לדרך.

כולם היו שמחים וצוהלים. כל אחד ניסה לתאר איך תהיה הקייטנה שלנו.

כעבור שעתיים של נסיעה עצרנו באחת העיירות. ירדנו מהעגלות. כל אחד קיבל שקית עם כריך, פרי ושתייה. סעדנו את ליבנו, שתינו, התרוצצנו קצת ועלינו חזרה על העגלות. כעבור נסיעה של עוד כמה שעות נכנסנו אל הכפר, מחוז חפצינו. משני צידי הדרך ניצבו עצים עבותים שענפיהם הגדולים מלאים באגוזים. עצי האגוז היו בכל רחבי הכפר. נישקן היה שמו.

הגענו לבית גדול עם כמה חדרים. בחדרים היו דרגשים גדולים שתפסו את מירב שטח החדר. היו גם ארונות, חדר אוכל, אך על פי רוב אכלנו בחוץ. חילקו אותנו לפי כיתות או לפי חברים שרצו להיות ביחד. עד שהתארגנו הגיעה שעת ערבית. יצאנו לחצר, השולחנות כבר היו ערוכים ואנו התיישבנו על הספסלים. המורים הסבירו לנו את כללי הקייטנה, סדר

היום וכיצד עלינו להתנהג. אכלנו ארוחת ערב, שלא היתה טעימה ממנה והלכנו לישון.

הקייטנה היתה מעל ומעבר לכל ציפיותינו. העברנו את הזמן בתחרויות ספורט, טיולים ושיחות. הכל היה נפלא. המורים מאוד השתדלו, בעיקר שכולם יאכלו והרבה. יום אחד, בארוחת בוקר, יצאה המנהלת והכריזה על תחרות של אכילת כמה שיותר פרוסות לחם בחמאה ודבש, תוך שתיית חלב. מי שיאכל הכי הרבה יקבל פרס. התחלנו לאכול ולהתלוצץ, כולם היו שמחים וצוהלים. כמובן שבסוף כולנו קיבלנו פרס, והמנהלת היתה מאושרת.

הכפר היה פסטורלי, הרבה בוסתנים, מטעים, כרמים. האיכרים היו אנשים טובים, והתייחסו אלינו בעין יפה. טיילנו הרבה, הנוף היה יפה למראה. בילינו בקייטנה שלושה שבועות נהדרים. לא הפסקנו לדבר עליה במשך כל השנה.

(את חברי פיניה כבר הזכרתי. אותו חבר שהיכרתי בכיתה א׳ ומשום מה נוצרה בינינו כימיה מהרגע הראשון, שעם השנים גברה והיינו כאחים. תמיד היינו בצוותא. אחרי בית הספר היינו הולכים על פי רוב אלי הביתה ומכינים ביחד שיעורים, משחקים ועוד. הוא חזר לקישינייב מרומניה עם אמו, אחות יותר גדולה בשנה וחצי בשם מאניה ואחות קטנה, בלה. אחרי שאבא שלו נפטר ברומניה. היו לו סבא וסבתא שגרו אצלם בהתחלה.)

הבית שלנו היה בית ציוני. החלום של אבא היה להגיע לפלשתינה, לעבד שם את האדמה ולשבת אחרי העבודה תחת עץ התאנה. הגעגועים לארץ גברו כאשר אחותי, אודל, נסעה לארץ ב־1935 עם סרטיפיקט. התקווה היתה שכעבור חמש שנים תוכל להוציא אותנו לשם. לצערי העניינים התפתחו אחרת, התחילה מלחמה, אבא נפטר בניכר ולא זכה להגיע לישראל.

אחותי מלכה ואחי היו פעילים בגורדוניה. כשהגעתי לגיל בית ספר הצטרפתי גם אני לתנועה. היו שם קבוצות: קטנים, ״ניצנים״; גדולים יותר, ״צופים״; בוגרים וכאלה שעמדו לצאת להכשרה, להתכונן לעלייה לארץ. הבאתי לתנועה גם את פיניה, אחותו ועוד כמה ילדים מבית הספר.

מספר פעמים בשבוע אחר הצהריים היינו נפגשים בסניף. היו שיחות עם האינסטרקטור (אחד הבוגרים) משחקים. בשעות הערב היו יותר פעילויות, שיחות רציניות, ריקודי עם מהארץ. בילינו שם שעות נהדרות, היינו מרוצים בתכלית.

תמיד לבשתי מכנסיים קצרים, בקיץ ובחורף. בחורף הגיע הקור עד מינוס 15 מעלות ויותר. אך לא ויתרתי. אמא היתה מפצירה בי ללבוש מכנסים ארוכים או לפחות גרביים ארוכים מעל הברכיים. לגרביים הייתי מסכים. רק יצאתי מהבית הייתי מקפל אותם מתחת לברכיים. השוקיים הפכו אדומות וכחולות מהקור. בכל זאת לא ויתרתי. כמוני היו כל החברים שלי. היתה זן אופנה, להראות שאפשר לסבול.

בדרך כלל היו השלטונות מעלימים עין ולא עושים צרות מיותרות לתנועות הציוניות. היתה תקופה שהליגיונרים בראשותו של קוזה, מהמפלגה הפשיסטית, היו בשלטון. הם תיכף סגרו את כל הסניפים ואיימו במאסר על כל מי שיתפסו מתארגן. היינו נפגשים בקבוצות קטנות, מסתובבים ברחוב או באיזה פארק (גן) ומשוחחים. זה אמנם לא היה כמו בסניף, אך השתדלנו להמשיך בקשר בינינו. זכור לי לילה אחד כשחזרתי עם אחי יענקל מאחד המפגשים. גרנו אז ברחוב אקאטרינוסקיה, קרוב לאחד השווקים ולאזור החנויות. כשהתקרבנו לשוק, הכל היה שקט, כל החנויות סגורות, קצת חשוך. הלכנו בשקט, קצת מתוחים. פתאום שמענו קול מפץ זגוגיות. נעמדנו לראות מאין זה בא. ראינו קבוצת צעירים בחולצות שחורות, מקלות בידיהם, עוברים מחנות לחנות ושוברים את החלונות. בפינת רחוב היה בית מרקחת גדול עם חלונות ראווה. שברו את כולם. הם שברו במין שנאה תהומית, התפרעו, צעקו וגידפו את היהודים. בדרך כלל היו כל החנויות שייכות ליהודים.

אנחנו הסתתרנו באחת הכניסות, לא הוצאנו הגה מהפה ועקבנו אחריהם. התפללנו שרק לא יבחינו בנו, כי אז היה סופנו. למזלנו הם הלכו לכיוון אחר, כנראה להמשיך במלאכה. כשראינו שהתרחקו דיים התחלנו לרוץ בכל כוחותינו הביתה. בבית לא סיפרנו לאיש על המקרה, פחדנו שלא יתנו לנו לצאת למפגשים נוספים.

מקרה נוסף אירע לנו באותה תקופה. היה זה כאשר חזרנו הביתה בלילה (בדרך כלל הייתי חוזר עם אחי). לפני הכניסה לחצר עצרו אותנו שני חיילים ושאלו אותנו לאן פנינו מועדות. ענינו, "הביתה" והצבענו לכיוון החצר. עשו עלינו חיפוש, ולאחר עוד כמה שאלות ותשובות הם רמזו לחייל שעמד על יד השער שיתן לנו להיכנס. הזהירו אותנו לא להסתובב בחצר ולהיות בשקט. התברר שנודע לצבא כי הליגיונרים רוצים לעשות פוגרום ביהודים. הצבא פיזר חוליות בכל חצרות היהודים להגן עליהם. למזלנו כנראה שהודלף לליגיונרים שהצבא מפוזר בחצרות היהודים והם ויתרו הפעם. היהודים סבלו סבל רב בתקופה שהליגיונרים הפשיסטים היו בשלטון. למזלנו התקופה הזאת היתה קצרה. המלך קארול חזר לשלטון והחיים חזרו פחות או יותר למסלולם.

בסרביה היא חבל ארץ פורה, עתירת אדמה טובה, שופע מים עם חקלאות עשירה. היהודים התחילו להתיישב בה לפני מאות שנים, כאשר ברחו או הוגלו מתוך רוסיה הצארית. משנת 1812 עברה בסרביה משלטון רוסי לרומני לסירוגין. ב־1917 הכריזה בסרביה על רפובליקה מולדובית שבירתה קישנייב במסגרת הפדרציה הרוסית. אך ב־1918 הסתפחה לרומניה. ב־1940 השתלטה ברית־המועצות על בסרביה ובוקובינה וסיפחה אותן. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, ב־1941, כבשו אותה הגרמנים וסיפחו אותה שוב לרומניה, עד 1944, כשהרוסים כבשו אותה וסיפחו אותה לרוסיה אשר השתלטה גם על רומניה.

קישנייב גם ידועה כעיר "ההריגה" של ביאליק, בשל הפוגרום שעשו ביהודים ב־1903. רוב אוכלוסית קישנייב היתה יהודית. רוב בעלי החנויות, בעלי המקצועות החופשיים, בעלי המלאכה, היו יהודים. השפה המדוברת ביותר היתה היידיש. דיברו גם רומנית והאריסטוקרטים דיברו גם רוסית. העיר היתה מחולקת לשלושה חלקים. מאלכסנדרובסקיה (על שם אלכסנדר הגדול) ומעלה היו גרים העשירים, בעלי העסקים. בחלק האמצעי של העיר חי המעמד הבינוני, בעלי מלאכה, חנוונים ובחלק התחתון של העיר חיו האנשים היותר עניים. אלכסנדרובסקיה היה הרחוב הראשי שבו עברה גם חשמלית. מסביב לרחוב היו גנים יפים, במיוחד

הפארק הגדול ובו כנסיה מפוארת "סובור". בערבי הקיץ היתה מנגנת שם תזמורת מכבי האש או המשטרה. אהבנו לטייל שם או לבוא ללמוד בפינות השקטות. היה גם לונה פארק גדול עם כל מיני מתקנים. כשהיינו כבר גדולים יותר והפרוטה היתה מצויה בכיסנו, היינו הולכים לשם לבלות כמה שעות בנעימים.

אני המשכתי ללכת לבית הספר, לחדר ולתנועה. למרות הוויכוחים שהיו לי עם המורים. הם היו קומוניסטים "שרופים" והתנגדו לציונות. חיכו בקוצר רוח לכניסת הרוסים, לגאול אותם.

החברות שלי עם פיניה ואחותו התהדקה עוד יותר. היינו מבלים הרבה אחר בית הספר ובתנועה. הרגשנו כבן בית אחד אצל רעהו, כך שסיימנו את בית הספר העממי. אז החליטה אמו של פיניה לשלוח אותו ללמוד מקצוע ספרות אצל דודו בבוקרסט. הפרידה מאוד קשתה עלינו, אך לא היה מנוס ממנה. הקשר עם אמו ואחותו נמשך.

אחרי שסיימתי את לימודי בבית הספר "וייסמן", עברתי לבית ספר "כריך", שם למדו גם קצת עברית ותנ"ך. היו בו יותר כיתות, כעין גימנסיה. בית הספר היה קרוב לבית הכנסת הגדול של העיר, "קוראל". היה זה בית כנסת גדול ומפואר. התפללו שם חזנים מפורסמים, הרב הראשי היה אז הרב צירלסון. בחגים נהגו לבקר בו אנשי השלטון, אפילו המלך קרול והנסיך מיכאל ביקרו שם מספר פעמים. היתה שם מקהלה גדולה שגם אחי יענקל השתתף בה והיה גם סולן. מאוד אהבתי לבקר שם. הבית שלנו לא היה דתי, היה פחות או יותר מסורתי. אמא שמרה על כשרות, אבא היה הולך בשבתות לבית הכנסת. בחגים תמיד היה לו מקום קבוע בבית הכנסת לבעלי מלאכה, שאמנם לא היה גדול ומפואר אך היה אינטימי. אהבתי להתלוות אל אבא, בפרט כשגדלתי וידעתי לקרוא בסידור. אהבתי את האווירה שם, את הריח של הריהוט הישן והספרים. אהבתי להתבונן באנשים עטופי הטליתות שמתפללים בכוונה גדולה. במיוחד אהבתי לבוא בימי חג של ראש השנה, יום כיפור ושמחת תורה. גם ניסיתי לצום ביום כיפור לפחות חצי יום.

אהבתי את תפילת החזן שהיה יהודי פשוט ונחמד עם קול יפה. היה גם

יהודי עם קול ערב שהיה עוזר לו בזימרה. במיוחד אהבתי את תפילת "בעל התפילה", שהיה יהודי מבוגר עם זקן יפה וקול נעים וערב, שהתפלל תפילות שליח ציבור. כשהיה מתפלל השתררה דממה באולם, היתה שוררת מין קדושה ואימה. המתפללים היו עונים על התפילות מכל הלב. היתה הרגשה שאלוהים בכבודו ובעצמו נמצא באותו זמן בבית הכנסת. זה היה מרשים אותי עד מאוד. הייתי מוותר על המשחקים בחוץ עם הילדים, רק כדי להישאר עם אבא בבית הכנסת. כמובן שאבא היה מאוד מרוצה והתגאה בי.

כשהתחלתי ללמוד בבית הספר החדש הפסקתי ללכת לחדר, כי היו לי הרבה שיעורים וכן ממילא לימדו תורה בבית הספר. בתנועה הייתי יותר פעיל, נעשיתי מדריך לילדים היותר קטנים. היתה זו מסורת משפחתית, כי גם אחותי וגם אחי היו מדריכים.

בסניף החליטו שהמדריכים וחלק מהבוגרים יסעו לקבוצת הכשרה של התנועה (הכשרה לעלייה לארץ), כדי להתרשם מהעבודה החקלאית ומהחיים בקבוצה. היה זה בשנת 1939, הגרמנים פלשו לפולין, היה מתח גדול. היתה שמועה שהרוסים עומדים לפלוש לבסרביה ולבוקובינה. היה בלבול ואי ודאות. בכל זאת החליטו לנסוע ולנצל את הזמן עד כמה שאפשר.

היתה זו חווה שיהודי נידב אותה לתנועה מתוך מטרה, כדי שהעומדים לעלות לארץ, ולהצטרף לאחת הקבוצות, יקבלו הכשרה בעבודה חקלאית ובחיים בצוותא. בקבוצה היו בנים ובנות, חלק מהקבוצה עבד במשק וחלק בחווה השייכת לתושבי הכפר. החיים היו בקומונה כשכולם מתקיימים מהעבודות שביצעו. התרשמנו מאוד מהמקום ומהסידורים. הסבירו לנו איך מתנהל המשק, מה הקשיים, סיפרו על הניסיון שהם מקבלים ועל החיים בחווה בכלל. למחרת היום היינו צריכים לערוך ביקור במשק ולראותם עובדים.

לפנות בוקר, הגיע שוטר הכפר ואמר ששמע שהגיעו אורחים למשק והוא דורש לראות את האישור לכך. אישור לא היה לנו כי אף פעם לא דרשו מאיתנו דבר שכזה. החברים הכירו את השוטר, הזמינו אותו לכוס

יין, דיברו איתו וביקשו ממנו לרדת מהעניין, כמובן, תמורת מתנה יפה. שום דבר לא עזר. הוא סיפר כי חלק מהתושבים התלוננו בפני השלטונות, והוא קיבל הוראה מהדרג הגבוה לבדוק את המצב. לצערו הוא לא יכול לעשות מאומה. החברים באמת הרגישו שבזמן האחרון השתנה היחס של התושבים אליהם לרעה. התושבים נמנעו מלדבר איתם, או לבקר אותם. בזמן שהחברים התווכחו עם השוטר הצלחנו לחמוק מן הבית ולרוץ לחורשה הסמוכה. היינו שם כל היום וכל הלילה, עד שאירגנו עגלות להסיע אותנו הביתה.

בעיר המצב הורע מיום ליום. גברו השמועות שהרוסים עומדים לספח את בסרביה ובוקובינה. המשטרה החלה לסגור את הסניפים הציונים, התחילו מאסרים, בעיקר של היהודים הקומוניסטים. הצבא התחיל לעזוב את המחנות ויצא לעבר הגבול, לרומניה.

ב־28 ביוני 1940, עזב המשטר הרומני את בסרביה והרוסים התחילו להיכנס. בהתחלה אנשי קומנדו, הנ.ק.וו.ד (המשטרה החשאית הפנימית), הק.ג.ב (המשטרה החשאית החיצונית) ואחריהם שיירות של צבא וטנקים.

הם התאכסנו במחנות שהיו בידי הצבא הרומני.

רבים מן התושבים חששו עם כניסת הרוסים. היו אלה על פי רוב בני המעמד הגבוה. כנראה שהם ידעו למה. אבל היו הרבה ששמחו על כך. היו בטוחים שעכשיו באה הגאולה. בפרט, שמחו הילדים. התרוצצנו בין שיירות הצבא להריע להם. החיילים זרקו לילדים לחם יבש שחור והילדים היו מרוצים, פיארו את החיילים שהם יודעים מה לאכול, שכן לחם שחור ידוע כבריא. כשהבאתי פרוסת לחם כזו הביתה אבא נאנח ואמר, כן, הם יודעים מה לאכול, כי אין להם משהו טוב יותר.

כבר בימים הראשונים התחילו החיילים לפלוש לחנויות ולקחת מכל הבא ליד. נקניקים, זיתים, גבינות, חלבה, שוקולד, מה שרק מצאו. לא אשכח איך שהסתובבו ברחובות ואכלו נקניק, חלבה וזיתים יחד. כמו עוגות או גרעינים. ואנחנו הילדים ראינו בזה גבורה, שהם יודעים לאכול הרבה, כמו גיבורים.

על השאלות, "איך המצב ברוסיה?" "איך המצב הכלכלי?" "האם יש

מספיק אוכל, פירות, ירקות?" "האם יש להם תפוזים ולימונים?" ענו, "אצלנו יש מכל וכל". "ישנם אפילו שני בתי חרושת המייצרים תפוזים ולימונים."

בין הראשונים שנכנסו לעיר היה גם בעלה של בת אחות אמי מאודסה. הוא הבטיח שהדודה עם בתה יבואו לבקר אותנו בקרוב. ובאמת כעבור זמן לא רב הן הגיעו אלינו.

לתאר את המפגש קשה מאוד. ים של דמעות ירד משתי האחיות ומכל מי שהיה בסביבה. היה מפגש של צחוק ודמע, של עצב ושמחה. בכל זאת עברו מאז התראנו כמה עשרות שנים טובות. הבית התחיל להתמלא יום יום עם אורחים, מכרים וקרובים. ואלה היו הרבה. באו להיפגש עם אחות אמי ובתה. בשל כך היתה לאבי עבודה רבה, ללכת לשוק ולהביא מצרכים. החגיגה והסעודות נערכו משך מספר ימים.

בימים הראשונים לבואן היו הדודה ובתה אלומות פה, לא דיברו כמעט על שום דבר. על כל שאלה איך באודסה ובכלל ענו, "הכל בסדר, אין מה לדאוג". אך כעבור כמה ימים פתחו סגור פיהן והתחילו לספר את האמת לגבי מה שמתרחש שם. וזה היה מחריד. אני לא ארבה בסיפורים רק זאת: היה שם פחד נוראי כל הזמן, מאז שסטלין כבש את השלטון. אנשים היו נעלמים ברחובות או מבתי החרושת. כל אחד היה בחזקת חשוד. אנשים היו נאסרים וקרוביהם לא ידעו היכן הם נמצאים לאורך שנים. היה מחסור במצרכים, ותורים ארוכים עבור כל מצרך ומוצר. ועוד סיפרו הרבה דברים שהשתיקה יפה להם. השביעו אותנו לא לספר לאף אחד, פן נסתבך במאסר.

בעלה של בת דודתי היה קצין גבוה במודיעין הצבאי. כשהיה בא לבקרנו, היה נפתח במקצת אחרי כמה כוסיות ורומז, בסוד, לא לספר לאף אחד, כי המצב היה בכי רע. ההסכם שסטלין עשה עם הגרמנים גרוע מאוד, הצבא לא לגמרי מוכן, בקרוב תפרוץ מלחמה בין גרמניה לרוסיה ותהיה זו מלחמה עקובה מדם. בהזדמנות הראשונה כדאי לנו לברוח.

לצערי כל משפחת אימי נהרגה בשואה, חוץ מדודנית אחת שלא היכרתי. אני ורבים כמוני התאכזבו עד מהרה מהשלטון ומהצבא. חיילים

הסתובבו בקבוצות ברחובות, לקחו מהחנויות מכל הבא ליד, מבלי לשלם על פי רוב. התחיל לשרור פחד. אנשים התחילו להיעלם מהבתים, בעיקר העשירים. כל יום סיפרו על אנשים שהוציאו אותם מהבית ליעד בלתי ידוע, בלי התרעה מוקדמת. אסרו כמה מורים מבית הספר ״וייסמן״, בעיקר את אלה שנחשדו בזמן הרומנים כקומוניסטים, וישבו בבתי סוהר.

יום אחד פגשתי מורה שהיה קומוניסט שרוף. כל השנים הוא ניסה לשכנע אותי לעזוב את הציונות ולהצטרף לתא הקומוניסטי. עכשיו סיפר לי על אכזבתו הרבה. לא למען קומוניזם כזה נלחמו. סיפר על כמה מורים שנאסרו, שגם הם כמוהו בילו שנים בבתי סוהר, ושהוא חושש שגם אותו יאסרו. כעבור כמה ימים שמעתי שגם אותו אסרו ולא ידוע לאן שלחו אותו.

דבר אחד שימח אותי באותו זמן. היה זה חזרתו של חברי פיניה מבוקרסט. עם כניסת הרוסים לבסרביה, הורע היחס של הרומנים כלפי היהודים. נפוצו שמועות שהגרמנים יפלשו לרומניה. פחדם של ילידי בסרביה היה גדול יותר כי נחשבו לקומוניסטים, והם החליטו לחזור למולדתם. אחרי טלטולי דרך וסכנות הצליח פיניה להגיע לקישנייב. הפגישה היתה משמחת, חזרנו שוב להיות חברים טובים, כאחים. לפי מה שסיפר לי הוא לא ליקק דבש בבוקרסט אצל דודו. על כל פנים ספר לא יצא ממנו.

בין הגזירות שנחתו עלינו היתה זו שאסור להחזיק רדיו בבית. צריך למסור אותו למשטרה, ומי שייתפס בהחזקת רדיו ייחשב כמרגל. התקינו בכל פינת רחוב ובכל בית מין צלחות, שאפשר היה להפעיל אותן ולכוון את עוצמת הקול. הצלחת היתה מכוונת רק לתחנה המקומית ומשם שידרו כל הזמן תעמולה, שבחים למשטר ולסטלין בעיקר, שירים פטריוטים וכן כל מיני גזירות חדשות לבקרים.

בין הגזירות הראשונות היתה הגזירה לסגור את כל סניפי התנועה הציונית. אסרו על מפגש של יותר משניים שלושה אנשים ביחד. היתה זו מכה גדולה לתנועה. התחלנו לחפש כל דרך אפשרית לשמור על קשר.

מחוץ לעיר ברשקנובקה היה בית יתומים יהודי של נערים. בארגונו

ובשידולו של ברוך קמין (אז קאמינקר) מאקרמן (סטודנט שלמד אגרונומיה באוניברסיטת קישנייב והיה פעיל מאוד בתנועה ובהנהגה, בגיוס כספים מעשירים ונדבנים), הקימו בשטח בית היתומים חווה חקלאית. הנערים הבוגרים שעמדו לעלות לארץ למדו שם את תורת החקלאות, כדי להיות מוכנים להצטרף לקיבוצים. כמה מהנערים כבר הספיקו לעלות לארץ. קבענו שהמקום מתאים לפגישות. אחד אחד, או שניים שניים, היינו נוסעים בחשמלית עד לקצה העיר ומשם הולכים ברגל. בתחילה לא עוררנו חשד, זו היתה סביבה שנועדה לטיולים, נוף יפה, מעיינות מים, בפרט מעיין אחד, שסיפרו שיש לו מי סגולה והיו באים לשם כפריים עם ילדיהם. עד שהשוטרים התחילו לשאול שאלות כמו "לאן אתם הולכים?" ו"לאיזו מטרה?" מוכרחים היינו להפסיק להיפגש שם. על פי רוב היינו נפגשים שם עם ברוך קמין, אשר תקופה מסוימת שימש כמדריך שלנו. ברוך היה מספר לנו סיפורים, בעיקר על החיים בארץ, על המצב שנוצר עם כניסת הרוסים, ומדבר על החשיבות שניפגש ונשמור על קשר עד כמה שאפשר.

אחת הפגישות שהתקיימה עם ברוך באחד הערבים עשתה עלי רושם כל ימחה. עבר זמן רב עד שיצאתי מרישומה ועדיין לא שכחתי אותה. נפגשנו באחד החדרים בקצה החווה. ישבנו מול החלון. ברוך, כרגיל, לימד אותנו שיר בעברית, שיר ארץ ישראלי. היה לו קול ערב ואהבנו מאוד את השירים. לאחר מכן התחיל לספר לנו סיפור מתח. והוא ידע לספר. כולנו הקשבנו מרוכזים ודרוכים. היינו במתח, כאילו ההרפתקאה מתרחשת איתנו. פתאום התקדרו השמיים, היה חושך והתחילו ברקים ורעמים. כאילו אנו בתוך סיפור מתח. כמה ילדים נבהלו, פחדו, אך ברוך הרגיע את כולם. התחיל לשיר והכל עבר בשלום. כעבור כחצי שעה השמיים שוב התבהרו והתחלנו להתפזר הביתה. בחווה נפגשנו עוד כמה פעמים עד שהשלטונות הלאימו את בית היתומים. את הערב ההוא לא יכולנו לשכוח. בכל פגישה היינו נזכרים ומדברים עליו. המשכנו להיפגש בקבוצות קטנות, כל פעם בבית אחר, כאילו אנו מכינים ביחד שיעורים. כל אחד הגיע עם ספרים ומחברות.

(ברוך קמין עלה ארצה. בזמן מלחמת העולם היה בין הצנחנים שצנחו מאחורי קווי האוייב. הוא הגיע לרומניה כדי לטפל בהצלת יהודים.)

השלטונות סגרו את כל בתי הספר, הישיבות, תלמודי התורה ובתי הכנסת. אסור היה להתכנס במוסדות אלה. מי שהיפר את הצו היה צפוי למאסר או לגלות. פתחו בתי ספר אחרים. ישיבה גדולה, בניין של שלוש קומות, הפך לבית ספר יהודי (יידיש) במקום בית ספר "וייסמן". היו שם עשר כיתות לימוד כנהוג ברוסיה באותם הימים, זה כלל גם תיכון.

אני, פיניה, אחותו, אחי ועוד כמה נערים ונערות, על אף שסיימנו את לימודינו לפני כמה שנים, החלטנו להתחיל שוב ללמוד. הלימודים היו חינם, כל צורכי הלימוד היו גם הם בחינם. חילקו אותנו לכיתות, בערך לפי מה שגמרנו ללמוד, והבטיחו לנו שבמשך הלימודים ישבצו את כל אחד לפי רמתו בלימודים. המורים היו כולם חדשים, צעירים, לרוב צעירות. מורות שבאו מברית־המועצות. המנהל היה כבן שלושים, גבוה ורזה. בכל מסדר הוא ביקר והבטיח לנו שהכל יהיה בסדר, שיהיה הרבה יותר טוב מקודם. לימדו שם את כל המקצועות. גם יידיש ובעיקר רוסית. בהתחלה היה לנו קשה, אך עד מהרה התגברנו.

אני ופיניה החלטנו ללמוד ברצינות ולהתקדם. בכל זמן פנוי אחרי השיעורים הרגילים היינו לומדים את החומר של הכיתות המתקדמות, במטרה לעבור בשנה הבאה לכיתה יותר גבוהה, לגמור את בית הספר יותר מהר ולהתקדם בחיים.

גם אחי יענקל החליט להתחיל ללמוד, למרות שכבר עבד מזה מספר שנים. היה לו כישרון גדול לציור ולעבודות יד. התמזל מזלו, עוד בימי שלטון הרומנים, להתקבל לעבודה כשוליה אצל אחד האמנים הגדולים בחריטת יד אמנותית. הוא למד במהירות את רזי המקצוע והתקדם מהר. היה כשרוני ביותר ואחרי שנים ספורות התקבל לבית המלאכה של הפטריארכיה. היה זה בית המלאכה הגדול והמרכזי שסיפק את כלי הקודש לכל הכנסיות באזור מולדוביה. שם הוא עבד עד כניסת הרוסים.

הפגישות בין חברי התנועה כמעט פסקו כליל. המשטר הגביר את הלחץ. רבו המאסרים של הנחשדים כאנטי מהפכנים. האנשים פחדו

להיפגש ולדבר, בפרט עם זרים. הרמקולים ברחובות ובבתים השמיעו נאומי תעמולה ושבח לסטלין ולדרכו, בקצב גובר. לקראת פרוץ המלחמה המתח הלך וגבר.

בשנת 1940 הגעתי לגילי מצוות. כמה חודשים לפני כן התחלתי ללמוד ולהתכונן. הייתי מוכן לקראת הטקס. ההורים היו מאוד גאים בי כי ידעו שהתכוננתי היטב. והנה נכנסו הרוסים וכל החלום נמוג. הם אסרו כל פולחן דתי, ולא התאפשר לי להניח תפילין באותו זמן.

לקראת המחצית השנייה של 1941 היה ברור שגרמניה תפלוש. הם כבר היו ברומניה, והפרו את הסכם סטלין – רובנטרופ.

וזה קרה.

קישנייב - טשקנט

1945 - 1941

עם שחר ה־22 ביוני 1941, שנה אחרי שברית־המועצות כבשה את בסרביה, השמיים היו בהירים ונקיים, הופיעו כמה מטוסים בלתי מזוהים. אחרי כמה דקות נשמעה ברחובות ובבתים דרך הרדיו אזעקה (הרדיו היה ממלכתי רק ערוץ אחד). כולם סגרו דלתות, חלונות, תריסים וחיכינו לאות ארגעה, בחושבנו שזו אזעקה רגילה שהיתה מתבצעת מדי יום. תרגול הכנה לקראת מלחמה אפשרית. אבל טעינו. זו היתה אזעקת אמת. היו אלה מטוסים גרמנים שבאו לסייר, לבדוק מה מצב ההגנה של העיר. בסביבות הצהריים הודיע שר ההגנה כי הגרמנים הפציצו כמה ערים ונמלים, ובזה הכריז על מלחמה עם הגרמנים.

עוד באותו יום הודבקו ברחובות כרוזים המודיעים על גיוס כללי להגנת המולדת. התחילו להגיע צווי גיוס גם לבתים. העיר היתה כמרקחה. התחילו התרוצצויות בלי יכולת להחליט מה לעשות. כולם היו עסוקים. אלה שקיבלו צווי גיוס עמדו בתור בלשכת הגיוס להתייצבות. היותר מבוגרים עמדו בתור להצטייד במצרכים, בכל מה שאפשר היה להשיג. צעירים רבים התנדבו לעבוד בביצורים, לשם הגנה על הגבול. לא היתה משפחה שנשארה שלמה. התחילו הפירודים במשפחות. הסבל של המלחמה התחיל כבר בימים הראשונים.

מדי פעם יצאו כרוזים וצווים. אם זה להדביק פסי נייר על השמשות,

צווי האפלה, אסור היה להסתובב ברחובות, אסור היה להתאסף בקבוצות. בקיצור כל מה שמתרחש בזמן מלחמה. התושבים היו בדילמה גדולה. קשה היה להחליט מה לעשות. שמא לנסוע לכפרים מרוחקים. היו כאלה שבאמת נסעו, כי היינו קרובים לגבול. אולי להישאר במקום ולחכות לבאות. היו כאלה שלדעתם המלחמה לא תימשך הרבה זמן. הגרמנים בטח לא יחזיקו מעמד בפני מעצמה כמו ברית־המועצות ויכנעו.

ההפצצות הכבדות התחילו עוד באותו יום, עם הכרזת המלחמה. הפציצו את תחנת הכוח, הטלפון, הרדיו והרכבת. רוב הפצצות נפלו על בתים אזרחיים. היו הרבה נפגעים, פצועים והרוגים. בהפצצה הזאת נהרגה אחת החברות שלי מבית הספר ומהתנועה. רוזה (שושנה) היה שמה, ואמנם היא היתה כמו פרח, יפה וגם חברה. התאבלנו מאוד על מותה.

מאותו יום התחילו ההפצצות כמה פעמים ביום. נאלצנו כל פעם לרוץ למרתף לתפוס מחסה. מקלטים לא היו. המרתף שימש בדרך כלל לאחסנת אוכל. מקררים לא היו נפוצים בזמן ההוא.

כמו לפי הזמנה היו ההפצצות בשעות הצהריים. רק התיישבנו לאכול והנה אזעקה. נאלצנו להשאיר את האוכל על השולחן ולרדת למרתף שבחצר. יום אחד התיישבנו לאכול. אמא רק גמרה להגיש ועוד לא הספקנו לטעום מהאוכל והינה האזעקה והקול המודיע על התקרבות מטוסי האויב. הקול הזה נחרט בזכרוני למשך שנים רבות.

אחי הקטן לייבל נכנס לפאניקה, תפס את התיק עם העזרה הראשונה והתחיל לצרוח "לרדת מייד למרתף". אבא וגיסי בומה התנגדו (בשנה שהרוסים נכנסו לקישינייב נישאה אחותי מלכה לבחיר ליבה, בומה, שגם הוא היה מדריך בתנועה). הם טענו שלפחות פעם אחת יאכלו את הארוחה עד הסוף. יקרה מה שיקרה. הם סירבו לרדת. שכולם ירדו למרתף, והם ישארו לאכול. כי מאז תחילת המלחמה לא אכלנו אף ארוחה מתחילתה ועד סופה. התחיל ויכוח "לרדת" או "לא לרדת". כאן אמא התערבה, ובקול החלטי הודיעה שאם אבא וגיסי לא יורדים, גם היא נשארת. זה הכריע את הכף. השארנו את הכל על השולחן ובמהירות הבזק רצנו למרתף, כשאנו כבר שומעים את רעש המטוסים הקרבים.

במרתף מצאנו כבר את השכנים. הצעירים עמדו על יד הפתח כדי שיוכלו מדי פעם להציץ החוצה. המבוגרים ישבו או שכבו יותר פנימה. אני ואחי המבוגר יענקל נעמדנו על יד הדלת, בסקרנות, לדעת מה מתרחש בחוץ. היו קרבות אוויר, יריות, נ.מ. היה שמח. לא יכולנו להישאר יותר מכמה דקות, עד שאמא התחילה לצעוק לעברנו להיכנס מייד ולסגור היטב את הדלת פן יקרה לנו חס וחלילה משהו. בפני הבקשות הצודקות של אמא לא יכולנו לעמוד. לא רצינו לייסר אותה ולהכעיסה. בלית ברירה נכנסנו פנימה וסגרנו את הדלת, בלי לראות את הקרב האווירי.

כעבור שעות אחדות נשמע אות הרגעה. יצאנו מהמרתף. היו כמה מבוגרים שלא רצו לצאת, בטענה שעוד מעט יצטרכו לחזור ואין להם כוח לרוץ כל פעם. נכנסנו הביתה. האוכל כבר היה קר. אכלנו אותו כמו שהיה. פחדנו שאם נחכה עד שיתחמם, תישמע עוד פעם אזעקה ושוב לא נוכל לאכול. זה כבר קרה לנו כמה פעמים.

מיום ליום המצב הלך והחמיר. גיסי גויס כמו יתר הגברים. לאן שולחים אותם, מתי נראה אותם או נשמע מהם אף אחד לא ידע. הפרידה היתה קשה. עוד לא עברה שנה לנישואי אחותי מלכה וגיסי. הבכי היה קורע לבבות, כי עמוק בלב ידענו שהסיכויים להיות שוב ביחד הם קלושים ביותר.

תושבים שבתחילת המלחמה ברחו למקומות מרוחקים או לכפרים החלו לחזור עם סיפורים נוראים. מסתבר שהתושבים המקומיים בזזו ושדדו אותם. במקומות שהגרמנים התקרבו התחילו אפילו לרצוח את היהודים. סיפרו על הזוועות שראו בדרך כתוצאה מההפצצות או כאלה שחוללו הפשיסטים המקומיים נגד היהודים, הרוסים והקומוניסטים. בנוסף, הגיעו שמועות על קרבות מרים שהתרחשו כ־20 ק״מ מהעיר, אחרי שהגרמנים כבשו ביעף את רומניה. הרומנים נכנעו ללא קרב. עזר להם השלטון הפשיסטי שקם עם סיפוח בסרביה לברית־המועצות. המצב בחזית היה גרוע ביותר. שררה אנדרלמוסיה. החיילים נשארו ללא נשק וללא מזון לפיהם, החלה עריקה של קצינים וחיילים. המצב לא היה מעודד כלל ועיקר. התנפצו לרסיסים הסיפורים על תפארת הצבא הרוסי החזק והבלתי מנוצח. נשארו רק השירים של תהילת הצבא האדום.

היציאה מהעיר - בפעם הראשונה

עם השמועות והסיפורים האחרונים, התחילו להתארגן משפחות על קרוביהן לעזיבת העיר. כלי תחבורה לא היו, כי מה שנשאר מהרומנים גייסו הרוסים למאמץ המלחמה. הרחובות התמלאו באלפי אנשים ההולכים ברגל עם חבילות, או נושאים תינוקות על גבם. מי ששפר עליו מזלו, השיג עגלה עם סוס זקן עליו שמו את החבילות או התינוקות, והמבוגרים הלכו אחרי העגלה. חלק מהבורחים שמו פניהם לדניסטר, בתקווה למצוא רפסודה ולעבור בה לצד השני, ומשם להמשיך לתוך רוסיה. השיירות נמשכו לאורך קילומטרים רבים. על יד הנהר התקבצו אלפי אנשים. המעבר בנהר היה איטי מאוד. היו רק כמה רפסודות קטנות ורעועות, שיכלו להעביר כל פעם רק אנשים ספורים. הצפיפות והמריבות היו גדולות.

הגרמנים ניצלו את המצב והתחילו להפציץ ולירות באנשים. היו נפגעים רבים. בצידי הדרכים היו הרבה קברים טריים, וגם גופות שלא הספיקו לקבור אותן. זה היה מראה זוועות.

חלק מהתושבים פנו לכיוון בנדר, עיירה, הקרובה לגבול עם ברית המועצות, כדי לנסות לעבור את הגבול ולהמשיך. גם בדרך הזו היו שיירות שנמשכו קילומטרים. שיירות של אנשים ההולכים ברגל עם מטלטליהם.

אנחנו, כל אחד הכין לו חבילה שיוכל לשאת. קצת בגדים, קצת אוכל, קצת תרופות לעזרה ראשונה. אבא נעל את הבית, נשק למזוזה ויצאנו לדרך. עברנו דרך תחנת הרכבת שהיתה מופצצת ומושבתת, המשכנו על פסי הרכבת לעבר התחנה הראשונה. לפני התחנה ראינו רכבת משא עמוסה ברזלים ללא קטר. על הרכבת ישבו יהודים עם מטלטליהם. בתשובה לשאלותינו, ענו לנו שנודע להם כי צריך להגיע קטר ולהסיע את הרכבת לתוך ברית־המועצות. כך הבטיחו להם. עלינו גם אנחנו. ישבנו כל היום וכל הלילה. קטר לא הגיע. למחרת, אין שום סימן לקטר. על הרכבת הצטרפו עוד יהודים, בתקווה לצאת מהגיהנום. בשורות טובות לא הביאו איתם.

פתאום הגיחו מעלינו מטוסים גרמנים. היינו בהלם. אך עד מהרה התאוששנו והבהלה התחילה. קפצנו מהרכבת ורצנו לכל כיוון אפשרי כדי

לתפוס מחסה. דחפנו את הראש לתוך כל בור שנמצא או בשיפולי הקרקע וחיכינו. היינו מוכנים לכל אפשרות. למזלנו לא היו אלה מטוסי תקיפה אלא מטוסי סיור. נשמנו לרווחה. חזרנו לרכבת. כל אחד התחיל לחפש את הקרובים, המשפחה. כולם היו מפוזרים. אסור היה לצעוק, או לקרוא האחד למשנהו.

כעבור כמה שעות פשטה שמועה חדשה עם בוא אנשים מהעיר, אמרו כי שקט שם וכי פרצה התקוממות בצבא הגרמני, והוא נכנע. עובדה לא הפציצו אותנו. נגמרה המלחמה. השמחה היתה גדולה. חיבוקים, נשיקות, בכי משמחה. עברו סיוטי המלחמה. הנשים התחילו להתווכח בזכות מי קרה הנס והמלחמה נגמרה. אחת בגלל הנרות שהדליקה על סירים הפוכים, שנייה בגלל נעל מסוימת שהפכה, שלישית בגלל הקללות שקיללה את היטלר בכוונה מיוחדת ועוד ועוד.

בשוך השמחה והוויכוחים התחילו האנשים לרדת מהקרונות וללכת הביתה. גם אנחנו. כל אחד לקח את הצרור שלך על הגב והתחלנו ללכת לכיוון העיר. למצוא כלי תחבורה היתה משימה בלתי אפשרית, כך שהמשכנו ללכת עד הבית.

בעיר פגשנו אנשים רבים שחזרו או שנשארו בעיר. כולם היו שמחים. סיפרו לנו כי ביומיים האחרונים לא היו הפצצות, וכנראה שהמלחמה נגמרה. כמובן שגם אנחנו הצטרפנו לשמחה. כבר היה ערב. פירקנו את החבילות, אכלנו משהו והעייפות נתנה את אותותיה. הלכנו לישון לבושים, כדי להיות מוכנים, על כל צרה שלא תבוא. מי יודע מה עלול לקרות. עוד לא הספקנו להירדם והנה רעש נוראי של מפציצים גרמניים, וברדיו האזעקה וההודעה לרדת למקלטים. קפצנו מהר מהמיטות ורצנו מבוהלים למרתף.

באותו לילה, ב־8 ביולי, היתה הפצצה כבדה משך כל שעות הלילה. הפצצה שכמוה לא היתה. הפציצו את מאגר הנפט שמיקומו היה לא רחוק מתחנת הרכבת. הלהבות העשן עלו לגובה של קילומטרים. פצצות נפלו על בתים. בבית אחד נהרגה כל המשפחה. פצצה נפלה גם על מרתף וקברה שם כ־20 אנשים. היה ממש גיהנום.

הבריחה מהעיר

למחרת אחרי ההפצצות החזקות בלילה, הודיעו ברדיו כי הגרמנים עברו את הגבול, כבשו כמה כפרים והם מתקרבים אל העיר. על התושבים לעזוב את העיר תוך שבוע ימים. הרחובות התמלאו אנשים, זקן וטף עם מטלטליהם על גבם, הולכים לכיוון היציאה מהעיר. היתה שמועה שכ־12 ק"מ מתחנת הרכבת המרכזית שהיתה הרוסה, בתחנת רֶבֶקָה, עומדת רכבת משא שתצא לאודסה. כולם שמו פניהם לשם. אבא אסף אותנו ואמר, "ילדים זו כנראה הפעם האחרונה שאנחנו רואים את הבית". הוא כבר עבר מצבים כאלה בחייו, במלחמה הקודמת. הוא הזיל דמעה, קרא לכלב שהיה בהשגחתנו כמה שנים, ביקש ממנו לשמור על הבית, נעל את הבית ושם את המפתח בכיסו. נשקנו את המזוזה ועזבנו את הבית.

במאמצים רבים ובעזרת מכרים, השיג אבא עגלה קטנה עם סוס זקן. העמסנו את החבילות על העגלה והתחלנו ללכת אחריה. הדרך היתה קשה וצפופה. מדי פעם נאלצנו להוריד כמה חבילות מהעגלה, כדי להקל על הסוס. רוב הדרך צריכים היינו לדחוף את העגלה. במאמצים רבים הגענו סוף סוף לתחנה, בתקווה שנוכל להמשיך לתוך ברית־המועצות.

התחנה היתה ממוקמת על יד גבעה עם חורשה וצמחים. ובאמת על הפסים עמדה רכבת משא ארוכה, עמוסה כל מיני חומרים אך בלי קטר. הורדנו את החבילות ותפסנו מקום תחת עץ, לפי הוראות מנהל התחנה. רבים כבר חיכו שם. צריכים היינו להסתתר תחת העצים או בין השיחים. אסור היה שיראו שנמצאים שם אנשים. מדי פעם יצא מנהל התחנה וציווה עלינו להסתתר כי מטוסים גרמנים מתקרבים. ההסתתרות כלל לא היתה קלה. צריכים היינו לטפס כמעט עד קצה הגבעה ושם בין השיחים והבורות לתפוס מחסה. את התרגיל הזה עברנו כל כמה שעות. כך עברה עלינו שארית היום והלילה.

למחרת הודיע מנהל התחנה שהרכבת לא תצא. שכולם יחזרו העירה. כמו בפעם הקודמת הגיעו אנשים עם שמועות שבעיר שקט והמלחמה נגמרה. היו אנשים שהשתכנעו וחזרו העירה.

כאן עלי למנות את בני משפחתי: ההורים, אחותי הגדולה מלכה (בעלה

בומה גויס בתחילת המלחמה), אחי הגדול יענקל, אחי הקטן לייבל ואני, האמצעי בין האחים, שמואל (או שמיל כפי שקראו לי אז). אחותי היתה בת 21, אחי יענקל בן 17, אני בן 13 וחצי ואחי לייבל בן 10. כמו כן, היו איתנו שתי ילדות שכנות, שאת אמם היגלו עם כניסת הרוסים ב־1940 לסיביר, בגלל היותה בורגנית (היה בבעלותה בית מרקחת). שמותיהן היו: רעיה, שהיתה עתידה להיות אשתו של יענקל ואחותה ליובה שהיתה בערך בגילי.

הידיעות שהגיעו על השקט וגמר המלחמה השאירו את האנשים באי וודאות מוחלטת. אחי יענקל עם כלתו רעיה החליטו, בלי להודיע לאף אחד, לחזור העירה ולוודא מה המצב. בינתיים הודיעו לנו שלא נוכל להישאר במקום. היינו מוכרחים לעזוב. בהתייעצות בין ההורים לבין כמה מכרים, הוחלט שבשום פנים ואופן לא חוזרים העירה. התחלנו להעביר את המטלטלים מהגבעה לצידה השני של החורשה. המשימה כלל לא היתה קלה. אמא, אחותי וליובה היו חלשות וכמעט ולא יכלו לעזור, חוץ משמירה על הדברים. אבא היה עסוק בבירורים למציאת דרך יציאה מכאן.

כך שכל המעמסה נפלה עלי ועל אחי הקטן. בחושבי עכשיו, איני יודע מאיפה שאבנו כוחות להעביר את החבילות ממקום למקום. היה עלינו לעבור בין עצים, שיחי פרא, בורות. משימה בכלל לא קלה. היו אף חבילות יותר גדולות וכבדות מאיתנו. סוף סוף, בשארית כוחותינו הצלחנו להעביר את הדברים לצד השני של החורשה. לא הרחק מהרכבת, לכל מקרה, אם בכל זאת הרכבת תצא לדרך. קטר עדיין לא נראה באופק.

אבי ועוד מכר החליטו לצאת לכפר הקרוב, אולי ישיגו עגלה באמצעותה נמשיך לתחנה הבאה. אחי עדיין לא חזר. עברו כבר כמה וכמה שעות טובות. התחלנו לדאוג. אמא התחילה לבכות, גם אחותי עזרה לה. מה יהיה אם נצטרך לזוז והם לא יגיעו. במצב הזה רק אלוהים יודע אם אי פעם עוד ניפגש.

הדאגות התגברו עוד יותר כאשר הגיעו אנשים ומסרו שהגיע קטר והוא עומד להתחבר לרכבת. אבי לא נכח כי הלך לחפש עגלה. אחי עדיין לא שב. הרכבת עלולה לצאת בכל רגע. מי יודע אם תהיה עוד הזדמנות לצאת מהגיהנום.

אני לא חשבתי הרבה והתחלתי לרוץ אחרי אבא להחזיר אותם לתחנה. הם כבר הספיקו לעבור מרחק די גדול. רצתי בכל כוחותי. היה נדמה לי שהם הגיעו לסוף העולם. כשהשגתי אותם כבר לא יכולתי לנשום. הם נבהלו. בקושי הצלחתי להודיע להם שהגיע קטר והרכבת עומדת לצאת. התחלנו לרוץ בחזרה. כנראה שבזמן צרות, פחדים וסבל נוראי, מתגלים כוחות על־טבעיים. אחרת אני לא מבין מאיפה שאבתי את הכוחות להתמודד עם כל זה. בכל זאת עוד הייתי נער.

אספנו את החבילות והתחלנו לרוץ לכיוון הרכבת. באמצע הדרך הופיעו מטוסים גרמנים. היינו חשופים לגמרי. חשבנו שזה הסוף שלנו. אם המטוסים יתחילו לירות עלינו אנחנו מחוסלים. השארנו הכל והתפזרנו לתפוס מחסה, כל אחד לכיוון אחר. לא ידענו האחד ממשנהו. שכבנו בפחד ובחרדה, בלי להרים את הראש. כעבור כעשרים דקות נעלמו המטוסים. חזרנו לקחת את החבילות ולהמשיך לרכבת. רק התחלנו ללכת ושוב אזעקה. המטוסים חזרו. אנשי הביטחון התחילו לצעוק, לחזור מיד לחורשה שלא יגלו אותנו. בלית ברירה עשינו מה שציוו עלינו. הפחד הגדול היה פן הרכבת תצא ולא נספיק להגיע אליה. אצלנו הדאגה היתה עוד יותר גדולה, כי אחי טרם חזר.

כעבור זמן ניתן אות הארגעה. בכוחות אחרונים, אספנו את החבילות מהר שאפשר היה לסחוב ורצנו לרכבת. כשהגענו, הרכבת היתה כבר מלאה. האנשים לא נתנו לעלות יותר. התרוצצנו מקרון לקרון, בהרבה מאמצים, דחיפות, צעקות. הגענו כמעט עד מכות. לבסוף הצלחנו לדחוף אחד את השני עם החבילות על אחד הקרונות.

הצפיפות היתה גדולה. בקושי מצאנו מקום לשבת. אך חלקית היינו מאושרים כי הצלחנו לעלות. מצד שני, דאגנו ופיללנו שהרכבת תתעכב כי אחי וכלתו עדיין לא חזרו.

לפי הסימנים, נשיפות הקטר, הרכבת עמדה לצאת לדרך. כאן התחיל פרק נוסף של בכי. אמא התחילה לצעוק בהיסטריה שנרד תיכף ומייד מהרכבת. היא לא רצתה לנסוע בלי הילדים. בקושי רב הצלחנו להרגיע אותה קצת, בהבטחה שעם ההודעה הראשונה על תזוזת הרכבת אנחנו

יורדים. עוד לא הספקנו להירגע והנה צפצוף של הקטר. סימן שהרכבת עומדת לזוז. כפי שהבטחנו לאמא התחלנו לאסוף את הדברים ולהתכונן לירידה. בעודי מסדר את החבילה שלי בכדי לרדת, ראיתי מרחוק את אחי וכלתו רצים. התחלתי לקרוא להם בקול, על זה קיבלתי נזיפה חמורה מעובדי הרכבת. אסור היה באיסור חמור לצעוק או להרעיש. כנראה שבכל זאת שמעו אותי והגבירו בשארית כוחותיהם את הריצה לרכבת.

איך שהגיעו, הרכבת החלה לזוז. למזלנו לאט. תפסנו אותם בידיים בכוחות עליונים, ובעזרת אחד מעובדי הרכבת הצלחנו להעלות אותם. האושר והשמחה שלנו לא יתוארו. אך בכל זאת הם קיבלו מנה הגונה מאמא. הם סיפרו לנו שהעיר בוערת והאנשים שנשארו מתרוצצים בלי לדעת מה לעשות. גופות מתגלגלות ברחובות. להשיג כלי תחבורה לחזור לרכבת היה בלתי אפשרי, כך שנאלצו לחזור ברגל. אנחנו יכולים להיות מאושרים שהספקנו לעזוב את העיר בזמן.

המסע ברכבת

במשך היום, כל עוד כולם היו עסוקים בהידחקות לרכבת, לא שמו לב לשום דבר אחר. לקראת ערב התחיל כל אחד לחפש פיסת מקום להניח את עצמותיו העייפות. אך איפה? רוב האנשים עמדו, כמעט בלי יכולת לזוז.

התחילו צעקות, תלונות. אחד זועק, "הרגליים, דורכים לי על הרגליים". שני צועק, "זוזו מהחלון, תנו שייכנס קצת אוויר, האשה שלי חולה ואינה יכולה לנשום". שלישי, "תנו למתוח את הרגליים, השתתקו לי לגמרי." ועוד ועוד כל מיני תלונות. המצב הגיע כמעט עד מהלומות. המהומות עלולות היו להימשך עד הבוקר, ומי ישער לאן היו מגיעות. למזלנו במרכאות, עברו ברעש כמה מטוסים מעלינו. כולם אוטומטית השתתקו. אז נשמע קולה של אשה מבוגרת, "תריבו, תריבו, עוד מעט יהיה מקום לכולנו אפילו לשכב, אבל עם השיניים למעלה." השתרר שקט. פתאום צעקות מקצה קרון אחר. התברר שנכנסו שלושה צעירים לא

יהודים, בלי לשים לב לשום דבר, נשכבו להם. זוג אחד התחיל לצעוק בהיסטריה. גנבו להם מזוודה עם כל הרכוש היקר שלהם. האשימו את השלושה. התחילו להכות אותם. אך את המזוודה לא מצאו, כנראה שהיו להם עוד שותפים. בהזדמנות הראשונה, עם עצירת הרכבת, הוציאו אותם מהקרון. כך עבר הלילה עם מריבות וויכוחים.

כשהאיר היום, נמצאנו עומדים כבר כמה שעות על יד תחנת רכבת. התברר שהגענו לטירספול. בחוץ הסתובבו כמה אנשים עם כל מיני ידיעות ושמועות, בלתי ניתנות לאימות. האנשים התחילו להתרוצץ, מי לחפש לקנות מצרכים חיוניים, מי לחפש מים חמים לתה (בדרך כלל היו בתחנות ברזים עם מים חמים, קראו לזה קיפיאטוק). האנשים הסתגלו למצב וכל אחד מצא לו פינה לשבת. שהינו ברכבת ארבעה ימים.

לפנות ערב, חלק מהאנשים עלו לרכבת לנסות מעט לנוח. חלק מהאנשים לא הצליחו להירדם והסתובבו בתחנה. גם אני הייתי בחוץ. פתאום האירו הרבה זרקורים את השמיים. עליתי לרכבת וקראתי לאחי הגדול להתבונן במחזה. השמיים התמלאו זרקורים חזקים, שהצטלבו ביניהם. התחנה והשמיים הוארו כבאור יום. שמענו גם זמזום חלוש של מטוס. והנה בין הזרקורים נקודה בוהקת. התחילו יריות נ.מ. עד שהנקודה נעלמה. הפעילות הזו חזרה מספר פעמים במשך הלילה.

באחד הלילות שמענו רעש עז, להבות אש גדולות וענני עשן כבדים היתמרו מכיוון העיר שלנו. השמיים היו אדומים כדם. התברר שהיתה הפצצה חזקה שכמותה עוד לא היתה. העיר נהרסה.

למחרת בצהריים נעצרה על ידנו רכבת מלאה אנשים בפיז'מות, יחפים ומבוהלים עד מוות. הם סיפרו, ופחד על פניהם, כי יומיים שלושה לפני כן, היה שקט לגמרי כאילו אין מלחמה. האנשים יצאו לעבודה ולעסקיהם כרגיל. פתאום, בשעות הערב המאוחרות, נשמעו צעקות וצריחות ברחובות, לברוח מהר מהעיר. הגרמנים כבר כבשו את פרברי העיר. הפאניקה היתה נוראית. האנשים התחילו לרוץ לתחנת הרכבת מהיכן שהיו. בלי אפשרות אפילו לעבור דרך הבית כדי להצטרף למשפחה. כמה מאות מטרים מהתחנה עמדה רכבת עד שעה מסוימת ואספה את הנמלטים.

בין הנמלטים היה גם המחותן שלנו, אביו של גיסי בומה. הוא חזר העירה אחרי הבריחה הראשונה. הוא סיפר לנו שהתגורר בבית שלנו. בהפצצה הגדולה האחרונה, הפציצו בסיס צבאי שהיה לא רחוק מהבית. הבית הזדעזע והתמלא עשן והוא בקושי הספיק להסתלק משם, מבלי לקחת שום דבר. ציידנו אותו במעט בגדים להחלפה ובקצת כסף. המעט שיכולנו לתת לו. הרכבת שלהם לא עמדה הרבה זמן בתחנה והמשיכה לדהור. זו היתה דרישת השלום האחרונה מהבית ומהעיר.

כעבור ארבעה ימים נשמעה שריקת הקטר. סימן שעומדים לזוז. כולם עלו לרכבת. בקרון היה מעט פחות צפוף כי היו אנשים שעברו לרכבת השנייה. לא עבר זמן רב והרכבת זזה.

צריכים היינו להגיע לרזדלניה. מספר ק"מ לפני התחנה שמענו רעש חזק של מפציצים. הרכבת נעצרה. המטוסים הפציצו את התחנה. נשמעו קולות נפץ חזקים, להבות אש וענני עשן נראו מהתחנה ומהסביבה.

טרם עלות השחר נפסקה ההפצצה, המטוסים הסתלקו, התקרבנו עד התחנה ומה שראו עינינו היתה זוועה. מסביב הכל בער, קרונות הרוסים, הפוכים ובתוכם הרוגים ופצועים. עובדי התחנה התרוצצו כשהם מנסים לעזור לפצועים. מהרכבת שלנו לא נתנו לאף אחד לרדת. עצרנו, כי היה צורך להוסיף מים לקטר. לא עמדנו הרבה זמן, הקטר שרק ויצאנו בדהרה. הסיבה, מטוסים גרמנים מתקרבים.

כשהאיר היום עצרנו בשדה פתוח, רחוקים מתחנת רכבת או ישוב כלשהו. קיבלנו הוראה חמורה לא לצאת מהקרונות ולא לדבר בקול רם. בקרון היה מחנק, אוויר דחוס והמתח היה גבוה. כולם התאפקו, לא להסתובב, לא לריב ולדבר כמה שפחות. חיכינו לבאות.

לפנות ערב התחילה הרכבת לזוז. נשמנו לרווחה. פתחנו את החלונות. אוויר טרי נכנס. האווירה השתנתה. הרגשנו שאם נצטרך לעבור סבל כזה יום או יומיים לא נחזיק מעמד. אך לצערנו עברנו מצבים כאלה ויותר גרועים שבועות וחודשים.

לפנות בוקר הגענו לאודסה. עברנו דרך התחנה המרכזית לתחנה קטנה. היתה זו תחנה שיועדה לפריקה. היתה זו התחנה הסופית של הרכבת

הזאת. הורדנו את המטלטלים למקום פנוי שמצאנו ליד התחנה.

באודסה התגוררו בני המשפחה של אמא. סבתא, אמא שלה, אח ושתי אחיות. אבא יצא להודיע להם שהגענו. הוא הכיר את העיר עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה, כי חי שם הרבה שנים ושם גם הכיר את אמא.

כעבור כמה שעות הגיע אבא יחד עם סבתא ואחת האחיות. היתה התרגשות גדולה. היתה התפרצות של שמחה ובכי. שמחה על הפגישה ובכי על המצב הנורא של הפגישה.

השהייה באודסה

אספנו את חפצינו, עלינו על חשמלית ונסענו לסבתא שהתגוררה עם אחת מבנותיה. לאנשים רבים מהרכבת היו קרובים באודסה והם נהגו כמונו. שאר האנשים פוזרו בבתי ספר ובמבני ציבור שהוכנו למטרה זו. כשהגענו לבית חיכו לנו קרובים ומכרים של ההורים. הפגישה היתה נרגשת כי הם לא התראו מזה עשרות בשנים. השולחן היה ערוך עם אוכל, גם מים חמים הכינו לנו. דבר ראשון הלכנו להתרחץ. המקלחת הראשונה מאז יצאנו מהבית. אחרי שהתרחצנו וסעדנו את ליבנו, אנחנו הילדים, העייפים, נכנסנו לחדר לנוח. המבוגרים נשארו לפטפט. התחילו להגיע עוד ועוד קרובים ומכרים, והבית התמלא. דיברו על המצב הקיים, על החיים, על מה שעבר על כל אחד ועל משפחתו במשך השנים האחרונות, ולמה אפשר לצפות בעתיד. היו כאלה שלדעתם המלחמה תיגמר מהר והכל יחזור על מקומו, אך הרוב היה בדעה שהמלחמה תימשך זמן רב ותהיה אכזרית ונוראית מכל המלחמות שהיו עד עכשיו. ניסו לדמיין כל מיני התרחשויות בעתיד. את הכי גרוע שיכול לקרות.

בינתיים אבא ירד העירה לרשות אותנו במשטרה. היתה זו חובה, על פי צו, אחרת עלולים גם לאסור אותנו. לפנות ערב התכנסו כולם לארוחת הערב. ישבנו מסביב לשולחן. הדודות טרחו להגיש לנו מהמיטב שיכלו להשיג בשבילנו. לפני המלחמה, כפי שסיפרו, אי אפשר היה להשיג את רוב

המצרכים. השלטון אגר הכל למחסני חירום, כהכנה למלחמה. גם העבירו לגרמנים לפי הסכם שחתמו איתם. כעת החזירו הרבה סחורות שהיו כבר בדרך לגרמניה. באין מחסנים לאחסנה, הוציאו את הסחורה לשווקים. האוכלוסיה נהנתה בינתיים משפע של מצרכים. כולנו הסבנו לשולחן, אכלנו ופיטפטנו. סבתא ישבה בצד וכל הזמן נאנחה, בכתה חרישית ומילמלה, ״לאיזה זמנים הגענו״ (על האופן שבו נפגשנו). ״למה צריכים ילדים צעירים לסבול כל כך הרבה. אנחנו הזקנים, ניחא כבר חיינו את חיינו. מי יותר טוב ומי פחות טוב. אנחנו כבר קרובים לסוף, אבל הם הילדים עוד לא טעמו את טעם החיים. מי יודע מה צפוי להם.״ כך ישבה ובכתה רוב הזמן.

אחדים מהקרובים הציעו לאבא לשכור דירה ולהישאר באודסה. עבודה בטח ימצא, הרי היה סנדלר. אבא לא רצה אפילו לשמוע. לדעתו אם כבר עזבנו את הבית, עד היכן המלחמה תגיע אי אפשר לנבא, אז נמשיך לנדוד עמוק לתוך ברית־המועצות עד שנמצא מקום בטוח יותר.

הוא הציע להם להצטרף אלינו, כי לפי המצב, הגרמנים בטח ימשיכו להתקדם והסכנה גדולה. הם סירבו, בטענה שאסור להם לעזוב את מקום העבודה בלי אישור. חששו פן יאסרו אותם בדרך. הפחד שלהם היה גדול. ככה נמשך הוויכוח על בעד ונגד לתוך הלילה. אז קמה סבתא ושמה קץ לדיבורים, ״מאוחר. צריך ללכת לישון.״

היות והיינו כה רבים ומקום לא היה לכולנו, חילקו אותנו בין יתר הקרובים. אנחנו, שלושת האחים, הלכנו לישון אצל הדוד, אחיה של אמי, כשמלווה אותנו אחד המבוגרים המקומיים.

אצל הדוד

בדרך התפעלנו מהרחובות הרחבים, מהניקיון. הכל היה מבריק. העצים המטופחים, הפרחים, הכל היה שונה מהעיר שלנו. חשבנו לעצמנו שאולי באמת כדאי שנישאר. הכל פה כה יפה ושקט.

דודי גר במרכז העיר. אחרי הליכה מהנה הגענו עד הבית. ליד השער

עמד אדם עם מסכת גז על הכתף, מצויד במשרוקית ובפנס ולא נתן לנו להיכנס. היינו זרים. התחיל לחקור אותנו מאין באנו, לשם מה באנו, את מי אנחנו צריכים מהבית הזה ועוד כל מיני חקירות. אחרי שעמדנו בחקירה ומסרנו לו את שם המשפחה אליה באנו, ניאות לקרוא לדודה. היא כמובן תיכף הגיעה בריצה, אישרה בפני העומד בשער שאנחנו באנו אליה, והוא אישר לנו להיכנס אחרי שרשם את שמותינו.

בתשובה לשאלותינו על הפרוצדורה הזאת, הסבירה לנו שבעיר מסתובבים הרבה מרגלים. לכן יצא צו, המחייב שליד כל בניין יעמוד שוער, לפקח על הנכנסים.

הדירה לא היתה גדולה. כללה שני חדרים, סלון קטן, מטבחון ומקלחת. לעומת זאת, הבניין היה גדול עם הרבה דירות כאלה. בעינינו זה נראה משונה. אנחנו גרנו בחצר גדולה עם דירות חד־קומתיות. כל אחד הכיר את שכנו, כמו משפחה גדולה. גם בעיר לא היו בניינים כאלה גדולים.

לאחר זמן מה של סיפורים על קורות חיינו וחייהם, הגיע גם הדוד מהעבודה. אחרי עוד קצת דיבורים, תוך שתיית תה עם עוגיות, הציעו לנו מיטותינו. לא ידענו אם להתפשט או לא. כבר מזמן לא התפשטנו ללכת לישון. הדודה הסבירה לנו שלא יקרה שום דבר, אנחנו יכולים בשקט להתפשט וללכת לישון. ואמנם כך עשינו. תוך הרף עין נרדמנו כבולי עץ. העייפות נתנה בנו את אותותיה.

בבוקר התעוררנו בערך בשעה שמונה. הדוד כבר חיכה לנו. הוא עבד במשמרת. לאחר שהתלבשנו והתרחצנו, הלכנו כולנו לבית הסבתא. שם כבר חיכו לנו. השולחן היה ערוך עם ארוחת בוקר. האוכל היה הדבר הראשון והחשוב ביותר.

אחרי ארוחת הבוקר, יצאנו אני, אחי יענקל ואבא לתחנת הרכבת, לראות ולשמוע מה ההתרחשויות החדשות. משם פנינו לבית הספר שבו נקלטו הפליטים. היה שם גם משרד קליטה, שחילק לכל פליט מעט רובלים. שם פגשנו הרבה מכרים וכל אחד סיפר את חוויותיו. דברים חדשים לא שמענו, אך יצאנו משם עם ראשים ״מנופחים״ ומבולבלים.

אחרי ארוחת הצהריים הלכנו, הצעירים, לטייל עם בן הדוד, לראות את

העיר. ירדנו לנמל, אך הוא היה סגור ועם שמירה קפדנית. מזג האוויר היה נעים, אז ירדנו לחוף הים. היו כמה אנשים שרחצו בים או סתם טיילו. בן הדוד סיפר לנו כי לפני המלחמה, הנמל וחוף הים היו מלאים באנשים, מלחים, תיירים מכל רחבי הארץ. עכשיו כמעט ריק לחלוטין.

היות ולא יכולנו לרחוץ בים, טיילנו בסביבה והלכנו העירה. בדרך עברנו על יד בית קולנוע. בדיוק באותו זמן נגמר הסרט. הרחוב התמלא אנשים שהפיחו בו קצת רוח חיים. קנינו כרטיסים ונכנסנו.את הסרט שראינו כבר איני זוכר. כשיצאנו, כבר החשיך. רצנו מהר הביתה כי ידענו שמחכה לנו מנה הגונה של צעקות, בפרט מסבתא. וככה זה היה. קיבלנו מנה הגונה של הטפת מוסר ואזהרות ש"בעתיד זה לא יקרה!" את עיקר הנזיפות קיבל בן הדוד.

כרגיל, התחילו להגיע מכרים וקרובים. אחד הבאים סיפר כי בחזיתות השתרר שקט, לא היו הפצצות בזמן האחרון, אפילו על העיר שעזבנו. כנראה שהמלחמה נגמרת. התחילו להציע לאבא כל מיני הצעות עבודה, דיור. העיקר שנישאר בעיר עד עבור הזעם. אחר כך, אם נרצה נישאר ואם לא נחזור הביתה.

אנחנו הילדים נטינו להסכים, כי העיר מאוד מצאה חן בעינינו. אך אבא לא רצה אפילו לשמוע, לא רצה להאזין לכל הסיפורים על הפסקת האש. הוא נשאר בדעה שאם כבר עזבנו את עירנו ואת ביתנו, אנחנו נמשיך עד שנהיה יותר בטוחים. רחוקים יותר מהמלחמה.

כעבור ימים ספורים, בערך בשעה 11 בבוקר, נשמע רעש מטוסים וצפירת אזעקה. היתה זו האזעקה הראשונה באודסה מאז תחילת המלחמה. אנחנו כבר היינו מורגלים, אבל הקרובים נכנסו לפאניקה נוראית. התחילו צעקות לרדת למקלט. אנחנו בהתחלה לא כל כך רצינו, אך כששמענו שהמטוסים די קרובים נכנענו וירדנו איתם למקלט. שם כבר מצאנו הרבה אנשים מצטופפים, ובאמת היתה הפצצה. הפצצות נפלו לא הרחק מהרחוב שבו גרנו. היה רעש גדול מהפצצות ומתותחי הנ.מ, שלא הועילו בהרבה. השמיים התמלאו ענני עשן ואבק.

כעבור כמה זמן נשמעה הארגעה. בחוץ נשמר השקט מלבד מצפירות

האמבולנסים ומכוניות מכבי האש. האנשים הוכו בהלם. התחילו לצאת מהמקלט. הדודה סירבה בכל תוקף לצאת. היא פחדה להיכנס הביתה, פן שוב תהיה אזעקה. לבסוף, אנחנו כבעלי ניסיון, שיכנענו אותה שלא תהיה הפצצה לפחות כמה ימים. רק אז היא יצאה ונכנסנו הביתה.

מאותו רגע החלטנו סופית שאנחנו זזים הלאה. נודע לנו שבימים האחרונים לא היו רכבות לכיוון אסיה, יעדנו, וגם לא ידעו מתי יהיו. התחלנו לארוז צרורות קטנים שכל אחד יוכל לשאת. כשכמעט הכל היה ארוז, הגיע דודי, אח אמי, עם בשורה שבעוד יומיים תצא רכבת משא לכיוון טשקנט.

עזיבת אודסה

אבא מייד יצא לאמת את הידיעה. כעבור שעתיים חזר ואישר שבאמת צריכה לצאת רכבת משא לכיוון טשקנט. פירקנו את החבילות הקטנות ועברנו למתכונת הקודמת.

שוב התחילה פרשת אחותי מלכה. התקבלה ידיעה שהמגויסים מקישנייב יעברו דרך אודסה, ויתכן שגם גיסי יהיה ביניהם. מלכה לא רצתה בשום אופן לנסוע איתנו. אך אבא בתקיפות שיכנע אותה להצטרף. הוא אמר לה שאם יהיה להם מזל, הגורל יפגיש אותם במקום אחר.

למחרת בבוקר, שכר אבא עגלה. העמסנו את המטלטלים ונסענו לתחנת הרכבת. התיישבנו ליד הפסים וחיכינו. כבר מצאנו שם אנשים רבים על צרורותיהם. היו שמועות שהגרמנים מתקדמים ואת המגויסים שולחים מחוץ לעיר לעבודת ביצורים. העיר מתרוקנת מגברים וצעירים.

ניסינו שוב לשכנע את קרובינו להצטרף אלינו. הסברנו להם שבמהומה שכזו אף אחד לא יחפש אותם. אך הם בשלהם, עד שלא יתקבלו האישורים הדרושים לא יעזבו את העבודה ואת העיר. הם הורגלו כך במשך כל השנים, למלא צווים ופקודות מפחד השלטון והמשטרה. ניסינו להתחנן שלפחות סבתא תבוא איתנו, אך היא בשום פנים ואופן לא רצתה

לעזוב את הילדים האחרים והקרובים איתם חיה כל השנים.

כל היום והלילה ישבנו מבלי לראות סימן של רכבת. וכרגיל, שמועות שלטשקנט לא נותנים להיכנס. אולי כדאי לנסוע לאורל, אבל שם קר מאוד ואין לנו שום ביגוד חם, ועוד כל מיני מינים של שמועות.

למחרת באו עובדי התחנה וציוו על כולם לעזוב את המקום. לעבור למקום יותר מרוחק. כמובן שצייתנו כמו כולם. רק התמקמנו במקום החדש והנה ריצה של אנשים עם החבילות. לאחר בירור קצר, נודע לנו שעל אחד הפסים עומדת רכבת משא ריקה עם קטר, העומדת לצאת. כמו האחרים, רצנו גם אנחנו לרכבת. הדרך היתה קשה. צריכים היינו לעבור בין ומתחת לקרונות שעמדו על הפסים. כמו בעלי ניסיון, הצלחנו במאמץ להגיע לרכבת ולעלות על אחד הקרונות.

אחרי ישיבה של שעתיים, בא נהג הקטר ופקד על כולם לרדת. הרכבת בכלל נוסעת לכיוון ההפוך לגבול. ירדנו מהרכבת בכל המהירות והלכנו לכיוון התחנה. בדרך ראינו רכבת אחרת העומדת לזוז. כבר עמדנו לעלות. הופיע עובד רכבת והודיע לנו שהרכבת נוסעת לחזית. התאכזבנו והמשכנו לכיוון התחנה, לחפש רכבת שתיסע לכיוון הרצוי לנו.

תוך כדי חיפושים בין הרכבות, הבחנו ברכבת עמוסה שקים עם כל מיני גרעינים, המחוברת לקטר. אחרי בירור קצר נודע לנו שהרכבת עומדת לצאת לכיוון אסיה התיכונה. בלי לחשוב פעמיים התחלנו להעמיס את חפצינו על אחד הקרונות. אחד מאיתנו נשאר על הקרון, לשמור על המקום והיתר הלכו להביא את שאר החבילות. כמונו עשו גם יתר הפליטים. המהומה לא היתה קטנה. לא כולם הספיקו לעלות על הקרונות, כשלפתע הרכבת התחילה לזוז ללא הודעה מוקדמת.

התחילה בהלה, צעקות, צריחות, כי לא כולם הספיקו לעלות. גם אמי ואחותי עוד לא עלו, כי היה להן קשה לרוץ. הרכבת נעה קדימה ואחורה עד שנעצרה במקום צדדי של התחנה. או אז נרגעו הרוחות.

התחלנו להסתדר פחות או יותר על הקרון, בין השקים, לשהייה ממושכת. כרגיל, סבתא אחרי חיפושים מצאה אותנו, הביאה לנו אוכל וגם ידיעה שהרכבת תעזוב למחרת. היא ישבה איתנו כל היום, בכתה, ואנחנו

הצטערנו על שלא רצתה להצטרף אלינו. לפנות ערב נפרדנו, והיא הבטיחה שמחר שוב תביא לנו אוכל. התחלנו לשפר עמדות. זה לא היה כל כך פשוט. הקרון היה פתוח, מלא שקים כבדים עם גרעינים לא מוכרים. בכל זאת התמקמנו פחות או יותר.

באמצע הלילה, רוב האנשים כבר ישנו, התחילה הרכבת פתאום, בלי הודעה מוקדמת, לנוע במהירות מקסימלית. אנשים כמעט נפלו. החזקנו אחד את השני בכל הכוחות. הרכבת דהרה עד לפנות בוקר, אז התחילה להאט. כשהסתכלנו לכיוון העיר התגלה לעינינו מחזה נורא. אש ופטריות עשן עלו לגובה של קילומטרים. העיר היתה כלהבה בוערת. תיארנו לעצמנו בחרדה את המתרחש שם. הגרמנים הפציצו הרבה מקומות אסטרטגים, כמו מצבורי דלק, נמל ותחנות רכבת. היו המוני הרוגים ופצועים והרס גדול, בל ישוער. פשוט גיהנום. כך עזבנו את אודסה אחרי כשלושה שבועות.

בדרך לאסיה

הרכבת עצרה לזמן קצר ביותר בתחנה קטנה כדי למלא מים לקטר והמשיכה בדהרה עד שעות הבוקר. אז נעצרה בשדה פתוח, על יד גבעה, הרחק מישוב או תחנת רכבת כלשהי. ישבנו כל היום, היה חם, פחדנו לרדת פן הרכבת תזוז. לא התלוננו. הודינו לאלוהים שנשארנו בחיים.

לפנות ערב התחילה הרכבת לנוע במהירות. כמה קילומטרים לפני התחנה היא עצרה. אז שמענו רעש מטוסים. הרכבת עמדה לזמן מה, ולפתע בלי הודעה מוקדמת התחילה שוב לדהור. עברה את התחנה במהירות. המשיכה עד הבוקר, ושוב עצרה בשדה פתוח הרחק מכל ישוב. באופן שכזה נסענו כשלושה שבועות. בלילה נסענו וביום ישבנו על הקרונות.

המזון והמים שלקחנו איתנו, למרות הקיצוב הקפדני, אזלו. לחדשם היה בלתי אפשרי. נשארו כמה תפוחי אדמה וקצת קמח. ביודענו שהרכבת נוסעת רק בלילה ועומדת במשך היום, אז ברגע שנעצרה, קפצנו מהקרון והחלה המשימה לבשל תפוחי אדמה. אספנו ענפים יבשים, עלים יבשים,

הנחנו שלוש אבנים ועליהן קומקום גדול שהיה לנו, (עליו לא רצינו לוותר בשום אופן) ועל זה הבערנו אש. בינתיים אמא קילפה את תפוחי האדמה. הכנסנו אותם לקומקום וכשהמים רתחו, הוסיפה אמא חתיכות בצק שעשתה מקמח ומים, קצת מלח, והתקבל תבשיל "דליקטס". להשיג מים היתה משימה נפרדת. התגנבנו לצידי הקטר, שם היו ברזים קטנים דרכם יצאו עודפי מים וקיטור. אספנו את המים בכל כלי אפשרי שהיה לנו. בהתחלה נהג הקטר ניסה לגרש את כולם, אבל זה היה בלתי אפשרי. לבסוף הוא נכנע ואפילו עזר לנו למלא מים. הסתדרנו בתור וכל אחד קיבל מנה מים. זה הפך להסדר קבוע במשך הנסיעה.

זה היה תבשיל ללא שם אך בטעם גן־עדן. אחרי כל כך הרבה זמן שלא אכלנו אוכל מבושל. היתה רק בעיה אחת, איך לאכול אותו. כלים כמעט ולא היו לנו, כי גנבו לנו בדרך מזוודה עם כלי אוכל ועוד כל מיני חפצים חיוניים. היה לנו ספל אחד וכף. אחרי חיפושים יסודיים מצאנו עוד ספל ושתי כפות. עכשיו התחיל ויכוח מי יאכל קודם. ההורים רצו שהילדים יאכלו קודם. היינו שמונה פיות להאכיל. בסוף הוחלט שהראשונים שיאכלו הם אמא, אבא והאח הקטן. אחר כך לפי התור.

היינו צריכים לאכול מהר. ראשית, כדי לפנות את הכלים ולהעבירם הלאה ושנית כדי להיות מוכנים לתזוזה. התפתחה שיחה סביב התבשיל. אחד העיר, "לו היה קצת בצל מטוגן אז באמת היה משהו משהו". שני, "או קצת חמאה". מישהו התערב, "עוד מעט תרצו בשר או עוף". "נו אז צריכים גם לחם וחמוצים." על זה אפשר רק לחלום. מפה לפה גמרנו לאכול. בכל זאת היה זה מעדן. כי מאז שיצאנו מאודסה היה זה התבשיל הראשון, ומי יודע מתי יהיה השני.

כשסיימנו את ארוחתנו היתה שעת צהריים מאוחרת. כך חסכנו ארוחת בוקר וערב גם יחד. כולם עלו על הקרונות והתחילו להסתדר לקראת הנסיעה.

כשהתחיל להחשיך יצאנו לדרך. יומיים נסענו בלי לעצור להכנת ארוחה. אכלנו פעם ביום חתיכת לחם חרבה עם קמצוץ סוכר שעדיין היה לנו.

בצהרי היום השלישי עצרה הרכבת, גם הפעם בשדה פתוח. בקושי יכולנו להזיז את האיברים, אך במהרה התאוששנו, ולעבודה. מי להביא מים, מי לארגן אש ולהתחיל בהכנת התבשיל. הפעם היה יותר קשה, כי נשבה רוח וקשה היה לשמור על האש. במרחק מה מצאנו ערימת חול ואבנים ולשם העברנו את האש.

המים רק התחילו לרתוח והנה צפצוף חלש מהקטר. התחילה ריצת אמוק אל הקרונות. העלייה היתה קשה כי לא היו מדרגות. אמנם במשך הזמן אילתרנו מחבלים מן מדרגה, אך בכל זאת העלייה היתה קשה. ראשונים העלינו את אמא אבא והאחות, שהיו למטה. אני ואחי הגדול, עם הקומקום, היינו עוד למטה כשהרכבת התחילה לזוז. אמא צעקה ״לזרוק את הקומקום ולעלות״. איך יכולנו לעשות דבר כזה? היה זה הקומקום היחידי השימושי, והכרח שיישאר לנו. במאמץ הצלחנו לזרוק את הקומקום על הקרון. אנחנו כבר לא הספקנו. למזלנו הרכבת היתה ארוכה. התחלנו לרוץ עם הרכבת. בקרונות האחרונים היו מדרגות, למזלנו. אני לא יודע איך, בכוחות האחרונים, הצלחנו לעלות על אחד הקרונות האחרונים. היה זה מזל משמיים. אף אחד מהמשפחה לא ידע שאנחנו הצלחנו לעלות על הרכבת. כולם היו מודאגים, בפרט אמא. המחשבות התחילו להתרוצץ במוחה. יתכן ולא תראה אותנו יותר, כמו שקרה להרבה משפחות במצבים דומים. איך תוכל לחיות עם זה. ועוד כל מיני אפשרויות. היו מקרים שאנשים שאיחרו לרכבת, עלו לרכבות אחרות ונסעו לכיוונים שונים בברית־המועצות. המשפחות התאחדו רק אחרי שנים רבות, והיו גם כאלה שלא נפגשו כלל וכלל.

קריאת עיתון

קראנו לזה שעת תרבות וקריאת עיתון. ולמה? אחרי נסיעה של שבועות בין שקי הגרעינים, בלי אפשרות להתרחץ או להחליף בגדים, נחתה עלינו אחת מעשר המכות. כינים. הגוף התחיל לגרד, הופיעו פצעי גרדת. אמצעי חיטוי או הגנה נגד זה כמובן שלא היו לנו, אז פתרנו את הבעיה חלקית באמצעים אחרים.

כשהרכבת עצרה למשך היום, ירדו כמעט כולם, מי שרק יכול היה לרדת. כל אחד התמקם בפינה כלשהי, הוריד את הבגדים ובציפורנים מעכו את הכינים. אפשר היה לראות מאות אנשים עם הבגדים ביד, ומחפשים. נראה היה כאילו כולם קוראים בעיתון. לכן קראנו לזה כך. בשאר אזורי הגוף, כמו הראש, עזרנו אחד לשני במלאכה.

הצטיידות מחודשת במזון

אחרי נסיעה ארוכה, באחת התחנות לפני דניאפופטרובסק, עצרה הרכבת. קפצנו מהקרון ורצנו מהר לקרון שלנו. תחילה קיבלו אותנו בנזיפות, על שלא שמענו בקולם בעניין הקומקום, שבמהרה הפכו לבכי משמחה וחיבוקים.

בתחנה היו עוד שתי רכבות עם פליטים, ששהו כבר כמה ימים בתחנה. נודע לנו שאפשר להשיג כאן לחם. רצינו ללכת לקנות, אבל ההורים, בהתחלה, לא רצו לתת לנו ללכת. כשהתחילו אנשים אחרים לרדת מהקרונות, הם השתכנעו, ונתנו לי ולאחי ללכת לקנות משהו, לא לפני שנוודא שהרכבת תעמוד מספיק זמן בתחנה, ואם המטוסים הגרמנים עדיין לא ביקרו.

אני ואחי התחלנו לרוץ לחפש לחם. באחת הסימטאות מצאנו חנות שמכרו בה לחם. אבל מכרו רק קילו אחד לכל אדם, וזה היה פחות מחצי כיכר לחם. אחרי הרבה בקשות, תחנונים והסברים שאנחנו משפחה גדולה ולא אכלנו לחם כבר הרבה זמן, מכרו לכל אחד מאיתנו כיכר לחם.

שמחים ומאושרים רצנו לקרון. כשראו אותנו עם הלחם, היה זה כאילו הבאנו את כתר המלכות. כל כך היו כולם מאושרים. אבל אנחנו לא איבדנו הרבה זמן. לקחנו כסף ורצנו לחפש לחם במקום אחר. מצאנו וחזרנו עם שלוש כיכרות. הלחם הזה הספיק לנו להרבה זמן.

בתחנה אפשר היה להשיג גם מים חמים (קיפיאטוק). קצת סוכר עוד היה לנו. שתינו כאילו תה עם לחם. היתה זו סעודת מלכים.

בתחנה ישבנו מספר ימים בלא לדעת מתי ולאן נמשיך. עד שבאחד הלילות התמלאו השמים זרקורים בחיפוש אחר מטוסים גרמנים. זה היה הסימן עבורנו שעומדים לצאת לדרך. באופן אוטומטי עלו כולם על הקרונות להיות מוכנים לדרך. האינסטינקטים כבר פעלו מעצמם. ובאמת, כעבור שעתיים התחבר הקטר ויצאנו לדרך.

ההפצצה והיריות עלינו

נסענו כשלושה ימים רצופים, כאשר ביום השני החל לרדת גשם, ואנחנו תחת כיפת השמיים. למזלנו, אחרי חיפושים בחבילות שלנו מצאנו שעוונית. כולנו הצטופפנו ושמנו את השעוונית על ראשנו. כך לפחות לא נרטבנו לגמרי.

הרכבת עצרה לפני זרמינקה, נבצר ממנה להיכנס בגלל עומס הרכבות שעמדו על הפסים. אבא יחד עם חבר החליטו לרדת כדי לנסות להשיג כמה מצרכים. עבר זמן רב עד שהרכבת נכנסה לתחנה. כשהגענו, אבא כבר עמד וחיכה לנו עם דברי האוכל שיכול היה להשיג.

לאכול על הקרון אי אפשר היה, כי ירד גשם. התעוררה בעיה שכולנו נרד, היה מסוכן מדי. החלטנו לרדת שניים שניים לאכול. לא רחוק מהקרון שלנו היתה איזו בקתה נטושה ושם מצאנו מחסה מפני הגשם.

כעבור שעות אחדות התחלף הקטר. סימן לתזוזה. כולם עלו על הקרונות ולאחר זמן קצר החלה הרכבת לנוע. כעבור כמה שעות נסיעה פסק הגשם. נשמנו לרווחה, אך לא ידענו היכן אנחנו נמצאים. הרכבת

התחילה לנוע לאט ועצרה, כשבאה מולה רכבת ריקה. שמענו את נהג הקטר שבא ממול אומר לנהג הקטר שלנו להיזהר, כי הוא הופצץ בדרך. ובאמת ראינו קרונות מופצצים.

אחרי הידיעה הזאת השתלט עלינו הפחד. המחשבות הרקיעו שחקים.

התכוננו לגרוע ביותר. הרכבת התחילה לנוע לאט, כשפתאום שמענו רעש מטוסים. לא ציפינו שאלה יהיו מטוסים גרמנים, כי היינו כבר רחוקים מהגבול.

עוד הרכבת נוסעת לאט ואנשים התחילו לקפוץ מהקרונות. היתה שעת בין־ערביים. אחותי נבהלה וניסתה גם היא לקפוץ מהקרון, אך נתקעה בין שני קרונות. למזלה, אמא היתה על ידה, תפסה אותה בידיים וקראה לעזרה. אחד האחים שמע, ושניהם החזיקו אותה בכל כוחם עד שהרכבת עצרה.

הרעש של המטוסים גבר וכבר ראינו אותם. האנשים קפצו מהקרונות לכל הכיוונים. היינו כמה מאות על הרכבת. אני ואחי הקטן לא הספקנו לרדת. אינסטיקטיבית תחבנו את ראשנו בין השקים. מטוס אחד חלף ביעף מעלינו ברעש נוראי. הוא היה בגובה הושטת יד (כך על כל פנים היה נדמה לי).

למזלנו עברו המטוסים לרוחב הרכבת כך שהספיקו לפגוע רק בקטר ובקרונות אחדים. המטוסים התכוונו להסתובב ולהגיע לאורך הרכבת לקצור בנו, והנה נשמעו יריות נ.מ ומטוסים סובייטים עלו לשמיים. נערך דו קרב אווירי, ובסופו של דבר הונסו המטוסים הגרמנים.

התחיל להחשיך כשראינו שני אנשים לבושים בשחור קופצים מאחד הקרונות ורצים לכיוון שדה התעופה שהיה בקרבת המקום. ניסו לדלוק אחריהם אך לא הצליחו לתפוס אותם. היו אלה שני מרגלים שנסעו איתנו לאורך זמן. המצב נרגע, והאנשים התחילו לעלות על הקרונות. מיד באה פקודה לא לעלות ואלה שנמצאים על הקרונות שיירדו מיד, כי המטוסים הגרמנים עדיין נמצאים באזור.

בעוד אני ואחי מתחילים לרדת, ראינו את אבא רץ לכיוון הקרון. לשאלתנו, אמר שבא לקחת תיק עזרה ראשונה, כי מהקרון הראשון נפלה

בחורה מתחת לגלגלים ונקטעה לה הרגל. נתנו לו את התיק וירדנו מהקרון. אבא המשיך לכיוון הקרון הראשון. אחר כך נודע לנו שהבחורה נפטרה לאחר מספר ימים בבית חולים.

אנשי הרכבת ציוו עלינו להתרחק מהרכבת לתוך השדה ולתפוס מחסה. להסתתר עד כמה שאפשר בין השיחים, לא להיות בקבוצות. כולם התפזרו לכל הכיוונים, בלי לדעת אחד מהשני. אני ואחי הקטן תפסנו מחסה תחת אחד השיחים. ישבנו בפחד ובחרדה והסתכלנו על המתרחש.

היה כבר חושך. ראינו שמשני קצות השדה נורות רקטות. היו אלה שני המרגלים שהיו על הרכבת שלנו, שסימנו למטוסים שהסתובבו בשטח.

באותו לילה היתה הפצצה כבדה על שדה התעופה והסביבה.

ביושבנו בחושך, משתוקקים לדעת מה עם יתר המשפחה, שמא קרה להם משהו, הבחנו שמישהו מתקרב אלינו בזחילה. היה זה אחינו הגדול. שמחנו, כי היינו כבר שלושה. לשאלתנו "איפה היתר", ענה לנו שאינו יודע. הוא בא מצידה השני של הרכבת. הוא סיפר לנו את שאירע לו בזמן שקפץ מהרכבת. אם זה לא היה כל כך טראגי, זה היה יכול להיות מצחיק. וזה הסיפור.

כששמע את רעש המטוסים קפץ מהקרון ונפל הישר לתוך תעלה. למזלו היתה האדמה רכה, אחרי הגשם, ולכן לא נפגע. הוא שכב על הבטן, כשפתאום הרגיש חבטה עזה בגבו. לא יכול היה לזוז ובקושי נשם. רצה כבר להוציא איזו קללה עסיסית מהפה, אך במחשבה שנייה, מוטב היה המצב הזה מאשר להיות חשוף. הוא רק התפלל שיהיה לו מספיק כוח ואוויר עד שהמצב ישתנה. כשנרגע המצב, התרוממה מעליו אשה גדולה ושמנה. בטח שקלה פי שש ממנו. כשראה אותה נדהם. התפלא איך היא לא מחצה אותו.

שוחחנו כך בשקט, עינינו סורקות את השטח. ראינו לא רחוק מאיתנו את אבא, יושב מתחת לשיח. אחד מאיתנו זחל אליו וצירף אותו אלינו. היינו כבר ארבעה. הדבר הראשון ששאלנו אותו היה אם שמע משהו על יתר המשפחה. התשובה היתה שלילית.

כך ישבנו כמעט כל הלילה, מסתכלים כיצד הרקטות עפות לשמיים, על

הזרקורים המחפשים מטוסים, כתמי הנ.מ, ענני עשן ותמרות האש העולים מהארץ. כשפסקו היריות וההפצצות, והמצב נרגע, התחלנו לחפש בזחילה אחר המשפחה. לאחר זחילה עקבית בין השיחים, מצאנו את יתר המשפחה. כולם היו מפוחדים ומודאגים, והשיחה שהתנהלה היתה בעיקר על מה שכל אחד עבר במשך הלילה. לא על ההפצצות, לא על הרכבת. העיקר שכולם נשארו בחיים. אמא לא פסקה מלבכות. קודם דאגה לנו, בלי לדעת מה קורה לנו ואחר כך שמחה שהתאחדנו.

לפנות בוקר, הכל היה שקט. התחלנו ללכת לעבר הרכבת. מצאנו אותה עומדת באותו מקום שעזבנו אותה, לא פגועה. הכל היה במקומו. עלינו על הקרונות, לחכות לבאות.

והנה בא קטר חדש וגרר את הקטר הפגוע. כעבור כמה זמן חזר הקטר, התחבר לרכבת והתחיל לנוע לאט, כשהוא עוצר מדי פעם, כי לא כל האנשים הספיקו לעלות. ככה נסענו ועמדנו, יותר עמדנו משנסענו כשבוע ימים. ההתעסקות שלנו כשעמדנו היתה, לאלתר משהו לאכול. אבל העיקר "לדפדף בעיתון", כמו שציינתי קודם. "שעת תרבות". מוכרחים היינו לנקות קצת את הבגדים, כי כל פעם זה הציק יותר. עצרנו, על יד ישוב לא גדול. עמדה שם עוד רכבת עם פליטים.

הדבר הטוב ביותר שהיה במקום הם לחם ומלפפונים שהצלחנו להשיג. אחותי מלכה לא הפסיקה לשאול, את מי שרק יכולה היתה על גורלו של בעלה. אך לשווא. איש לא ידע מה קרה להמגויסים מתחילת המלחמה.

נשארנו במקום ימים אחדים. שריקה מהקטר והמשכנו לנוע.

לפני רוסטוב, וזה היה כבר עמוק בתוך ברית המועצות, שוב הפצצות. שוב הבהלה, שוב הקפיצה מהקרונות להסתתר. למזלנו לא פגעו בנו. יעדם של המטוסים היתה רוסטוב. אחרי שנרגע המצב, עברנו במהירות את תחנת רוסטוב. מרחוק עוד ראינו את העשן והאש מיתמרים מהעיר. בדרך כלל תחנות הרכבת היו ממוקמות מחוּץ לעיר.

אחרי נסיעה ממושכת הגענו לקרסנודר. הורידו אותנו מהרכבת ושיכנו אותנו בבית קולנוע גדול. מי שהספיק תפס כיסא, מי שלא, ישב במעבר. במהומה שהיתה שם גנבו לנו מזוודה עם דברים שהיו חשובים לנו.

המעבורת והפגישה עם בעלה של מלכה - בומה

בקרסנודר ישבנו כמה ימים עד שהעבירו אותנו למחצ׳קלה, ישוב הסמוך לים הכספי. שם חיכינו לעבור את הים במעבורת. היו המוני פליטים שחיכו בתור. והנה קרה נס. בין הפליטים הרבים היה גם גיסי, בומה. השמחה לא תתואר, כאשר נפגשנו. הוא סיפר לנו את תלאות הדרך שעבר.

עם גיוסו כמו יתר המגויסים, הם חפרו ביצורים על הגבול. כשהגרמנים התקרבו הובילו אותם ברגל מאות קילומטרים, ללא מזון ושתייה. השיירות היו ארוכות, השמירה עליהם נחלשה וה״בלגן״ השתולל. בהזדמנות הראשונה, קרוב לתחנת רכבת, הצליח לברוח ולנדוד ברכבות עד שנפגשנו.

במקום הזה היה שיפור ניכר בתזונה שלנו. לא הרחק מאיתנו היה בית חרושת לשימורי דגים. מכרו שם ראשי דגים. שמהם בקומקום המפורסם, בישלה אמא מרק. את המרק שתינו בתאווה, את הראשים מצצנו עד שהעצמות נשארו יבשות. גם פיתות ניתן היה להשיג. כך שלא היינו רעבים.

אבל האוכלוסיה שם היתה עוינת. התושבים היו מתנכלים לפליטים בכל דרך אפשרית. היו מקרים שהגיעו כמעט עד רצח. בומה צריך היה במשך היום לחפש כל מיני דרכים להסתתר, כי המשטרה חיפשה בין הפליטים משתמטים מהצבא.

המעבורת

אחרי כחודש במקום ובסביבתו, התחילו להעלות אותנו על המעבורת, שהיתה ישנה ורעועה. העמיסו עליה הרבה יותר משהיתה מסוגלת לשאת. ישבנו צפופים, ובכדי לעבור ממקום למקום נאלצנו לדרוך זה על רגלי האחר.

עם ההפלגה התחיל הסיוט. המעבורת התחילה להיטלטל בחוזקה והאנשים קיבלו מחלת־ים. היה זה בלתי אפשרי לגשת למעקה להקיא,

למרות שכולם ישבו על הסיפון למעלה. האנשים הקיאו במקום מושבם. ריב, צעקות וגידופים לא עזרו, כי לא היתה ברירה אחרת.

פתאום אזעקה, וברמקול רב החובל מודיע למלחים לזרוק חבילות לים בכדי להקל על המעבורת. המלחים התחילו לזרוק את כל הנקרה בדרכם, בלא להתחשב באיש. הרבה פליטים איבדו אז את כל רכושם. הבהלה והפחד היו נוראים. צריכים היינו להתאפק לא לצעוק או לדבר בקול רם, בכדי לא להרגיז את המלחים ולהפריע לעבודתם.

כולם היו חיוורים, הן ממחלת הים והן מהפחד. נראינו כמו נידונים למוות, המחכים לרגע בו תתהפך המעבורת וכולנו נשקע במצולות הים. הבהלה גברה כשנודע שאשה אחת לא החזיקה מעמד ונפטרה. המלחים, בלי שהות, זרקו אותה לים.

לפתע התחילו להיכנס מים לחדר המכונות. המלחים וכמה גברים מהפליטים שהיה להם כוח שאבו כל הזמן את המים, כדי לא לתת למעבורת לטבוע.

מסע התלאות הנוראי, הפחד, אי הוודאות שנגיע אי פעם לחוף, נמשך כארבעה ימים, עד שהגענו לקרסנובוצק.

המשך המסע

כשהגענו לבסוף לקרסנובוצק היינו רעבים. אוכל לא היה לנו בכלל. היה לנו מנהג, בכל מקום שאפשר היה להשיג לחם, היינו ממלאים מזוודה וכל כמה ימים כשהלחם התקלקל, היינו מחליפים אותו, כדי שיהיה לנו לדרך כי כבר היינו למודי ניסיון. אך מעשה שטן, באותו יום שציוו עלינו לעלות על המעבורת, הלחם התקלקל ואי אפשר היה בשום מקום להשיג לחם. ככה נשארנו בלי אף פרוסת לחם. לפחות על המעבורת לא הזדקקנו לאוכל.

בקרסנובוצק שהינו כשלושה ימים. לפחות היתה שם אפשרות להשיג משהו לאכול. קנינו ואכלנו כל מה שניתן היה לאכילה.

שוב העלו אותנו על רכבת משא, על קרונות פתוחים, ויצאנו לדרך. היינו מאושרים כי המשפחה התאחדה ועברנו בשלום את סיוט ההפצצות. לאכול או לא, כבר לא היה משנה. התרגלנו לזה. העיקר להיות ביחד, להגיע למקום שאפשר לחיות בו פחות או יותר חיים נורמלים.

הדרך לקולחוז

אחרי המתנה בת שעות אחדות הגיע קטר ויצאנו לדרך. הדרך היתה עוד ארוכה וקשה, רצופת סבל. היה חם ויבש לעתים קרובות. מזג אוויר כמו באסיה התיכונה, ואנחנו הרי היינו על קרונות פתוחים.

הרכבת היתה עוצרת מדי פעם לחצי יום, למלא מים בקטר או פחם. פעמים רבות היתה עוצרת ליומיים שלושה באמצע שדה, בלא שנדע את פשר הדבר. המתנו כמו בהמות, עד שנהג הקטר יחליט או יקבל הוראות להמשיך בדרך. המצב אז היה גרוע. על פי רוב נשארנו בלי אוכל, למרות שחילקנו את המצרכים שהיו לנו למנות מינימום, בכדי שיספיקו לנו לזמן רב. מים אי אפשר היה להשיג חוץ מהכמות שאיפשרו לנו לקחת מהקטר.

אחרי כשבועיים הגענו לאשכבד. התחנה היתה אמנם רחוקה מהעיר, אבל הופיעו רוכלים עם כל מיני סחורות ומצרכים. האנשים נראו בעינינו מוזרים. כאילו מעולם אחר. צבע עורם, הלבוש, המבטא, גם רוסית לא דיברו כמו שצריך. הם הציעו פיתות, בצל ואפילו בשר. הבשר היה בשר גמל. חיה שאף פעם לא ראינו. הם הציעו את הסחורה תמורת כסף או החלפה בכל מיני חפצים. תמורת קצת כסף וכמה מגבות, קיבלנו חתיכת בשר, בצל או שניים וכמה פיתות.

התחיל מבצע בישול. העמדנו את הקומקום על שלוש אבנים, אספנו ענפים ועלים יבשים והבערנו אש. בינתיים הכינה אמא את הבשר, את הבצל. מים הבאנו מהקטר. הכנסנו הכל בפנים ועם השגחה צמודה על האש שלֹא תיכבה, התחיל הבישול. הבשר היה רך והתבשל עד מהרה. אמא הוסיפה חתיכות בצק שלשה, והנה תבשיל מעודן של בשר גמלים.

המרק עם הבצקים היה מעדן. הבשר היה מצוין, רך וטעים, בפרט לאחר חודשים רבים שלא טעמנו בשר וכמעט שכחנו את טעמו.

הפעם לא עמדה הרכבת זמן רב, כי היינו קרובים לעיר וכנראה שהשלטונות לא רצו שהפליטים יגיעו אליה.

הקולחוז

המשכנו במסע עוד כשבועיים, באותם תנאים. נסיעה כמה ימים, עצירה כמה ימים. מתי נגיע לסוף הדרך, אף אחד לא יכול היה לנבא. סוף סוף הגענו לעיירת מחוז סולדצק. אחרי כמה שעות הורידו אותנו מהרכבת לאולם התחנה.

העיירה נראתה בעינינו מוזרה. הסתובבו כל מיני אנשים עם פרצופים וצבע שונים ומשונים, תלבושות משונות, הרבה עגלות, חמורים, גמלים. אף פעם לא ראינו דברים שכאלה. לא תיארנו לעצמנו שיש אנשים כאלה בעולם.

אחרי כמה שעות המתנה, הגיעו עגלות והעלו משפחות עליהן ושלחו לקולחוזים בסביבה. אותנו שלחו לקולחוז טרודוביק. כעשרה קילומטרים מעיירת המחוז.

אוכלוסית הקולחוז היתה מורכבת מאנשים שהוגלו מכל מיני רפובליקות של ברית־המועצות. אוזבקים, טאטארים, קווקאזים, קוראים ועוד כל מיני מינים. היגלו אותם בגלל היותם פאודלים, עשירים, מתנגדי השלטון או שסתם הלשינו עליהם. היה שם מעין קיבוץ גלויות.

קיבל אותנו יושב ראש הקולחוז שהיה ממוצא קוראי. הוא הביא אותנו לביתו. היה שם חדר גדול בעל רצפה מוגבהת, מכוסה במחצלות. היה זה מעין תנור. בחורף היו מבעירים אש והרצפה והחדר היו מתחממים.

חלצנו נעלים ועלינו, התיישבנו בישיבה מזרחית, שהיתה קצת קשה לנו, אך לא נורא. השיחה לא היתה קולחת היות ושני הצדדים לא היטבו לדבר בשפה הרוסית. אבל הבנו זה את זה. השיחה נסבה על מוצאנו, על הדרך שעברנו, על המלחמה ועוד.

אשתו הביאה מגש גדול עם אורז מבושל, יבש דיו, עד שאפשר היה ליצור כדורים. וצלחת עם ירק טחון וחריף מאוד. מעין סחוג. זה היה כל כך חריף שאפילו אבי שהיה רגיל לאוכל חריף, בקושי טעם ממנו.

היושב ראש התנהג עימנו בחביבות רבה. נוצרה בינינו ידידות מהרגע הראשון. אגב, אחרי תקופה מסוימת הוא הציל את אבא מבית הסוהר. על כך יסופר אחר כך.

הוא הסביר לנו את נהגי הקולחוז. כולם צריכים לצאת לעבודה, חוץ ממי שקיבל אישור מהרופא במחוז. מי שעובד, מקבל קילו לחם, ומי שלא עובד 600 גרם. אורז מקבלים לפי מצב המלאי במחסן. אחרי הקציר והאסיף, לאחר שמעבירים לממשלה את מה שהטילו על הקולחוז להפריש לממשלה, מחלקים את הנותר.

בקולחוז גידלו בעיקר אורז. גידלו גם כותנה וקינאפ, שזה מין פשתן אשר נראה כמו סוף דק, עם הרבה קוצים קטנים, אחרי שהוא מתייבש, בא הקציר. בזמן שקצרו אותו, תוך סיכון הידיים, הקוצים היו מתפזרים, מכסים את הגוף ונכנסים לעיניים. אמצעי מיגון לא היו וזה שרף נורא. המקומיים ניצלו את היותנו פליטים והטילו עלינו את העבודות הכי לא נעימות.

קיבלנו דירת חדר בינונית, שחלקה שימש כמטבח. הנוחיות היו בחוץ, בשדה. קיבלנו שקים גדולים, מילאנו אותם בקש, הנחנו אותם על הרצפה מקיר לקיר, וזו היתה המיטה המשותפת לכל המשפחה. כמו כן, נתנו לנו שבוע חופש לנוח ולהתארגן. הביאו לנו גם חלב וכמה ביצים, אורז, בקבוק שמן. מישהו מכר לנו קצת תפוחי אדמה ובצל. התחלנו לנַהל חיי משפחה.

עוד לא עבר שבוע וגיסי קיבל צו גיוס לעבודה במכרות הפחם באנגרן.

וכך גיסי בומה ואחותי מלכה עברו לאנגרן.

היתה זו עיירה לא גדולה בה התגוררו עובדי מכרות הפחם. תחילה עבד גיסי במכרה, היתה זו עבודה קשה מאוד, בפרט בשבילו שלא היה מורגל לעבודות שכאלה. במשך הזמן התחיל לתקן נעליים כפי שראה אצל אבי. בדרך כלל הוא ידע להסתדר בכל מצב. אחותי התחילה לעסוק בתפירה.

(היא למדה זאת בבית הספר). וככה, לאט לאט, התחילו להסתדר.

ליובה, אחות כלתו של אחי יענקל, חלתה בדיפטריה. הביאו אותה לבית החולים של המחוז. בבית החולים לא היו אמצעים ולא רופאים שיוכלו להתמודד עם המחלה. אמנם רעיה, אחותה, פגשה בבית החולים רופאה ידידה של אמא שלה, שגם היא גורשה מהעיר כשהרוסים נכנסו ב־1940. רעיה ביקשה ממנה לטפל באחותה אך היא הסבירה לה שזה בלתי אפשרי, לא מרשים לה לטפל בחולים, בפרט בחולים פליטים. למחלה זו צריכים תרופות, שקשה להשיגן, ואסור לה אפילו לרשום את המרשם. היא מצטערת מאוד. אם יוודע בבית החולים שהיא מכירה אותה ומטפלת בה, היא צפויה לגירוש לסיביר. בבית החולים הזניחו את המחלה והיא נפטרה כעבור כמה ימים. הצער היה גדול מאוד. היא היתה בסך בכל בת שתים־עשרה בלבד.

התחלת העבודה בקולחוז

אחרי שבוע חופש, יצאנו לעבודה. יצאנו לשדה עם שחר. עבדנו עד שעה תשע, עשר, בבוקר. היה חם ואי אפשר היה להמשיך. גם בבית היה חם. היינו מסתובבים עם סמרטוטים לחים, לצנן מעט את גופנו. בשעות אחר הצהריים, החום קצת ירד, אז יצאנו שוב לעבודה עד שהחשיך.

הכסף אזל. גם ההקצבה של המצרכים שקיבלנו היתה קטנה. כך שביום החופשי הראשון, אני, אחי הגדול ואמא, יצאנו לפנות בוקר עם כמה חפצים, ביניהם שטיח יפה מאוד, למחוז לנסות למכור אותם. עיר המחוז היתה כאמור כעשרה קילומטרים מהקולחוז. הסתובבנו כל היום בשוק. הצלחנו למכור כמה דברים קטנים, אבל הכסף לא הספיק להרבה זמן. לכן הלכנו אני ואחי הגדול עוד פעמיים לנסות למכור את השטיח. לשווא. בפעם השלישית הסתובבנו כבר חצי יום ואין קונה. אז הופיע איזה יושב ראש של קולחוז מהסביבה עם כמה מאנשיו, ראה את השטיח והוא מצא חן בעיניו. אחרי התייעצות ביניהם, אם השטיח לא גדול מדי עבור

המועדון, החליטו לקנות אותו. היה משא ומתן ממושך, בסוף מכרנו אותו במחיר שהיה בהרבה פחות משוויו של השטיח. ברירה אחרת לא היתה לנו. ראשית היה קשה מאוד לסחוב אותו ושנית היינו נורא זקוקים לכסף. יש לציין, שאת כל הדרך עשינו ברגל.

הרכיבה למחוז

יום אחד, בשלוש לפנות בוקר, העירו אותנו, הודיעו לנו שהגיע צו להביא למחוז סוסים לגיוס, ואנחנו בין אלה שצריכים להוביל אותם.

לקחו אותי ואת אחי הגדול לאורווה, נתנו לנו שני סוסים, שהיה עלינו להוביל, יחד עם עוד כמה צעירים ועם האחראי לאורווה. שלחו איתנו את הסוסים הכי גרועים, על מנת שלא יגייסו אותם.

לי נתנו סוס פחות או יותר טוב, עם אוכף, כי הייתי צעיר. לאחי נתנו סוסה בהריון ובלי אוכף. לנו היתה זו הפעם הראשונה להיות כל כך קרובים לסוסים. על רכיבה אין בכלל מה לדבר. לעומת זאת, המקומיים היו מנוסים ברכיבה על סוסים, והסבירו לנו כיצד להחזיק במושכות ולכוון את הסוס, לדרך.

רכבנו לאט בצידי הדרך, עד שאחד הצעירים, רכוב על סוס צעיר, התקרב לסוסה שאחי רכב עליה, התגרה בה, התחיל לדהור, והסוסה אחריו. אחי לא היה מסוגל להשתלט על הסוסה. כמעט מעולף, נפל לתוך התעלה. למזלו לא נפגע קשה, מלבד כמה שריטות. הגיע האחראי, הרגיע את הסוסה, גער בצעיר שעשה את המעשה, והזהיר אותו שלא יחזור עליו. אחי גם כן נרגע, עלה על הסוסה והמשכנו בדרך. הגענו למקום איסוף הסוסים לבדיקה. היינו שם עד שעות הצהריים המאוחרות. את הסוסים כמובן לא גייסו כי לא היו מתאימים, והתכוננו לדרך בחזרה. עם הרבה בקשות, שיכנענו את האחראי שיתן לנו לצאת אחרי כולם. לא רצינו שיחזור התרגיל מהבוקר. לפנות ערב, הגענו לקולחוז עם הסוסים. היה זה הניסיון והחוויה הראשונה שלנו ברכיבה.

איסוף הקש מהשדה

היה אחרי קציר. בשדה היו ערמות, ערמות קש, שצריכים היו לאסוף אותן למתבן. שלחו אותי לעבוד עם עגלון בעל קומה נכבדה (2.10 מ׳). כשהיה עומד בפיסוק רגליים, חמור היה יכול לעבור. כח היה לו כמו לחמישה. בהתחלה העמסנו שנינו את הקש על העגלה עד לגובה מסוים, אחר כך עליתי למעלה. הוא היה מגיש ואני הייתי מסדר. לפי הגובה שלו העמסנו את העגלה פי שתיים מאחרים. חיזקנו את הקש, בקשירת חבלים מסביב. הוא ישב על העגלה שהיתה רתומה לשני שוורים והוביל אותה, ואני שכבתי למעלה מחזיק בחבל שלא ליפול. הדרך היתה מלאה בורות ועקלקלה. העגלה היתה מתנדנדת כמו ספינה בים סוער, ואני עליה. עד שהגענו למתבן חשבתי שנשמתי תפרח ממני. הגענו למתבן, העגלון שיחרר את החבלים, שיחרר את השוורים והלך הביתה. אני נשארתי לפרוק את הקש. והיה מה לפרוק. עבדתי עד הערב. קולחוזניקים שהיו עוברים ניענעו עם הראש וציחקקו. העגלון מצא לו פראייר, כאילו היתה לי ברירה אחרת. כשגמרתי הייתי כל כך עייף שבקושי הגעתי הביתה.

בכדי לא לצער את אמא, אמרתי שאני לא כל כך עייף, לא נורא. אחרי שהתרחצתי, אכלתי את מנת הלחם שלי עם קצת תבשיל שאמא בישלה, שכבתי לנוח קצת, אך תיכף נרדמתי עד למחרת בבוקר. הייתי צמוד לעגלון בעבודה לתקופה מסוימת, עד שסיימו לאסוף את הקש מהשדות, וגם לכל מיני נסיעות למחוז להביא אספקה.

עבודות אחרות - קציר הקינאפ (פשתן)

הגיע זמן קציר הקינאפ (פשתן). שלחו גם אותנו לשדה. היינו חותכים את הפשתן בסכינים, קושרים אלומות ומרכזים אותן בערימות. הפשתן היה מלא קוצים קטנים, ועם כל תנודה היו מתפזרים הקוצים, מכסים את הגוף המיוזע, נכנסים לעיניים וזה היה נורא מגרד. אמצעי מיגון לא היו לנו, גם לא היינו מאומנים כמו המקומיים. לכן היה לנו הרבה יותר קשה מהם.

אבל את הנורמה היינו מוכרחים לעשות, אחרת לא נקבל את מנת הלחם. צריך הייתי, אני הגיבור, לעזור גם לאחים. אחי הגדול היה חלש ואחי הקטן היה צעיר. התגברתי גם על זה. עבדנו גם באיסוף כותנה. גם זו היתה עבודה לא נעימה. מסתובבים עם שק על הכתף, אוספים בידיים את הצמר־גפן מן הפקעות שעל השיחים. מהכותנה קיבלנו דלקות בעיניים.

שלחו אותנו גם לקולחוזים אחרים לעזור להם בכל מיני עבודות, כמו חפירה וניקוי של תעלות להעברת מים.

מנהג האוזבקים

בקולחוז היו אוזבקים רבים. מנהג יש להם, כשהם נישאים הם עושים משתה למשך שבעה ימים. שוחטים פרה או עגל, לפי המצב הכלכלי במשפחה ומזמינים את כל התושבים. לפי מה שאמרו לנו, אסור לסרב, פן יעלבו. אנחנו קפצנו על ההזמנה, הזדמנות פז לאכול טוב. שבעה ימים בין הערביים השתתפנו בסעודה. אכלנו בשר, פילאף (אורז עם חתיכות בשר, בצל וגזר), פירות ודברים שכמעט שכחנו טעמם.

אותן סעודות היו גם עושים אם היה נפטר אי מי. לא יפה להגיד, אך אנחנו פיללנו שמדי פעם יתחתן מישהו או להבדיל מישהו ילך לעולמו, שנוכל לפחות שבעה ימים לאכול טוב. במצב כזה היינו.

אבא היה סנדלר במקצועו, ואנו הצלחנו להביא איתנו כמה כלי עבודה חיוניים. כשנודע הדבר בקולחוז, אישרו לו להישאר בבית ולתקן נעליים. תמורת העבודה, היו משלמים לו בכל מיני מצרכים, כמו אורז, ביצים, ירקות. היו שהביאו בקבוק נפט או שמן. כך שמצבנו הכלכלי והתזונתי השתפר לאין שיעור. אמא גם כן קיבלה אישור להישאר בבית, כי רוב הזמן היתה חולה וחלשה. היא ניהלה את משק הבית.

האכזבה

אחרי שהיינו בקולחוז שבעה, שמונה חודשים, הגיע הזמן ליהנות מפרי עמלנו. הגיע הזמן לחלוקת היבול למשפחות, לפי ימי העבודה. חיכינו לזה בכליון עיניים, בציפייה לשיפור המצב.

והנה הודיעו על אסיפת חברים. אחרי נאום הפוליטרוק על מצב המלחמה, על המאמצים שמשקיעים להגיע לניצחון על הגרמנים, על ההוצאות הגדולות ועוד. אחריו בא הנאום של יושב ראש הקולחוז. התחיל עם תשבחות לתושבים על השתתפותם במאמץ המלחמתה, על העבודה הקשה שהשקיעו, על ההסתפקות במועט. הוא הודיע שהשנה היבול לא הצליח לפי התכנון.

אחרי סילוק החוב לממשלה, השארת כמות גרעינים לזריעה, לא נשאר כלום לחלק לתושבים. להיפך, הקולחוז נשאר חייב לממשלה. הקולחוז לא סיפק השנה את כל המחויבות לשלטון.

המצב שלנו הפך ליותר גרוע, כי קיצצו בהקצבת המצרכים. למקומיים היה יותר קל לבלוע את הגלולה המרה, שכן לא פעם קרה להם דבר כזה. בנוסף, לכל אחד מהם היתה חלקת אדמה ליד הבית, כך שיכלו לגדל קצת ירקות. מזלנו היה שאבא עבד, וכך השלמנו את התקציב.

החורף

האקלים בחבל ארץ זה היה בדרך כלל מאוד חם, כמו בערבה שלנו. חורף לא היה בכלל, בלבד כמה ימי גשם. לרוע מזלנו דווקא בשנה הזו היה חורף קשה כמו באירופה. הטמפרטורה הגיעה עד מתחת לאפס, היו הרבה גשמים ואפילו שלג. לפי סיפורי התושבים, חורף כזה היה לפני עשרות שנים, כאשר הגלו המוני אנשים לאסיה. כנראה שזו היתה הסיבה גם החורף, עם הגעת המון פליטים מאירופה. מה שלא יהיה, לנו היה קשה מאוד. הבית לא היה בנוי למזג אוויר חורפי. לא היו לנו שום אמצעי חימום. הוספנו עוד קש על הרצפה, התכרבלנו בכל מה שאפשר היה.

בלילה שכבנו צמודים כדי לחמם אחד את השני. טוב שלא צריכים היינו לצאת לעבודה, חוץ ממקרים שצריכים לעזור בפריקה או טעינת סחורות על העגלות. החורף לא האריך הרבה זמן, למזלנו, והצלחנו לעבור אותו בשלום.

שעת בידור

היה קר. לא היה לנו מה לעשות, אז רוב הזמן שכבנו. דיברנו על כל מיני דברים שהיו, או שנהגנו לעשות בחורף קר במיוחד בעיר שלנו, בבית. ניסינו לתאר לעצמנו מה נעשה כשהמלחמה תיגמר. האם יתנו לנו לחזור הביתה. בטח הכל הרוס שם, ועוד כל מיני חלומות.

על המלחמה לא ידענו הרבה. הגיעו ידיעות שהגרמנים מתקדמים בקצב מהיר, הורסים הכל בדרכם. שהצבא האדום נלחם בגבורה כדי לעצור את הגרמנים ושיש הרבה קורבנות.

ערב אחד שכבנו כרגיל על הרצפה והנה הופיע עכברון קטן על החבל, שמתחנו מקיר לקיר עבור וילון, להפריד בין החדר למטבחון. כשהגיע לאמצע החדר התחלנו לצחוק, אז העכברון חזר למקום שממנו בא. השתתקנו לכמה דקות, שוב הופיע, התחלנו לצחוק חזר בו. כך השתעשענו כל ערב כשעה שלמה.

מאותו ערב היינו משאירים חתיכת לחם על האיצטבה שליד הקיר. כל ערב בשעה קבועה היה מופיע העכברון. היינו עושים אותם התרגילים. זה לפחות הוציא אותנו מהשגרה, עם קצת בידור לכמה זמן.

עבודה בשדה אורז

הגיע הזמן להכין את השדות לשתילת האורז. האורז צומח במים. מכינים משבצות של סוללות אדמה בגובה של כחצי מטר, עבור המים. העבודה לא היתה קלה כלל ועיקר. האדמה היתה קשה ומלאה שורשים היתה

נורמה, מינימום, שצריכים היו לעשות, אחרת לא מקבלים את מנת הלחם ומנת האורז. המקומיים היו רגילים לעבודה מהסוג הזה. לנו זה היה חדש לגמרי. בהיותנו פליטים וגם יהודים, נתנו לנו את החלקות הכי קשות. גם לא היינו מודעים לכך בהתחלה.

היינו עובדים קשה מאוד. הרבה פעמים ויתרנו על ההפסקות, בכדי לעשות את הנורמה. היינו עוזרים אחד לשני. עלי הוטלה רוב העבודה. אחי יענקל היה חלש ובכלל קיבל את המצב מאוד קשה. אחי לייבל הקטן היה צעיר מדי לעבודות כאלה. הייתי עובד עד אפיסת כוחות. כנראה רצון ההישרדות, הדאגה שנקבל את הקצבת המצרכים, חיזק אותי.

האוכל שהיה לנו לא הספיק דיו על מנת שנוכל לעבוד בעבודה קשה. חיפשנו מקורות להשיג תוספת. בדרך לעבודה שמנו לב שמאחד החצרות בולט עץ תפוחים.

בבוקר היינו יוצאים לעבודה חצי שעה קודם, עוברים דרך החצר, משגיחים שאין אף אחד אחר בסביבה, "מפלחים" כמה תפוחים ואוכלים אותם בהמשך הדרך. התפוחים אפילו לא היו עדיין בשלים, אבל מילאו את הבטן למשך היום.

כשנגמרו התפוחים או שאי אפשר היה לפלח, מצאנו שדה מלפפונים, השייך לקולחוז. המלפפונים היו ארוכים, כך שהספיק שנסחוב אחד או שניים. היה זה תחליף לתפוחים. כל זה היה טוב עד איסוף היבול.

שתילת האורז

אחרי שהסתיימה בניית המשבצות, הוזרמו מים שהגיעו מהנהר דרך תעלות. היינו משגיחים שהמים יגיעו עד לגובה מסוים, ואז היינו סוגרים את מעבר המים. כשכל השדה היה מלא מים היו שותלים את האורז.

היינו עומדים כפופים במים או בבוץ, מכניסים את השתילים באדמה בשורות, במרחקים ובעומק לפי ההוראות. מנהלי העבודה מסתובבים ופוקחים עין שהעבודה תתבצע לפי ההוראות. מי שלא עשה כן, עליו היה

לעבור על כל השורות שעשה ולתקנן. לא לשכוח שיש גם למלא את הנורמה.

כעבור כמה ימים, השתילים נקלטים, מתחיל הדילול. שוב עומדים במים כפופים, מוצאים את עשבי הבר מבין שתילי האורז ומדללים את השתילים, שהמרחק ביניהם ישאר לפי הדרוש. את הפעולה הזאת היינו עושים מדי פעם, עד שהגבעולים התחזקו והתחילו להופיע גרעינים. בשלב זה התחילו להופיע כל מיני נחשים וזחלים לא נעימים וביניהם אפילו מסוכנים. למדנו להתגבר עליהם. המטרה שעמדה לפנינו היתה לעשות את הנורמה ולקבל את מנות המזון.

הסכר והמחלה שלי

לילה אחד נשמעה דפיקה בדלת. הופיע מנהל העבודה וציווה עלינו להתלבש מהר. הסכר בנהר שמזרים מים לשדות נפרץ. אם לא יתקנו אותו במהירות, כל יבול האורז ילך לאיבוד. כמובן שרצנו מהר אל הסכר.

לא הרחק מהמקום בו הסכר נפרץ היה שדה שהאדמה בו היתה מלאה שורשים של קני סוף וכל מיני עשבים. חלק מהאנשים, ואני ביניהם, התחילו לחתוך מהאדמה גושים. אחרים העבירו אותם מיד ליד עד הקיר שנפרץ. שם עמדו אחרים והניחו את הגושים אחד על גבי השני וביניהם קש. העבודה היתה מוכרחה להתבצע במהירות, אחרת זרם המים היה סוחף אותם. פתאום בא זרם חזק של מים והחל לשטוף את כל מה שעשינו עד עכשיו ולמוטט את הקיר לגמרי.

המנהל התחיל לשלוח יותר אנשים לנהר, להחזיק את גושי האדמה ברגליים ולעזור לגמור מהר את בניית הקיר. אני עבדתי בהגשה על יד הנהר. פתאום תפס אותי המנהל וזרק אותי למים. נבהלתי, לשחות לא ידעתי, כמעט וטבעתי. התחלתי לנפנף בידיים וברגליים ואיכשהו הגעתי לצד השני. למזלי עמד שם מישהו, הושיט לי יד והעלה אותי לחוף. כנראה שהייתי חיוור מאוד. הוא הושיב אותי בצד ואמר לי לנוח.

לקראת ערב הצלחנו להתגבר על המכשולים, גמרנו לתקן את הסכר וחזרנו הביתה. המשפחה, בראותה אותי בכניסתי הביתה, נבהלה. נראתי כמו מת מהלך בקושי על שתיים. אמא תיכף בדקה אם יש לי חום. היה לי חום גבוה. כולי בוער. רעיה השכיבה אותי והתחילה לשים עלי מגבות רטובות, כל הלילה.

למחרת בבוקר החום היה עדיין גבוה והתחילו כאבי בטן חזקים. לא יכולתי לקום. אבא ניגש למנהל והודיע לו שאני חולה. המנהל בא ונוכח שאני באמת חולה. בדרך כלל נחשבתי לפועל חרוץ שלא מתחמק מהעבודה. אמא ורעיה המשיכו כל הזמן להחליף לי מגבות רטובות.

הגיע חובש הקולחוז. ראה אותי. נתן איזה כדורים ואמר שזה כל מה שיש לו ויותר אינו יכול לעשות דבר.

שכבתי שבועיים ללא שינוי במצב. אחרי כמה פעמים של הליכה למחוז, הביא אבא רופא ממכריו, כדי לבדוק אותי. הרבה לעזור לא יכול היה, כי לא היה לו במה. אי אפשר היה להשיג תרופות.

הרופא הסביר שזה כנראה וירוס שמשתולל. הוא יכול לקחת אותי לבית חולים, אבל שם ודאי יבוא קיצי. כולם בשמעם את דברי הרופא, החווירו מפחד ומדאגה והחליפו מבטים מבוהלים ביניהם.

הרופא יעץ להמשיך לקרר את הגוף, לתת לי לשתות הרבה ולהתפלל שהחום יירד. מת היה נראה הרבה יותר טוב ממני. בקושי פתחתי את הפה. לא יכולתי להוציא הגה. ככה זה נמשך עוד כמה ימים. החום התחיל לרדת. כעבור עוד כמה ימים החום ירד מתחת לנורמלי.

הייתי כל כך חלש, שלשבת היה לי קשה. התחלתי לאכול מדי פעם כמה כפות דייסה מאורז. לאט, לאט, אחרי חודש מאז שחליתי קמתי על הרגליים. כשיצאתי פעם ראשונה מהבית, לא הכירו אותי, כל כך רזה וחיוור הייתי.

בחזרה לעבודה

הרבה זמן להתפנק לא היה לי. מוכרח הייתי לצאת לעבודה. להבטיח את מנות הלחם. עבדתי בשדה, בהובלות, בכל מקום ששלחו אותי. אחרי העבודה הרגילה שלנו, נהגו לשלוח אותנו לעזור באיסוף הכותנה. הייתי חוזר הביתה עייף, עם עיניים אדומות וכואבות. אמא היתה שמה לי מטפחת עם תמצית תה, אם היה. או סתם מטפחת רטובה, במשך הלילה.

היו תקופות שגייסו אותנו לעבוד בקולחוזים אחרים. הרבה פעמים היתה זו עבודה קשה, אך לפעמים שמחנו ששלחו אותנו. היה זה כאשר שלחו אותנו לאסוף ירקות. פעם זה היה איסוף עגבניות. אכלנו עגבניות כמה שיכולנו בלי שיראו אותנו. פעם אספנו מלפפונים. המלפפונים היו באורך של לפחות מטר. אכלנו מלפפונים עד שהבטן התנפחה, לפחות היתה מלאה. הביתה אי אפשר היה לקחת שום דבר. היתה ביקורת קפדנית ביותר.

הצועניה, מגדת העתידות

הקשר עם החוץ כמעט ונותק כליל. על המלחמה ידענו רק מידיעות שהגיעו מדי פעם. על גורל הקרובים לא ידענו דבר וחצי דבר. גם על אחותי מלכה לא ידענו הרבה. מכתבים ממנה היו מגיעים לעתים רחוקות.

יום אחד עברה חבורת צוענים. צועניה אחת עם ילד קטן ראתה את אמא עומדת ליד הבית, ניגשה אליה וביקשה קצת מים. אמא, בלי להסס, כי שמענו על פעלולי הצוענים, הביאה לה מים וגם חתיכת לחם עבור הילד. אז הצועניה אמרה: ״אני רואה לפני אשה טובת לב ואצילית. תני לי לנחש לך ביד״. אמא סירבה לה כי לא האמינה בכל מיני ניחושים.

הצועניה התעקשה, לקחה את היד של אמא ואמרה: ״אני רואה פה שתי בשורות, אחת טובה והשנייה לא כל כך. אך בסופו של דבר הכל יסתדר טוב. הבשורה הטובה היא שבדואר המחוזי מחכה לכם מכתב שישמח אתכם מאוד. כדאי שתלכו לדואר. הבשורה השנייה היא שמישהו יסבך

אתכם בפלילים, יאשים אתכם במעשים שלא עשיתם. יהיו לכם בעיות, התרוצצויות ואפילו משפט. אך בסופו של דבר תצאו מזה בשלום, וזה יהיה אפילו לטובה."

אמא נתנה לה עוד חתיכת לחם, גם בצל אחד ושכחה את האירוע. כעבור יומיים, אבא צריך היה להיות במחוז. משום מה החליט לגשת לדואר והנה הפתעה. היה שם מכתב מאחותו ממנה לא שמענו מאז עזבנו את אודסה. נודע לה שם המחוז שבו אנחנו נמצאים, אך לא שם הקולחוז, לכן החליטה לכתוב לפי כתובת הדואר המחוזי.

אבא חזר הביתה שמח, מנופף במכתב. גם אנחנו שמחנו לשמוע מהם. המכתב אמנם נשלח מזמן, אך בכל זאת שמענו מהם. נודע לנו שהם נמצאים במקום מרוחק מאיתנו, ברפובליקה אחרת. הכל אצלם בסדר, מחכים בקוצר רוח לקבל תשובה, רוצים לשמוע מאיתנו.

אבא תיכף ענה על המכתב. כתב על כל הקורות אותנו פחות או יותר במשך הזמן שחלף. אם קיבלו את המכתב לא ידענו, כי יותר לא קיבלנו מהם מכתבים.

העלילה והמשפט

החיים נמשכו כרגיל, העבודה, הדאגות והציפיה לעתיד. והנה יום אחד, כחודש לאחר שקיבלנו את המכתב מהדודה, הגיע מכתב רשום. הזמנה לאבא לבית משפט.

אותו לילה איש מאיתנו לא עצם עין. כל אחד ניסה לנחש מה קרה. במה מאשימים אותו. מי יודע איך זה ייגמר. כי להיאסר ולהישלח לסיביר היה עניין של מה בכך עבור השלטונות. לא תמיד היו חייבים להוכיח את האשמה.

למחרת מוקדם בבוקר, יצאו אבא ואמא על עגלה למחוז. גם רעיה הצטרפה אליהם. אני לא יכולתי לנסוע, צריך הייתי לצאת לעבודה. בשעות אחר הצהריים המאוחרות חזרו. לפי מראה פניהם, העניין היה

רציני ביותר. הם סיפרו לנו שאבא מואשם בגניבת חביות נפט מהמחסן ובמכירתן. המשפט נקבע לעוד שבועיים.

בינתיים נפוצה הידיעה בקולחוז. הפסיקו להביא נעליים לתיקון, התחילו לנתק איתנו מגע. כמעט ולא דיברו איתנו. התחילו להתנכל לנו מילולית, ולפעמים גם פיזית. היה מישהו שהסית נגדנו.

התחיל המשפט. התברר שהמחסנאי הגיש את התלונה. הוא העיד כי ראה אצלנו בבית כמה בקבוקים עם נפט ובמחסן חסרות כמה חביות. אבא גנב את הנפט ומכר אותו תמורת מצרכים אחרים.

אבא קיבל הלם. היה זה המחסנאי ששילם תמורת תיקון נעליים בבקבוקי הנפט. הוא הביא מישהו שהעיד כי קיבל בקבוק נפט מאיתנו תמורת בצל. וזה היה נכון. לנו לא היה מי שיעיד לטובתנו. אף אחד לא רצה להסתכסך עם המחסנאי וכנופיה זו.

בית המשפט חיפש מקרים כאלה, להאשים אנשים כמו אבא בגניבה, להוקיע אותו כבוגד במולדת בזמן מלחמה, בפרט שהוא יהודי ופליט.

עורך דין לא היה לנו. הכל נטה לרעתנו. כל הסימנים הראו שיאשימו את אבא. חשבנו על כל מיני תוכניות, איך לברוח, אבל זה היה מסוכן. עם כלי התחבורה שהיו לא יכולנו להרחיק לכת עד שיתפסו אותנו.

פתאום נזכרה אמא בדברי הצועניה. דבר אחד התגשם, המכתב מהדודה, וזה קורה בדיוק כפי שהיא אמרה, המשפט. היא נרגעה קצת והשפיעה עלינו להירגע. חיכינו לפסק הדין.

כמוצא אחרון, הלכנו ליושב ראש הקולחוז. היכרנו אותו כאיש הגון וישר. סיפרנו לו את כל הקורה לנו והתחננו לפניו שיבוא להעיד לטובת אבא. הוא ענה שישקול בדבר ושאל מתי הישיבה הבאה. לישיבה הבאה בבית המשפט הופיע יושב ראש הקולחוז. כולם הופתעו, בפרט המאשים.

הוא העיד בפני השופט, כי הוא מכיר את המשפחה בתור אנשים הגונים וישרים, עובדים חרוצים שלא היתה איתם שום בעיה במשך כל הזמן, מאז הגיעם לקולחוז. בקשר לנפט, הוא לא מאמין שאבא יכול היה לבצע את הגניבה. גם לא היתה לו גישה למחסן. זה שראו אצלו בבית נפט, זה משום

שקיבל אותו עבור תיקוני נעליים. הוא בעצמו, היושב ראש, נתן לאבא שני בקבוקי נפט מהתקציב שלו, עבור תיקון נעליים.

השופט ניענע בראשו, כנראה שהתרשם מהעדות, וזימן את אבא בעוד שבוע למתן גזר הדין.

ביום מתן גזר הדין הלכנו כל המשפחה. ישבנו באולם במתח נוראי. עד שהגיע תורו של אבא, שמענו גזרי דין של כמה אנשים. עשרים שנה בבית הסוהר. עשר שנים. חמש שנים.

לכל אחד עברו בראש כל מיני מצבים (פרידה מאבא, מי יודע לכמה שנים). והנה הגיע תורו. השופט הקריא את ההאשמה, את עדות המאשים, את עדות יושב הראש ואת עדותו של אבא. השופט הגיע למסקנה, וכאן היתה הפתעה שכמעט התעלפנו, הוא זיכה את אבא מכל אשמה. השופט הציע ליושב ראש הקולחוז לבדוק את מלאי המחסן והספרים, ואם באמת חסרים דברים להגיש נגד המחסנאי תלונה. השמחה שלנו לא תתואר. יצאנו מהאולם מחובקים, בוכים מרוב שמחה ואושר.

לקולחוז חזרנו ברגל כעשרה קילומטרים, כי אף קולחוזניק לא רצה לקחת אותנו טרמפ, גם לא היינו מסתכנים לנסוע איתם.

למחרת הלכנו ליושב הראש, להודות לו. הוא קיבל אותנו, אך ביקש שלא נתראה עוד. אחרי עדותו בבית המשפט, רכש לעצמו הרבה שונאים. כשיתחיל המשפט של המחסנאי המצב יהיה יותר גרוע. הוא יעץ לנו לעזוב בהקדם האפשרי את הקולחוז. הוא יעזור לנו כפי יכולתו.

כבר למחרת יצא אבא למחוז לנסות לסדר את כל האישורים. בעיירת המחוז פגש אבא רופא, שהכיר אותו מהעיר שלנו (הוא הוגלה ב־1940). אבא סיפר לו את כל הסיפור, התחנן בפניו שיעזור לנו ויתן אישור שאמא חולה. הרופא התחשב במצב ונתן אישור שאמא חולה מאוד, שיש סכנה לחייה אם תישאר בקולחוז בלי עזרה רפוּאית, ושאי אפשר לקבל אותה אפילו במחוז, רק בעיר הגדולה.

עם האישור הזה הלך אבא למשרד המלחמה והוציא אישור שהוא אינו כשיר לגיוס. גם הבנים עוד לא הגיעו לגיל גיוס. היה לו גם מסמך מיושב ראש הקולחוז שאין אנו חייבים דבר לקולחוז ומסיבת מחלתה של אמא הוא

לא מתנגד שנעזוב את הקולחוז. עם כל המסמכים האלה הלך אבא למשרד הרישום, שם קיבל אישור המאפשר לנו לגור ולהירשם בעיר טשקנט.

ארזנו את המטלטלים, יושב הראש עזר לנו להשיג טרמפ על משאית שיצאה לטשקנט. עזבנו את הקולחוז אחרי שהייה של כשנתיים. כעבור כחצי שנה נודע לנו שיושב הראש הודח, חלה במחלה ממארת ונפטר. הצטערנו על כך מעומק ליבנו.

טשקנט

המשאית הורידה אותנו על יד המשרד שמטפל בפליטים. אחרי הצגת המסמכים והאישורים, קיבלנו מעט רובלים וכתובת של בית עבורנו בעיר העתיקה. כן רשמו אותנו כאזרחי העיר.

היה זה חדר גדול עם פינת בישול. הנוחיות היו בחוץ. הרצפה מכוסה חימר, הקירות בנויים מלבנים, עשויות מטיט, קש וצואה של פרות. מזל שהיתה גם חצר. פירקנו את החבילות. השגנו קש, שמנו על הרצפה והיתה לנו מיטה. ישנו כולנו בשורה כשהיו באים אורחים, וכאלה היו לנו הרבה.

מי ששמע שהגענו לטשקנט בא לבקר אותנו, אפילו ממרחקים. ואז צריכים היו כבר להישאר כמה ימים. כשהיה קריר ואי אפשר היה לישון בחוץ, ישנו כולם בחדר. לפעמים היינו כל כך צפופים שאם מישהו רצה להסתובב, צריכים היו כולם להסתובב. אנחנו קיבלנו זאת בשמחה וכמובן מאליו. ככה זה היה נהוג אצל ההורים בבית מאז ומתמיד. להתחלק אפילו עם המעט שהיה, רק לא להשאיר אי מי רעב ובלא מקום לינה. (את זה גם אנחנו למדנו מהורים ומתנהגים כמוהם. לשמחתי גם ילדיי ממשיכים במסורת).

למחרת הלכנו להירשם בכל המקומות הרשמיים. נרשמנו גם אצל, האחראי על הבתים. הרישום היה חיוני כדי שלא יסתננו תושבים לא רשומים. הלכנו גם ללשכת העבודה לחפש עבודה.

לכל אזרח חייב היה להיות אישור על מקום עבודה או אישור פטור,

בגין מחלה או נכות. אחרת היה צפוי לגירוש למחנות עבודה. השלטונות ראו במי שלא עובד "פרזיט" (טפיל), נצלן ובוגד במולדת. היות ואבא היה סנדלר, נרשמנו אני ואחי הגדול גם כן כסנדלרים. היפנו אותנו למפעל שהיו בו כל מיני בתי מלאכה המיועדים לשרת בית חרושת של התעשיה הצבאית.

התקבלנו לסנדלריה על ידי מנהל העבודה. היה זה איש נמוך ושמנמן, במקרה היה גם יהודי. רוב הזמן היה שיכור. היו כעשרים פועלים, נכים וצעירים לפני צבא. בית המלאכה אמור היה לשרת את פועלי בית החרושת, אך למעשה עבד עבור ההנהלה, משפחותיהם והמבקרים מטעם.

טשקנט כראות עיני

טשקנט היא עיר גדולה המורכבת מעיר חדשה ומעיר ישנה. בעיר החדשה בניינים מודרנים רבי קומות, בתי קולנוע, תיאטראות, חנויות ומסעדות, כבישים רחבים מדרכות מרוצפות וחשמליות. מה שמשך את עיני היה הניקיון. על המדרכות לא יכולת למצוא פיסת נייר או לכלוך. מי שזורק לכלוך או בדל סיגריה היה צפוי לקנס גבוה. בנוסף, נשים עם מטאטאים ארוכים בלשו אחר כל לכלוך. גם זה היה תמוה בעיני, לראות נשים מטאטאות רחובות.

החשמליות חלפו ברחובות, תמיד מלאות באנשים הנתלים מחוץ לקרונות. בתוך החשמלית היו מתרחשים הרבה פשעים. שם פעלו הגנבים והכייסים. בדרך כלל היו הנשים שמות את המטמון בשקית קשורה בחוט על הצוואר. הגברים היו קושרים את הכסף במטפחת מסביב למותניים.

היו נכנסים שלושה, ארבעה כייסים. מוצאים קורבן, מתחילים ללחוץ עליו מכל הצדדים. אחד היה חותך את החוט. אם השקית היתה נופלת, היו לוקחים אותה ומסתלקים. אם לא, היו חותכים את הבגד, ולפעמים אפילו יותר עד שהגיעו לשקית. לגברים היו עושים אותו דבר אבל על הבטן. הצעקות של הקורבנות לא עזרו להם, כי אף אחד מהנוסעים לא התערב, מפחד הנקמה.

אני נמנעתי עד כמה שאפשר מלנסוע בחשמלית. העדפתי ללכת קילומטרים ברגל. ראיתי מגוון רחב של אנשים, מכל מיני עדות, על צבעיהם ומלבושיהם. לא תיארתי לעצמי שקיימים בני אנוש שכאלו.

במסעדות, בחנויות ובמספרות, העובדים היו על פי רוב נשים. נתקלנו בהרבה יהודים, בוכרים. הם עסקו במקצועות חופשיים, במלאכה זעירה ובמסחר. קשר בינינו לא התפתח. הם לא גרו בסביבה שלנו וגם התרחקו מזרים ומפליטים. זיהינו אותם לפי לבושם וצליל הדיבור שלהם. לעיתים נהגנו ללכת בערבים לעיר החדשה, לקולנוע או לשתות בירה.

העיר העתיקה היתה בנויה מבתים קטנים עם חצרות סגורים. היו בה הרבה בתי מלאכה קטנים לצורפות, לחייטות, נפחיה, מספרות ועוד כל מיני מלאכה זעירה. היו שם הרבה חמורים ברחובות, ששימשו כלי התחבורה העיקרי.

היו שם בתי תה רבים. בית התה היה בדרך כלל על מרפסת בחוץ. היה זה משטח, מכוסה שטיחים ומחצלות. עליו ישבו חבורות במעגל, בישיבה מזרחית. על יד אחד מהם מונח קומקום עם תה וצלוחית, באמצע מצוי מגש עם מבחר פירות יבשים ומתוקים. אחד מהחבורה היה מוזג קצת תה בצלוחית אותה העבירו מאחד לשני. היה לוקח שעות לגמור קומקום תה. כך ראיתי אותם לפעמים אוכלים פילאף, בצוותא, מצלחת אחת. במשך היום היו היושבים בבתי התה על פי רוב המבוגרים, שחיפשו דרך להעביר את היום.

קיבלנו אורז

כחודשיים לאחר עזיבתנו את הקולחוז, הביאו לנו במפתיע כמה מאות קילוגרמים של אורז, עם הקליפה. היה זה חלקנו מהיבול של השנה הקודמת. התחלנו להרגיש עשירים. השכנים הביאו לנו מכתש עם מוט, ולימדו אותנו כיצד לקלף את האורז. לא היתה זו עבודה קלה, אך עשינו אותה בשמחה. התחלנו לאכול שלוש ארוחות ביום. בבוקר דייסה מאורז,

בצהריים מרק אורז ובערב מה שנשאר מהבוקר ומהצהריים.

ניקוי האורז מהקליפה היה מתבצע ככה: באמצע החדר שמנו שמיכה או סדין. באמצע המכתש, אחד היה מחזיקו בשתי ידיים ואחד דופק עם המוט על האורז עד שהקליפה התקלפה. היינו מתחלפים מדי פעם. עבודה זאת היתה מעייפת מאוד וניסיון רב לא היה לנו.

כשהתמחינו בקילוף האורז והכנו כמויות יותר גדולות, התחלנו להחליפו בשוק במצרכים אחרים כמו תפוחי אדמה, בצל, שמן, על מנת לגוון התפריט. רכשנו גם כמה כלי מטבח נחוצים.

העבודה במפעל

מהמשכורת שקיבלנו במפעל, אחרי כל ההורדות (מיסים עבור מלוות מלחמה שהתחייבנו, כביכול בהתנדבות), אפשר היה לקנות בקושי את המצרכים שחילקו באופן רשמי בחנויות. ובאופן מעשי כמעט ולא היו מצרכים, ומזל שבינתיים היה לנו האורז.

לאחר שעבדנו תקופה מסוימת בבית המלאכה, המנהל, שראה שאבא עושה עבודה טובה ויפה, התיידד איתנו. גם אני למדתי את המקצוע די טוב. המנהל, על כוס וודקה, הציע לנו עיסקה. הוא יכין חבילות חומר במחסןִ ויתן לנו מפתח. אנחנו נבוא מוקדם בבוקר לפני תחילת העבודה, ניקח את החבילות הביתה, נעשה בבית נעליים, נמכור אותם ונתחלק בכסף. לאף אחד אסור לדעת שהוא מעורב בעיסקה. הוא יעזור לנו עם השומר שלא יהיו לנו בעיות מיותרות.

בהתחלה נרתענו מהעיסקה, פחדנו להיכנס לזה, כי ידענו מה צפוי לנו אם ניתפס. התייעצנו עם מכרים שהיו מעוּרבים בעיסקות כאלה, והעיקר לא היתה לנו ברירה, אם רצינו לשרוד. הסכמנו.

השכם באחד הבקרים, כמוסכם מראש, נכנסנו למפעל, אבי, אני ואחי הגדול. החבילות באמת היו מוכנות. עטפנו את החומר מסביב לגוף, נעלנו את המחסן כמו שהיה ויצאנו. השומר כאילו לא ראה אותנו.

הגענו הביתה חיוורים ורועדים. עד מהרה התעשתנו, שתינו תה והלכנו לעבודה, כרגיל. אני אולי לא הקדשתי הרבה מחשבה על מעשינו, אבל על אחי יענקל זה השפיע חזק. הוא כמעט חלה. בפעמים הבאות, הלכנו רק אני ואבא.

הגיע זמן גיוסו של יענקל לצבא. הוא קיבל צו גיוס לעוד שבועיים. התחלנו לפעול אצל ה"מאכערים" למנוע את הגזירה. השגנו אישורים רפואיים מתאימים, תשלומים לאנשים המתאימים, והצלחנו שישלחו אותו לעבוד במכרה פחם באנגרן, למקומם של אחותי וגיסי. לפחות שיהיו ביחד.

בתום יום העבודה במפעל, היינו אני ואבי עובדים עד שעת לילה מאוחרת. בבית, עשינו נעלי נשים ונעלי בית. אחי הקטן לייבל עזר קצת. הוא צעיר ממני בשלוש שנים, ולא היה לו כל כך חשק ללמוד את המקצוע.

היות ועשינו עבודה טובה ויפה, היא היתה נמכרת מהר ובמחיר טוב. המנהל היה מקבל את חלקו בקביעות. עם המכירות התעסקו אמא ודודה סוסל, אותה איתרנו מתגוררת לבד, ברפובליקה רחוקה. ילדים לא היו לה. את בעלה גייסו בתחילת המלחמה והיא כלל לא שמעה ממנו. אימצנו אותה כבת משפחה.

המצב הכלכלי השתפר אלפי מונים. יכולנו להרשות לעצמנו מדי פעם לקנות כיכר לחם בשוק השחור. כיכר לחם היתה עולה שתי משכורות חודשיות רשמיות. בנוסף יכולנו גם לחסוך מעט כסף.

הכל זרם כשורה, עד שיום אחד אסרו את הדודה בשוק. הביאו אותה לתחנת הפקחים שבשוק, האשימו אותה בסחר אסור. אמא הצליחה להתחמק. בכוונה נתנו לה להתחמק. הופיע מאכער, מתווך, לדבר עם אמא, לסדר את העניין עם הפקחים. המאכער הסביר לה שעבור שחרור הדודה ואי הגשת תביעה נגדה, צריכים לשלם לפקחים סכום מסוים ולא קטן. אם אנחנו רוצים למכור בשוק, עלינו לשלם תשלום שבועי לפקחים.

אמא הגיע בבהילות הביתה עם הסיפור. לקחנו כסף והלכנו לשוק לסדר את הענין, וגם להכיר את המאכער ואת הפקחים. כך יכולנו להמשיך למכור את הנעליים בשוק. כל כמה חודשים היו הפקחים מתחלפים, מתחילים לעשות צרות, עד שקיבלו את התשלום.

איני יודע כיצד, או שהדודה מסרה את כתובתנו, או שעקבו אחרי אמא, כי כעבור שלושה ימים הופיעו שני גברים, שהציגו את עצמם כפקידי מס הכנסה. עשו חיפוש בבית, מצאו חומר גלם לנעליים ונעליים מוכנות. מילאו דו״ח, הזהירו אותנו שאנחנו עושים עבודה בלתי חוקית וצפויים לקנס גבוה עד מאסר. אבא יצא העירה ומצא את המתווך הנכון.

למחרת בערב בא המאכער עם הסדר. צריכים לשלם לפקידים סכום חד פעמי, היה זה סכום לא קטן, לפי כמות החומר שמצאו. אחר כך צריכים לשלם להם תשלום חודשי. באין ברירה הסכמנו, נתנו לו את הכסף, הוא החזיר לנו את הדו״ח והעניין סודר.

התרגיל הזה היה חוזר על עצמו מדי חצי שנה. הפקידים היו מתחלפים והמאכער היה בא ומסדר את העניין. בהתחלה היינו כל פעם מתרגשים, מפחדים וכמעט התייאשנו. עד שהתרגלנו למצב. המצב הפיננסי השתפר עד כדי כך, שאכלנו יותר טוב, התלבשנו יותר טוב ואף יכולנו להחליף מגורים ליותר טובים.

הדירה החדשה היתה נוחה יותר. היה בה חדר גדול, מטבח וחצר סגורה ומרוצפת. לחדר הכנסנו מיטות, שולחן וכיסאות. התחלנו להרגיש כמו בבית יותר נורמלי. בחצר היו עוד שתי דירות. באחת התגוררו שתי אחיות מבוגרות ורווקות. בשנייה גרה אשה עם ילד שרוב הזמן לא היו בבית. מתחתינו היתה נפחיה. עד מהרה התיידדנו עם השכנים והסתדרנו מצוין.

אני ואבא המשכנו לעבוד במפעל. לפי עצת המנהל, השיג אבא אישור מהרופא שאינו מסוגל לעבוד רצוף תשע עשר שעות. עם האישור הזה, נתן לו מנהל העבודה לעשות את העבודה, לפי נורמה כמובן, בבית. היתה זו הקלה דרסטית. כך יכולנו להעביר גם את החומר ״השחור.״

גם אני למדתי את הפטנט, ומדי פעם הייתי מוציא אישור מחלה לכמה ימים, נשאר בבית ועושה עבודה פרטית. ההכנסות גדלו בהרבה, גם התשלומים. הכסף היה מתחלק לארבעה חלקים: חלק למנהל המפעל, תשלום לפקידי המס שהיו מבקרים אותנו דרך קבע, תשלום לפקחים בשוק והיתר נשאר בשבילנו. אפשר היה להסתדר.

ההפתעה

יום אחד בחוזרי הביתה מהעבודה היתה לי הפתעה משמחת. בבית חיכו לי חברי הטוב מילדות פוניה ואחותו מאניה אמא כבר דאגה שיתרחצו ושיאכלו טרם בואי. זה באמת חסר להם מאוד.

המפגש היה מרגש לאין תיאור. התחבקנו, התנשקנו, בכינו וצחקנו כמו ילדים.

מקום מגורינו נודע להם, דרך מכר משותף שפגשו.

התיישבנו לשתות לחיים ולספר חוויות. הסיפור שלהם היה מזעזע.

אספר את תמצית קורותיהם. הם היו יתומים מאב עוד מקטנותם, וחיו עם אמם וסבתם.הם היו שלושה ילדים, פיניה, מאניה ואחות קטנה בלה. עם תחילת המלחמה ברחו גם הם מקישנייב. בדרכם לברית־המועצות, אחותם בלה לא החזיקה מעמד, ונפטרה. הם המשיכו ואחרי תלאות, בדומה לנו, הגיעו לקולחוז בקאזאחסטן. שם נפטרה סבתם מרעב, ומאי יכולת לראות בסבלם של הילדים.

האם וילדיה עברו לעיר קוקאן, מתוך מחשבה ששם ישתפר מצבם. אך האם לא הצליחה למצוא עבודה. הילדים אמנם מצאו פה ושם עבודה, אבל זה לא הספיק לכלכלתם והם רעבו. אמם באין ברירה, החליטה לרשום אותם לפנימיה של יתומים וילדים עזובים. התנאים שם לא היו כה טובים, אך לפחות קיבלו שלוש פעמים ביום אוכל. הם חסכו מפיהם והביאו לאמם מה שרק יכלו אך היא סירבה לקבל מהם את האוכל.

לבסוף חלתה האם במחלה קשה, כנראה בגלל התנאים בהם חיה, ואישפזו אותה בבית החולים. פיניה ומאניה ביקרו אותה שם כמה פעמים .

בינתיים היתה הוראה להעביר את בית הספר לסיביר. כשבאו הילדים להיפרד מאמם לא נתנו להם להיכנס לבית החולים כי היא חלתה במחלה מדבקת והיתה בהסגר. הם נסעו לסיביר, בלא להיפרד מאמם ומאז לא ראו אותה. היא נפטרה בבית החולים ולא ידוע עד היום מקום קבורתה.

בהיותם יתומים הכניסו אותם לפנימיה לחינוך מיוחד. בהתחלה היה להם קשה מאוד והם סבלו סבל רב. הם לא היו רגילים לסביבה שכזאת. התנכלו להם מכל הכיוונים, בשל היותם חדשים, אך יותר בשל היותם

פליטים יהודיים. עבר זמן רב עד שהסתגלו והתחילו להתנהג כמו כולם. ביום עבדו בהתקנת פסי רכבת, במוסכים, בבתי חרושת או בכל מקום אחר אליו נשלחו. בערבים היו מקבלים הרצאות על הקידמה הבולשביקית, על הטוב שהשלטון נותן לנוער, על הצבא האדום המפואר, על הגיבור שנלחם נגד הפולש הפשיסטי בגבורה ועוד כל מיני שבחים לאבי העם המהולל סטלין.

כל זה תמורת מנת לחם וצלחת נוזלים, מעין מרק. זה בהחלט לא השביע אותם. מוכרחים היו למצוא כל מיני תחבולות להשיג קצת אוכל. פעמים רבות נאלצו אפילו לגנוב. הכל בכדי לשרוד. גם הם כמונו, עברו את תלאות הדרכים. ועוד סיפורים שהיריעה לא תספיק.

גם אנחנו סיפרנו להם את שעבר עלינו במשך השנים. ככה ישבנו ודיברנו עד מאוחר בלילה.

מאז נפגשנו גם החיים שלהם השתפרו. בכל הזדמנות שהיתה להם באו אלינו, לכמה ימים, או סתם לביקור חפוז. פה חיכתה להם משפחה אוהבת. אמא דאגה להם, שייטבו את לבם במאכלים, כיבסה את בגדיהם וגם הוסיפה משלנו. בכל פעם שעזבו ציידה אותם במאכלים עד כמה שאפשר וגם קצת דמי כיס. הם היו מאושרים.

הביקורים שלהם נמשכו עד שיום אחד באו להיפרד. מעבירים את הפנימיה למקום יותר מרוחק. היה זה אחרי שהמלחמה נגמרה. הם הבטיחו להשתדל להגיע הביתה לקישנייב, אפילו אם יצטרכו לברוח. הפגישה הבאה היתה כבר בבית.

הכמעט שוד

לילה אחד חזרתי מבילוי בעיר החדשה. כעשרה מטר מהבית, הופיעו שני צעירים עם מסכות על הפנים, מאחת הסימטאות. האחד הצמיד סכין לצוואר, השני התחיל לחפש על גופי. קצת מרחוק נעצרה אשה, נראתה מבוהלת והתבוננה במתרחש. כנראה שהיא היתה הקורבן לפני. השניים

היו עצבניים. הספקתי לצעוק פעם אחת לפני שפי נחסם. החיפוש היה מהיר ולא מצאו מאומה.

איכשהו אחי עוד לא ישן ושמע את הצעקה. פתח את החלון הפונה לרחוב. אחד מהשניים ראה אותו. הם עזבו אותי וברחו. בקפיצה הגעתי לשער, שבנתיים אחי הספיק לפתוח. סיפרתי לו בקצרה מה שקרה ונכנסנו הביתה. להורים שהתעוררו לא סיפרנו דבר.

הם לא מצאו אצלי כלום, כי הייתי מודע שמסתובבים בעיר גנבים וכייסים, לכן הסתרתי היטב את הכסף והשעון שהיה לי.

הסולחה

אותו לילה כבר לא ישנתי. שכבתי ער כשלוש שעות, מעביר במוחי את הסיוט שעברתי אותו לילה. סוקר כל מיני תוצאות אפשריות שעלולות היו לקרות. לבסוף קמתי, והתחלתי לעבוד בבית עד שהגיע הזמן ללכת למפעל.

כשחזרתי מהעבודה נכנסתי לנפחיה. הנפח קידם אותי בשלום רחב, כרגיל, כי במשך הזמן התיידדנו. הוא אפילו הציע לי פעם לעשן חשיש. לא ידעתי מה זה. למזלי זה לא מצא חן בעיני ולא ניסיתי יותר אף פעם. סיפרתי לו מה שקרה לי באותו הלילה, ותהיתי מהיכן הגיעו שני החבר׳ה. הוא קצת נדהם והבטיח לטפל בעניין.

כעבור יומיים, בחוזרי הביתה מהעבודה, קרא לי הנפח וביקש ממני להכנס אליו בעוד שעתיים. הוא רצה להכיר לי מישהו.

כשנכנסתי לנפחיה היו שם שני בחורים צעירים. אחד מהם זיהיתי מאותו לילה. לא אמרתי כלום.

הנפח פנה אלי ואמר, ״בא לי לשתות בירה, אולי תשלח את השוליה להביא״. היה זה דבר רגיל בינינו. נתתי כסף לשוליה. כעבור כעשרים דקות חזר עם דלי מלא בירה. בינתיים הנפח הכיר בינינו. היו אלה שני סטודנטים צעירים, שכנים, שבאו לחופשת קיץ. כסף לבילויים שהיה חסר

להם בדרך כלל, היו משיגים בגניבות או בשוד קטן.

אחרי שתייה של כמה כוסות בירה, פנה אלי הנפח ואמר לי ולהם מה שקרה לי באותו לילה. אחרי ששמעו את הסיפור, הופתעו. הם התנצלו בפני שלא הכירו אותי, כי הם נמצאים במשך כל השנה באוניברסיטה, בעיר אחרת.

אחרי שסיימו לשתות את הבירה, ביקשו עוד פעם סליחה, התחבקנו, והם הבטיחו שלא יקרה לי ולאחי שום דבר רע בעיר הזאת. התברר שהם היו ממנהיגי הכנופיות בעיר. אוכל להסתובב בעיר ביום ובלילה בלי פחד.

כל פעם שנפגשנו בנפחיה התחבקנו כידידים ותיקים. עשינו כמה סיבובי משקאות, כמובן על חשבוני, ונשארנו ידידים עד שעזבנו את העיר.

צו גיוס - גמר המלחמה

הגיע אלי צו גיוס, לאימונים טרום צבאיים. התייצבתי במשרד המלחמה כנדרש. בין יתר השאלות, נודע להם שאני סנדלר. התחילו להתלחש והודיעו לי שאשאר בסביבה. הם יזדקקו לשירותי. אני כמובן שמחתי שלא שלחו אותי רחוק כמו את האחרים.

בו במקום, קיבלתי הזמנה ומידות, לשלושה זוגות מגפיים עבור הקצינים. תמורת זאת, במקום להתייצב ליומיים שלושה לשבוע אימונים, אבוא בעוד שבועיים, כמובן עם המגפיים.

אחרי שהבאתי את המגפיים, הגענו להסדר. אתייצב פעם בשבוע או עשרה ימים, אשאר במשרד שעתיים שלוש, הם יסבירו לי על האימונים והכל יהיה בסדר. וכך היה. הייתי בא למשרד עם בקבוק וודקה, או קנקן בירה, בורקס או קבב עם פיתות. היינו אוכלים ושותים והלכתי הביתה. הייתי צריך להכין נעליים עבור נשותיהם. כל זה היה לי כדאי. הפכתי לבן בית. היתה לי גם הזדמנות לעזור לכמה יהודים בסידורים במשרד המלחמה.

באחת ההתייצבויות שלי במשרד, הראה לי הקצין אקדח גרמני שאחד

החיילים הביא מהחזית. האקדח היה נצור והוא לא יכול היה לשחררו. נתן לי לנסות. אני ניסיתי, וגם לא הצלחתי. האקדח עבר מיד ליד לנסות לשחרר את הניצרה. באחד הניסיונות שלי השתחררה הניצרה ונפלט כדור.

למזלי הגדול החזקתי הפעם את האקדח מול הקיר. היה לי מזל גדול שהפעם הזאת לא החזקתי את האקדח מול הקצין. שנינו נבהלנו כהוגן והחוורנו. נס שלא נהרג אחד מאיתנו. למדנו לקח מהמקרה, כי טיפלנו בעוד כלים שהגיעו מהחזית.

שתינו עוד כמה כוסות ונפרדנו לשלום עד הפגישה הבאה. זה נגמר בנס אחרת הייתי מבלה את שארית חיי בבתי סוהר, או מוצא להורג, רחמנא ליצלן.

ב־6 ביוני 1945 הגיעה הידיעה על סיום המלחמה. השמחה היתה גדולה. הרחובות התמלאו באנשים, רוקדים, שרים, שותים, שמחים וצוהלים. הכריזו על כמה ימי חג. נערכו המון פיקניקים, הועפו זיקוקי דינור. האנשים יצאו מגדרם משמחה.

כגודל השמחה בחוץ כך היה גודל החרדה אצלנו. שמענו שישנן קבוצות בין התושבים שינסו להפטר מהמשטר שלא אהבו. יתחילו לעשות מהומות, להשתלט על העיר. לכן שמרנו על פרופיל נמוך וחגגנו רוב הזמן בבית.

המעצר בשוק החדש

השוק שבו היינו מוכרים את הנעליים החל היחלש, אז ניסינו למכור בשוק אחר, יותר גדול. כשהגענו לשוק, אני, אמא והדודה, אמרתי להן לעמוד בצד, לעקוב אחרי, בלי להוציא נעליים מהשקית.

אני לקחתי זוג נעליים כדי לבדוק את המצב. לא פסעתי אפילו עשר פסיעות והנה אני, מרגיש יד על הכתף. היה זה פקח שביקש ממני להתלוות אליו לתחנה. הוצאתי שטר כסף ודחפתי בידו של הפקח והמשכנו ללכת. אמא כל הזמן עקבה אחרי. סימנתי לה לא להתקרב. הכל

בסדר. הייתי בטוח שהשטר פתר את הבעיה. להיפך, הפקח הביא אותי לתחנה, מסר ליומנאי את הנעליים, הוציא את השטר ואמר ליומנאי לכתוב בדו"ח שרציתי למכור נעליים בצורה בלתי חוקית, וגם רציתי לשחד אותו. זו היתה עבירה חמורה ביותר. העונש, עד עשרים שנות מאסר.

התחלתי להתגונן, טענתי שבאתי למכור זוג נעליים שהיו מזמן, לא התכוונתי לשחד את הפקח, פשוט היה שטר בידי ונשמט. לא עזר. אמרו לי לשבת בצד. ישבתי עד אחר הצהריים המאוחרות. התוספו עוד כמה צעירים כמוני. הגיע טנדר גדול, העלו את כולנו והעבירו אותנו למטה המשטרה לחקירות.

הכניסו אותנו לחצר סגורה שהיתה כבר מלאה עם כל מיני עבריינים, על סמים, שכרות ועוד כל מיני פשעים. ניסיתי להתרחק מהם ככל האפשר. שמעתי הרבה סיפורים על מפגשים שכאלה.

לפנות ערב קראו לי לחדר החקירות. החוקר רשם את הפרטים האישיים שלי, מאיפה באתי, מה מטרותי ושלח אותי החוצה.

בינתיים, אמא סיפרה לאבא מה קרה והוא התחיל לחפש מתווך מהאזור. כעבור שעתיים קראו לי שוב לחקירה. היה זה חוקר קשוח. הוא הקריא לי כתב אשמה עם כל מיני האשמות שלא ביצעתי. התחלתי לענות לו. גם הרמתי קצת את קולי. שזה לא נכון, זו אשמת שווא, זה לא חוקי ועוד כל מיני הטפות. על זה חטפתי שתי סטירות לחי והוא הוציא אותי החוצה.

בחצות קראו לי שוב לחקירה. היה חוקר אחר. התחיל לתחקר אותי בשקט, אפילו בנימוס. אני כמובן הכחשתי את ההאשמות, דיברתי בשקט ובלי חוצפה. הפעם הקודמת לימדה אותי לסתום קצת את הפה.

הוא התחיל לצעוק, להטיף לי מוסר, שאני טפיל, מחבל בכלכלת המולדת, בוגד, מקומי לא בחברה המתוקנת ועוד כל מיני סיסמאות שכבר ידעתי אותן. במשך הלילה נחקרתי עוד פעמיים על ידי חוקרים אחרים. הם היו מתחלפים. רוב זמן החקירה, לא רציתי להרגיז את החוקר יותר מדי.

לפנות בוקר הגיע אבא עם אוכל. הלכתי לפינה הכי רחוקה כדי שלא יראו אותי הפושעים. היה זה מסוכן לאכול בחברתם. אכלתי מהר.

הרגשתי רע. לא אכלתי כלום מהבוקר הקודם. אבא אמר לי שמצא מתווך, נתן לו כסף, והוא מקווה שהכל יסתדר.

לקראת הצהריים קראו לי למשרד. לא הייתי בטוח שישחררו אותי. כל פעם בא מישהו להחתים את הקצין שישב שם, על טופס, בכדי לשלוח עציר למעצר. הלב שלי התחיל לפעום יותר ויותר מהר. ישבתי כעשרים דקות. אז קרא לי הקצין אליו. בסבר פנים רציניות, הודיע לי שהפעם הוא משחרר אותי באזהרה. שאם עוד פעם אתפס, הוא יקח בחשבון גם את המעצר הזה.

הודיתי לו מקרב לב, הבטחתי לו שמעכשיו הכל יהיה בסדר. באמת כך היה. מאותו יום נכנסנו לאיגוד המשלמים הקבועים לפקחים בשוק, ויכולנו לבוא בשעריו.

התקרית עם הקצין מהנ.ק.וו.ד והמעצר

עברו כבר כמה חודשים מאז שהמלחמה נגמרה. החיים נמשכו כרגיל. כמה מהמכרים החליטו לחזור הביתה. גם הדודה החליטה לשוב הביתה, אולי תמצא שם את בעלה. דבר שלא קרה.

אנחנו התחלנו לחסוך כסף, להזדמנות הראשונה, שנוכל לעזוב את טשקנט ולחזור הביתה. להגשים את חלומנו, מכל שנות המלחמה.

אז קרה מקרה, שבמקום להגשים את החלום, הייתי צפוי לבלות אולי את שארית חיי בסיביר.

כפי שכתבתי קודם עבדתי בבית מלאכה, שנתן שירות לעובדי בית החרושת לנשק. רוב השירות היה עבור המנהלים וקציני הצבא של ברית המועצות. יום אחד, הייתי לבד בבית ועבדתי, פתאום הופיע קצין נ.ק.וו.ד (השירות החשאי) בעל סבר פנים המנבא צרות. הוא התחיל לצעוק ולאיים עלי. מה מַעשי בבית ולא בבית המלאכה, באמצע היום. אמנם היה לי אישור מהרופא על מחלה, אך לא יכולתי להראות לו כי הוא הרי תפס אותי עובד. גם לא רציתי לערב את הרופא שנתן לי את האישור תמורת

תשלום. התחלתי לגמגם משהו, אך זה לא הועיל. הקצין ציווה עלי להתלבש ולהתלוות אליו. למרות שאף אחד לא היה בבית.

מה התברר. הבטיחו לעשות לו זוג מגפיים בדחיפות, כיוון שצריך היה לעזוב את העיר. המנהל היה כל השבוע שיכור ושכח. אני הייתי בבית בגין מחלה. הקצין בא לבית המלאכה לקחת את מגפיו, אך הם לא היו מוכנים. הוא התחיל להשתולל, צעק על הפועלים ודרש את רשימת הפועלים. ברשימה מצא את הכתובת שלי. אחד הפועלים שרצה לנקום בי בגלל יחסי הטובים עם המנהל, אמר לו שאני הייתי צריך להכין לו את המגפיים. המנהל לא נכח במקום.

הקצין העלה אותי על ג׳יפ והביא אותי למטה הנ.ק.וו.ד לחקירות. הכניסו אותי לתא מסורג. למזלי הייתי לבד בתא. בתאים אחרים היו עצורים, על כל מיני האשמות פוליטיות ואחרות.

אבא ואמא חזרו מהשוק ולא מצאו אותי בבית. אבא רץ לבית המלאכה ושם נודע לו מה קרה. גם המנהל הופיע, אך הודיע לאבא בהחלטיות שהוא לא רוצה להתערב ואינו יכול לעזור בכלום. הוא מסר רק את הכתובת בה אפשר למצוא אותי.

אחר הצהרים באותו יום הגיע אבא. נתנו לו לראות אותי למספר דקות. מה שיכול היה לבשר לי, היה, כי לא מצא מתווך שיסדר את העניין. עם הנ.ק.וו.ד אף אחד לא רצה להתעסק. צריכים להתפלל ולקוות.

לפנות ערב הביאו אותי בפני קצין חוקר. הוא רשם את הפרטים האישיים שלי, שאל כמה שאלות סתמיות והחזירו אותי לתא. בחצות שוב קראו לי. היה קצין אחר. אחרי שקרא את שמי ושם משפחתי, הקריא לי במה מאשימים אותי.

ההאשמות היו: היעדרות מהעבודה בלי אישור, עבודה פרטית בלתי חוקית בבית ובשוק השחור, שגורם לחבלה בכלכלת המדינה.

הוא התחיל לחקור אותי על קשרים שהיו לי עם אנשים אחרים, עם מי עבדתי, עוד איזה עבודות בלתי חוקיות עשיתי. התחלתי להכחיש, טענתי היתה שעזרתי לאבי בעבודה. הרי היה לאבי אישור לעבוד בבית. אז התחיל הקצין לצעוק שאני מתחמק. הקריא שמות של כל מיני אנשים,

שאת שמם לא שמעתי ולא היכרתי. אני כנראה הייתי חיוור מאוד, כי נודע לי מה פירוש האשמות כאלה. אז הוא הנמיך את הקול והתחיל בשכנוע, שכדאי לי להודות בכל מיני דברים ואז יקלו בעונשי. אני עמדתי בשלי.

אחרי שעתיים של חקירה החזירו אותי לתא. עלי לציין שלא קיבלתי מכות. בבוקר הודיעו לי שאחקר על ידי ראש מחלקת החקירות.

כשעברתי במסדרון ראיתי את אבא. הוא עשה לי סימן שלא הצליח לסדר שום דבר. נכנסתי לחדר החוקר בלב כבד ובמחשבות על הגרוע ביותר הצפוי לי. נשארתי עם החוקר לבד בחדר. הוא שאל אם הפרטים האישיים נכונים. האם אני מודע ומבין במה מאשימים אותי. עניתי לו שהפרטים האישיים נכונים, אך באשמה אני לא מודה, כי לא עברתי בשום דבר על החוק. התחלתי לספר לו על החיים, בתור פליט. מה עבר עלי בזמן המלחמה.

פתאום הוא שאל אותי אם יש מישהו מהמשפחה בסביבה. אמרתי לו שאבי נמצא בחוץ. הוא נתן פקודה להכניס את אבא. המתח גבר. אבא נכנס, לבן כמו סיד, עם פנים המביעות חרדה גדולה, הוא הסתכל עלי, כנראה שגם אני לא נראתי הכי טוב.

החוקר הזמין אותו לשבת, הציע סיגריות, שאל אותו אם אני בנו ועוד כמה מילות נימוסים. אז החוקר התחיל להקריא לנו את קורותינו. מאיפה באנו לפני המלחמה, על הקולחוז, המקום בו עבדנו, במה אנחנו מתעסקים, על העבודה הלא כשרה. הכל בפרטי פרטים.

והוא המשיך. רק על העבירות שהואשמתי (כמובן שאפשר להוסיף עוד), הוא יכול בחתימה על הטופס, בלי חקירות נוספות, או משפט, לשלוח אותי לסיביר לעבודת פרך. המשפחה תוכל לשמוע ממני, אם בכלל, כעבור הרבה שנים. כששמענו את הדברים שאמר כמעט התעלפנו, אני ואבא.

הווידוי של קצין הנ.ק.וו.ד.

אחרי הפסקה קצרה המשיך: "אני גם כן מבני עמכם. אני יהודי. יש לי אשה וילדים. אני מבין וכואב את הסבל שעברתם בזמן המלחמה וגם עכשיו. אני יודע על מקרים רבים של יהודים שנפלו קורבן כמוכם, הנמקים בבתי סוהר ובמחנות עבודה, על לא עוול בכפם. לצערי אני לא יכול להושיע אותם."

"עליכם אני יודע הכל. אתם מתכוננים לחזור הביתה. עצתי לכם, אל תעשו שטויות כמו האחרים. אני מייעץ לכם לעשות כמה דברים לפני הנסיעה. תקבלו אישור ממקום העבודה שאתם יוצאים לחופשה. עם האישור תגשו למשרד הפנים, לעירייה, למשרד המלחמה כדי שיוציאו אתכם מהרישומים, ותקחו אישורים על כך. אל תקחו סחורות למכור בדרך. זה מסוכן."

"כשתגיעו לעירכם, דבר ראשון הירשמו בכל המקומות הנחוצים, העיקר בוועד הבית. תיכף בגמר החופשה, תיכנסו למקום עבודה מסודר ושחס וחלילה לא יתפסו אתכם, אפילו לא על דבר פעוט שבפעוטים."

כשדיבר, קולו קצת רעד מהתרגשות. הוא הודיע לנו שהוא משחרר אותי אם אתנהג לפי דבריו. הודינו לו, לחצנו ידיים בלבביות והצבע חזר לפנינו. הוא קרה למישהו מסר לו טופס, אמר לו להחתים אותי על נייר כלשהו לשחררני.

הכנות לחזרה הביתה

המומים ושמחים חזרנו הביתה. לקח לנו זמן עד שנרגענו מכל מה שקרה בימָמה האחרונה. דבר ראשון, אבא התחיל לברר פרטים על הקצין. התברר שהיו עוד יהודים שהוא הציל מדברים כאלה ואחרים. איכשהו נודעה כתובתו, אבא הלך אליו הביתה עם מתנה. מצא בית מסודר, אשה צעירה, יפהפיה וגם טובת לב. היא קיבלה אותו יפה בלי לדעת על מטרת בואו. אחרי שהסביר לה מדוע בא, ביקש ממנה את מספר הנעליים שלה

ושל בעלה. הוא לקח לה מידות. הבטיח להביא להם נעליים.

תחילה התנגדה, לא רצתה שום דבר, בעלה עושה מעשים כאלה לא על מנת לקבל פרס. בסוף אבא שיכנע אותה והסכימה, בתנאי שבעלה לא יידע. אחרי שבוע אבא הביא זוג מגפיים וזוג נעלי בית עבור הקצין, זוג נעליים הכי מודרניות שהיו אז וזוג נעלי בית. גם מתנות לילדים.

אשת הקצין לא רצתה לקבל את המתנות, בטענה שזה יותר מדי. אבא ביקש לא לסרב לו. זה המעט באמצעותה הוא יכול להודות לקצין על המעשה שעשה עבורנו. הוא גם ביקש ממנה לא לגלות לבעלה, שאבא הביא את המתנות, לא להביך אותו. שתמצא איזה תירוץ.

אחרי התלבטויות וויכוחים במשפחה, הוחלט שאני ואבא ניסע ראשונים הביתה. התחלתי לפעול לפי עצת הקצין, להשיג את כל האישורים. מנהל העבודה סירב בהתחלה לאשר לנו חופשה. אחרי כמה בקבוקי וודקה וקצת מזומנים, הוא השתכנע לאשר לנו את החופשה, ללא תשלום.

עם אישור החופשה הלכנו למשרד הרישום. אחרי כמה חקירות קיבלנו אישור. במשרד המלחמה היו לי מכרים. הקצין ניסה לשכנע אותי לא לנסוע, הוא ידע שאם ניסע לא נחזור. גם זמן גיוסי מתקרב. הוא הבטיח לי שירות קל, דרגות ואולי אפילו לשלוח אותי לקורס קצינים ועוד כל מיני הבטחות. כל זה פשוט העלה את מחיר האישור.

אחרי סעודה דשנה, שתייה כהוגן ומעטפה נפוחה, השתכנעו שני הקצינים לתת לנו אישורים ולהוריד אותנו ממצבת כוח האדם. הם ביקשו מאיתנו שנבטיח להם שעוד נחזור. כמובן שהבטחנו להם לחזור.

שבוע אחרי קבלת כל האישורים, עזבנו אני ואבא את טשקנט לקישנייב, הביתה, ברכבת דרך מוסקבה, דרך ארוכה מאוד (אמא ואחי הקטן לייבל נשארו בינתיים בטשקנט).

אחרי המתנה של כמה ימים בתחנת הרכבת הצלחנו לעלות על רכבת משא שנסעה למוסקבה. הקרון שהיה די מזוהם היה מלא עד אפס מקום. מצאנו מקום להתיישב על קצת המטלטלים שלנו. מזל שהבאנו איתנו מעט מצרכים, כי הרכבת לא עצרה על פי רוב בתחנה. הקרון היה פתוח.

היו הרבה סופות חול ואנו התמלאנו אבק. החול חדר לעיניים וכיסה את כל הגוף. אפשרות להתרחץ לא היתה. ניקינו את עצמנו עד כמה שאפשר מסופה לסופה. גם היחסים והתגובות בין יושבי הקרון לא היו כל כך נעימים. השתדלנו לשבת בפינה שלנו לא להתווכח ולא להתבלט עד כמה שאפשר היה. גם לא ירדנו שנינו יחד בזמן שהוקצב לעשיית הצרכים שלא יתפסו לנו את המקום. הדרך נמשכה כשבועיים. סבלנו הרבה אך התנחמנו בידיעה שאנו נוסעים הביתה אולי לעתיד טוב יותר.

אמא הצטרפה אלינו כעבור חודש וחצי, אחי הקטן מצא חברה ונשאר בטשקנט לעוד מספר שנים. אחי הגדול עם אשתו ברחו מאנגרן והצליחו גם הם להגיע לקישנייב. בקישנייב שהיתי כחודש וחצי, נודע לי שמצ׳רנוביץ אפשר לעבור את הגבול לרומניה ומשם לישראל. עברתי לצ׳רנוביץ. בספטמבר 1946, הצלחתי לברוח דרך ארגון הבריחה, באופן בלתי חוקי לכיוון ארץ ישראל. זה סיפור בפני עצמו.

קישנייב - צ׳רנוביץ - קפריסין

בתום מלחמת העולם השנייה חזרתי עם אבי לקישנייב עיר מולדתי. חצי מהעיר, אזור המגורים של רוב האוכלוסיה היהודית, היה הרוס עד היסוד, מלבד מספר בתים שהיו שייכים לגויים. הלכתי בעיר בין החורבות וניסיתי לזהות רחובות לפי הנותר מהבתים שהיכרתי. ימים הייתי שרוי בהלם בהביטי על ההריסות.

אבי ואני מצאנו מקום לינה, אצל אחות של דודה, שלפני המלחמה גרה בחצר שבעליה היה כומר. כל הבתים בחצר זו נשארו שלמים. היא קיבלה בחזרה את דירתה, חלק מבני משפחתה לא חזרו. אנחנו ועוד בני משפחה קרובים הצטופפנו בחדרים.

מדי יום יצאתי לעיר לחפש מי מבין החברים או המכרים חזרו. הרבה חברים לא מצאתי. אם כבר נפגשנו שניים או שלושה חברים מבית הספר או החדר, לא היה גבול לשמחה.

פיניה חברי מילדות, , שחזר לפני לעיר, שמע שהגעתי ובא מיד לראות אותי. וכך היינו שנינו הולכים ומספרים כל אחד את קורותיו מאז שנפרדנו בטשקנט (שם נפגשנו בזמן המלחמה אחרי פרידה ממושכת), ומחפשים אחרי חברים.

עבודה היה קשה למצוא, כי רוב המפעלים היו הרוסים. היה לנו עדיין כסף שהבאנו מטשקנט. בעיר היו הרבה נכי מלחמה בלי רגליים, ידיים,

שהסתובבו בעיר. על פי רוב שיכורים והטילו אימה על התושבים ברוצם כסף.

כעבור כחודש וחצי הגיעה גם אמי לבד עם יד שבורה בגבס. היא נפלה מהרכבת בדרך. אחי הקטן החליט להישאר בטשקנט עם החברה שלו. אחי הגדול יענקל ואשתו רעיה, הגיעו העירה לפנינו. הם מצאו מקום מגורים אצל קרובי משפחה של רעיה. גם עבודה מצאו. אחי היה חרט אמנותי ואשתו עבדה כתופרת.

היו שמועות בעיר שמצ׳רנוביץ אפשר לעבור את הגבול לרומניה, ומשם לעלות לארץ ישראל. היה זה החלום שלי ושל כל בני המשפחה, עוד לפני המלחמה, בהיותנו חברי תנועת גורדוניה. כל שאיפותינו ותקוותינו היו להגשים את החלום, לעלות לארץ ישראל. אני החלטתי לנסוע לצ׳רנוביץ לברר את העניין. ואמנם התברר שלפני כחודשיים היה הגבול פתוח למשך זמן קצוב, על מנת לאפשר לאזרחים רומנים, שבזמן המלחמה ברחו לרוסיה, לחזור לבתיהם.

הרבה יהודים ניצלו זאת ועברו לרומניה. אני, לדאבוני איחרתי את המועד.

היו אמנם שמועות שיפתחו עוד פעם את הגבול, כי הגיעו לצ׳רנוביץ והסביבה הרבה יוצאי רומניה. לצערי זה לא קרה. החלטתי להשתקע בצ׳רנוביץ.

היות וצ׳רנוביץ כמעט שלא הופצצה בזמן המלחמה, היא נשארה שלמה. עיר יפה ונקיה, מרוצפת, עם הרבה בתים יפים, עם אוניברסיטה, טכניקום, תיאטרון, בתי קולנוע, שווקים גדולים. עיר שאפשר לחיות בה.

למצוא דירה בזמן ההוא היה כמעט בלתי אפשרי. כל העיר והסביבה היו מוצפים בפליטים. בעזרת מכרים הצלחתי לשכור דירה בת שני חדרים לא גדולים ומטבח. נרשמתי אצל האופרווידום (אחראי על רישום התושבים באזור). רשמתי גם את ההורים כדי שיוכלו להתגורר בעיר. הדבר התאפשר לי, כי היו לי אישורים מתאימים, וגם בעזרת ידידים. קניתי קצת רהיטים, כלי בית ומטבח. כל מה שאפשר היה להשיג באותו זמן. כעבור שבועיים, בדירה, הצטרפו גם ההורים.

באותה תקופה, השלטונות לא הקפידו על אישורים ממקום עבודה, כי לא היו מספיק מפעלים ומקומות עבודה. אני ואבא התחלנו לעבוד בבית, בסנדלרות. עשינו נעליים ומכרנו אותן בשוק. כמובן בהסדר עם הפקחים שם.

אחי יענקל ואשתו רעיה החליטו גם הם לעבור לצ׳רנוביץ, במטרה לעבור לרומניה ומשם לארץ ישראל. תקופה מסוימת התגוררו איתנו. עם אחי היתה בעיה. הוא ברח ממקום גיוסו, מכרה הפחם באנגרן, ולכן לא יכול היה להירשם בשום מקום מגורים. למזלנו היינו קצת דומים אז המפקח על רשימת התושבים של האזור לא הבדיל בינינו. השתדלנו לא להימצא ביחד בסביבה, או להיכנס הביתה ביחד. היו מקרים שהמפקח היה מתחיל שיחה עם אחד מאיתנו וממשיך בהזדמנות אחרת עם האחר. הסתגלנו עד מהרה למצב וזה עבד טוב.

לא עבר זמן רב ודרך מכרים ושלמונים, השיג אחי דירה וגם נרשם כחוק. כל הזמן ישבנו, כפי שאומרים, על המזוודות. לא היה חשק לקנות חפצים כלשהם לדירה. כל הזמן קיווינו שיפתחו את הגבול ונוכל להמשיך בדרך. הדבר לא קרה ולפי ידיעות מוסמכות, גם לא יקרה.

גיסי, בומה, הצליח להשתחרר מאנגרן, מכרה הפחם, אליו גויס ובו עבד במשך המלחמה. גיסי, אחותי ובתם הקטנה שנולדה שם, החליטו גם הם, לבוא לצ׳רנוביץ. היות והדירה היתה קטנה, החלטתי לפי הזמנת הורי חברתי, שהיכרתי עוד בטשקנט, לעבור לגור איתם. היתה להם דירה יותר גדולה. סידרתי לי שם בית מלאכה קטן והמשכתי בעבודה. הרווחתי היטב באותו זמן.

הזדמנות לעבור את הגבול

ערב אחד, היה זה בחול-המועד סוכות 1946, כאשר באתי לבקר את ההורים. בזמן ארוחת הערב, אמר לי גיסי כי נוצר קשר עם אחד הפעילים מגורדוניה, ושהתארגנה בריחה לרומניה. יש אפשרות שאחי ואשתו יעברו את הגבול כבר למחרת אחר הצהריים. אך בגלל כל מיני סיבות הם לא יכולים ללכת.

ההתרעה היתה קצרה מאוד. אם אני מוכן, אני יכול ללכת במקומם. נשארתי בהלם. זה בא לי כרעם ביום בהיר. הנה הגיע הרגע לו קיוויתי ועליו חלמתי כל הזמן, הנה עומד להתגשם. מצד אחד רציתי להגשים את חלומי וללכת, לעבור את הגבול לרומניה ומשם לארץ, מצד שני הייתי קשור לחברתי ולא רציתי להשאיר אותה וסתם ככה לברוח. עניתי לו שאתן תשובה למחרת בבוקר. חזרתי הביתה מבולבל עם שאלות הרות גורל בחובי. היה לי קשה להחליט מה לעשות, איך לנהוג?

סיפרתי לחברתי על השתלשלות הדברים. החלטנו להתייעץ עם ההורים שלה. ההורים של חברתי קיבלו את הדברים בהפתעה ובהשתוממות. היה קשה להחליט מהי הדרך הטובה וכיצד לנהוג. ישבנו כמעט כל הלילה וניתחנו את הענין מכל הצדדים האפשריים, לטובה ולרעה. הם נוכחו לדעת שעז רצוני לעלות לארץ ישראל. בסופו של דבר הוחלט שאני אלך. גיסי יהיה בקשר איתה במקום, ואני אשתדל ברומניה, שבהזדמנות הראשונה היא תצטרף אלי.

למחרת בבוקר הודעתי שאני מוכן ללכת. אז הודיעו לי להיות בחמש אחר הצהריים אצל ההורים עם תרמיל, בתוכו רק כמה בגדים חיוניים, בלי שום תעודות ותמונות, שום ניירת. רק להביא איתי כסף, להחביא אותו בכמה מקומות, וגם שהחברה שלי לא תתלווה אלי. שאף אחד לא יידע על הפעולה. לא לדבר על זה בכלל, כי הסכנה גדולה.

בלב כבד, בצער ובהרבה דמעות נפרדתי מהחברה ומהוריה בתקווה להיפגש שוב בארץ ישראל. הבטחתי שוב שאעשה ככל יכולתי שחברתי תצטרף אלי. בליבם ידעו שזו משימה כמעט בלתי אפשרית, כי הסכנה היתה גדולה ביותר. אך הוחלט כפי שהוחלט והגורל יעשה את שלו.

בשעה הייעודה הגעתי הביתה. נפרדתי מהמשפחה, בתקווה שבקרוב ניפגש כולנו בארץ ישראל. שם נפגוש גם את אחותי הגדולה הדסה, שעלתה בשנת 1935 ומאז לא ראינו אותה (גם קשר המכתבים לא היה רצוף) ויתגשם חלומה של המשפחה, משחר ילדותי.

בשעה חמש וחצי יצאתי לרחוב, והלכתי לכיוון מרכז העיר, למקום שנקבע מראש. שם היו עוד ארבעה חברים. מהם שניים, פעילים מהשומר

הצעיר, שבילו שנים רבות בבתי סוהר ובמחנות עבודה. גם להם היה אסור להימצא בעיר. ועוד שניים מקרפתה רוס. לא עבר הרבה זמן והופיע איש הקשר מארגון הבריחה. לפי סימן מוסכם עלינו על החשמלית ויצאנו מחוץ לעיר.

הדרך לגבול

כשירדנו מהחשמלית כבר היה לפנות ערב. הגיע ג׳יפ צבאי, נהוג בידי נהג במדים של הנ.ק.וו.ד. לידו ישב קצין בדרגת רב־סרן, גם כן במדי נ.ק.וו.ד. נפרדנו לשלום מאיש הקשר ועלינו במהירות על הג׳יפ.

בתוך הג׳יפ ישב הגוי שצריך היה להוביל אותנו עד הגבול ושם להפגיש אותנו עם שני גויים אחרים שיעבירו אותנו לרומניה.

הגוי היה שיכור כלוט. ריח היין שנדף ממנו כמעט וחנק אותנו. בדרך הסביר לנו כי זו השיטה שלו להתגבר על הפחד, ולא להיכנס לפאניקה.

היה זה משה, בלבוש קצין נ.ק.וו.ד. הוא הסביר לנו את המצב ונתן לנו הוראות. עלינו להישמע לגוי שמוביל אותנו עד הגבול, ולשני הגויים שיובילו אותנו לרומניה. אסור לדבר בקול רם או להשמיע רעש כלשהו. במקרה ותופסים אחד מאתנו, עלינו לספר לחוקרים שנשארנו לבד, המשפחה והקרובים נמצאים ברומניה ואנו רוצים להגיע אליהם. לא להזכיר אף אחד. במקרה ויחפשו את כולנו יחד, לטעון שבמקרה נפגשנו ואיננו מכירים אחד את השני. לא להזכיר שמות. להגיד את האמת (גם לא ידעתי בדיוק מי הם פעילי הבריחה).

החקירות יהיו בטח קשות מאוד. ינסו להוציא מאיתנו הודאות על דברים שלא ביצענו ושהם לא יודעים עליהם. נוכל לספר להם שאנחנו יהודים, שיש לנו קרובים בפלשתינה ואנחנו רוצים להצטרף אליהם. להשתדל להחזיק מעמד כי בין כך זה לא יעזור, אפילו אם נגלה את הדרך בה הגענו עד הגבול. הוא איחל לנו הצלחה והוריד מחיצת ברזנט בינינו ובינו והנהג.

המרחק עד הגבול היה כארבעים קילומטרים. אזור צבאי סגור, עם עמדות ביקורת של חיילים. השמירה והביקורת היו קפדניים ביותר. כל האזור היה שומם, וריק מכל ישוב או בית. בדרך עצרו את הג׳יפ כמה פעמים לביקורת. בזמן הביקורת עצרנו את נשימתנו שלא להתגלות. משה הראה להם תעודה, הצדיעו לו, והמשכנו בדרך.

התחיל כבר להחשיך כשעברנו את הביקורת האחרונה. הנהג טעה בדרך ולא שם לב לשביל שפונה ליער. רק לאחר כמה קילומטרים נוכח בטעותו וחזר. המוביל שלנו לא רצה להמשיך. רצה שנחזור העירה, כי אם טועים בדרך וחוזרים זה סימן לא טוב ועלול לקרות לנו משהו רע. משה שיכנע אותו והמשכנו בנסיעה עוד כמה קילומטרים עד פאתי היער. ירדנו מהג׳יפ נפרדנו לשלום ממשה. והג׳יפ עזב אותנו.

ההליכה ביער והמפגש עם שני הגויים

ירד הלילה. חלצנו את הנעליים, שלא יישמע רעש הדריכה על העלים היבשים שנשרו מהעצים. היתה דממת מוות וחושך, עד שבקושי אפשר היה לראות למרחק של שני מטרים. אחזנו זה בידי זה, שלא ללכת לאיבוד, והתחלנו לצעוד. כאשר המוביל צועד בראש. פתאום נעצר והתחיל להביט מסביבו. או משום שהיה שיכור, או בגלל התקרית שהיתה עם הנהג, הוא טעה בדרך.

אחרי רגעים ספורים התאושש. חזרנו ועלינו על השביל הנכון. בהליכה מזורזת עברנו את שארית היער והגענו לשדה החרוש בתלמים עמוקים. תוך הליכה קשה של כעשרים דקות, הגענו לתעלה, שם אמורים היו לחכות לנו שני מבריחים אחרים שיעבירו אותנו לרומניה. הם לא היו. הגוי השתומם, כנראה קרה להם משהו. הגוי ציווה עלינו לשכב על הארץ בשקט. לא לזוז. הוא הולך לברר את הסיבה לאי בואם של המבריחים. הבטיח שתוך עשר דקות יחזור. עברו עשר דקות כאילו היו עשר שעות, והוא לא הגיע. עברו עוד שלוש דקות ועדיין לא נראה.

התחלנו לדאוג. אולי קרה לו משהו והוא עזב אותנו.

התחלנו בלחש לטכס עצה. עבר במוחנו הגרוע מכל. הרבה אפשרויות לא היו לנו. החלטנו לחכות. השקפנו בחרדה על בתי הכפר. שום תנועה, שום דבר לא זז. מבתים אחדים בקעו קולות עמומים דרך החלונות. מדי פעם נשמעה נביחת כלב.

אי הוודאות לגבי מה שקרה והפחד גברו עם כל שניה חולפת.

עברו עוד כחמש דקות והנה מופיעה מולנו דמות. שכבנו בלי נוע, על הארץ, לחכות ולראות מי הדמות הקרבה. היה זה המוביל שלנו. הוא ציווה עלינו לקום מהר וללכת אחריו. בדרך סיפר לנו, כי שני המובילים לא יכולים היו להיכנס לכפר. להוריהם נודע, שילדיהם מתעסקים בהברחות, והם פחדו שהמשטרה תתפוס אותם וכל המשפחה תיענש. יקחו מהם את הבית והאדמה ויכניסו אותם לבית הסוהר. לכן לא נתנו להם להיכנס הביתה וגירשו אותם מהכפר. הם מחכים לנו מחוץ לכפר, בעבר השני. דרך הכפר לא יכולנו לעבור, לכן נאלצנו לבצע איגוף. הדרך היתה קשה למבצע. הלכנו בשדה חרוש תלמים עמוקים. האדמה היתה לחה ודביקה. צריכים היינו ללכת מהר ככל האפשר, כי איבדנו כבר הרבה זמן בכל התקריות. מוכרחים היינו לעבור את הגבול לפני שהירח ייצא ויאיר את השטח.

אחרי הליכה מאומצת הגענו ליצדו השני של הכפר. ירדנו לתעלה שהיתה שם והגוי ציווה עלינו לשבת בשקט. לא שמענו ולא ראינו שום דבר. פתאום נשמע מין ציוץ של ציפור. הגוי ענה בציוץ. אז הופיעו שני המבריחים, בחורים צעירים, וקיבלו אותנו תחת חסותם. הגוי איחל לנו הצלחה ונעלם.

הדרך עד הגבול

בלי דיבורים התחלנו ללכת קרובים זה לזה, בלי לאבד קשר עין, הרבה פעמים יד ביד, אחרי שני המבריחים. הדרך היתה מלאה בתעלות, מכשולים נגד טנקים ושבילי פטרולים. מה שהקשה מאוד על ההליכה. מדי פעם הוארו השמים כאור יום, מרקטות תאורה שנורו מעמדות השמירה. אז היה

עלינו להשתטח על הארץ, בלי לנוע, עד ששוב שלטה האפלה.

מעיל החורף שהיה עלי ומעט הבגדים שנשאתי הכבידו על ההליכה. לזרוק אותם אסור היה, פן יישארו עקבות. בחושבי על המטרה אליה אני שואף, נעלמו מייד כל הקשיים של הבגדים הכבדים וההליכה הקשה.

התעלות שעברנו, אמנם הקשו מאוד על ההליכה. אך מצד שני היו מעולות למסתור. פעמיים, נוסף על הרקטות, נתקלנו באורות מכוניות שהתקרבו אלינו. היו אלה ג׳יפים עם חיילים, שפיטרלו לאורך הגבול. מייד למראה האורות, קפצנו לתעלה ונצמדנו אל הקרקע בלי לנוע, עד שהג׳יפים עברו. למזלנו לא הבחינו בנו.

התקרית על יד הגדר

לפי השעון צריכים היינו להיות כבר מזמן ליד הגדר. המבריחים טעו בדרך, התחילו להסתובב בעצבנות לחפש את השביל הנכון. פתאום ראינו מרחוק, מתקרבים שני אורות של ג׳יפ. קפצנו מהר לתעלה ונצמדנו לקרקע. הג׳יפ עבר ממש על ידנו. הרחנו את הגז של האגזוז. אולי בגלל שהיינו כל כך קרובים לא הבחינו בנו. כשנדם רעש המנוע, והג׳יפ נראה מרוחק דיו, קמנו. אז שמנו לב כי אנחנו בצד הכביש בדיוק ליד הגבול. עברנו מהר את הכביש. המבריחים מצאו את השביל הנכון והתחלנו להתקדם. צריכים היינו כבר להיות ליד הגדר. הזמן אוזל. נשארו אולי עוד עשר דקות עד שהירח ייצא. המבריחים ניסו לברוח, כי עמדנו להתגלות. מזל שהראשון בין החבר׳ה שלנו הבחין בזה ואחז בחוזקה במבריח. הוא הזהיר את המבריח: או שכולנו עוברים או שתופסים את כולם. בעוד הם מתקוטטים, נתפס התרמיל של הבחור בגדר. היינו כל כך קרובים לגדר אך בגלל החושך ששרר אף אחד לא הבחין בה.

נזכרתי בתפילתו של יהושע בן־נון ״שמש בגבעון דום״. אני התפללתי שהירח יתמהמה קצת עד שנעבור את הגדר. שני המבריחים הרימו את הגדר והתחלנו לעבור. פתאום הזדעזעה הגדר. נשכבנו מייד. הנה תפסו אותנו. כי בהרבה מקומות הגדר היתה מחושמלת או מחוברת לאזעקה. עברו כמה

שניות ולא קרה כלום. התברר, שאחד מהחבר׳ה סחב איתו כינור, שבשום פנים ואופן לא רצה להיפרד ממנו. הכינור נתפס בגדר. אחד המבריחים שיחרר אותו ויאפשר לו לעבור. המזל שלנו היה שבקטע הזה, הגדר לא היתה מחושמלת, אולי בגלל שהיינו קרובים כל כך לעמדת הזקיף.

לא עברנו עשרה מטרים והירח יצא במלוא הדרו,והאיר כאור היום. אינסטיקטיבית נשכבנו והתחלנו להתגלגל לוואדי, שם עבר הנהר סירט. המים בזמן הזה היו רדודים.

לפי התוכנית המקורית צריכים היינו להגיע לגשר שם יחכה לנו הרצוג, איש הבריחה בצד הרומני. היות ואיחרנו (כבר האיר הירח) לא יכולנו ללכת עד הגשר. מצאנו מסילה מעל המים. התחלנו לעבור לצד השני. והופ! הבחור עם הכינור שוב הסתבך. החליק וכמעט נפל. נתפס לו הכינור ונשאר תלוי על המסילה. חילצנו אותו ועזרנו לו לעבור לצד השני. הבחור היה גם קצת שמנמן.

בצד השני היתה חורשה קטנה. התיישבנו, לחכות לאחד המבריחים שהלך להודיע להרצוג שהגענו. לפתע התגלה לעינינו מחזה שהעביר בנו צמרמורת, פשוט שיתק אותנו. במרחק של יריקה מאיתנו, היתה עמדת זקיף, חייל חמוש ודרוך שהסתכל לאורך הגדר. מדי פעם עבר פטרול רגלי. היה זה קרוב לגשר. בראש התחילו להתרוצץ, בקצב מסחרר, כל מיני מחשבות על מה שעלול לקרות לי בגלל שאיחרנו בכמה דקות, על בתי הסוהר, על החקירות והעינויים, על המשפחות. כנראה שתפילתי התקבלה ובמזל ניצלנו. לעומת זאת אחי יענקל ואשתו רעיה, שניסו לעבור את הגבול עשרה ימים אחרי לא היו ברי מזל כמוני. תפסו אותם, ואחרי חקירות ועינויים גזרו עליהם מאסר של עשר ושבע שנים עבודות פרך.

וזו תמצית סיפורו של אחי יענקל שסיפר לי בהגיעו לארץ. עשרה ימים אחרי לכתי יצאו הוא ואשתו רעיה, על פי אותה תכנית שלי, לעבור את הגבול לרומניה. הדרך שעברו עד הגבול עברה בדומה לשלי, אבל על הגבול חיכו להם חיילים, לא היתה שום אפשרות לברוח, ועצרו אותם.

כנראה שהלשינו על המבריחים שהיו איתם. חוץ מהמבריחים שעבדו עם התנועה היו עוד הרבה מבריחים פרטיים שגבו הרבה כסף מאנשים שרצו

לברוח. היו מקרים שניצלו את האנשים, לקחו מהם את הכסף והשאירו אותם בדרך. כנראה שהנ.ק.וו.ד תפסו חבורה של מבריחים כאלה והם הלשינו.

החקירות היו נוראיות. המשטרה רצתה לדעת מי המפעילים של המבריחים. למזלו של אחי הוא לא ידע את השמות. הוא טען שהוא יהודי ציוני ורוצה לנסוע לפלשתינה, מנעו ממנו אוכל, שינה, כל העינויים של המשטרה החשאית הרוסית.

להורים נודע רק לאחר כמה ימים. התחילו התרוצצויות לעזור להם, להביא להם אוכל. מה שרק אפשר היה לעשות. והרבה לא היה. אסור היה להתקשר לאף אחד מהחברים כי היו מעקבים ומאסרים של כל מי שהיה ידוע כציוני. היו גם יהודים שהתחזו, שעבדו עם הנ.ק.וו.ד והלשינו על חבריהם. שררה חרדה גדולה בעיר. גם גיסי בומה נעצר ושוחרר אחרי כמה ימי חקירות כי לא היתה שום האשמה נגדו. את מצב ההורים ואחותי, הדאגות והחרדות קשה לתאר.

עשו לאחי ולאשתו משפט ציבורי, הוקיעו אותם כבוגדים. האשימו אותם בכל ההשאמות האפשריות, בבגידה במולדת, ובבריחה מהמולדת, על היותם פולשים ציונים ועוד ועוד. בקושי, מצאו עבורם עורך דין שיהיה מוכן להיות סנגורם. הרבה מה לעשות לא היה, כי גזר דינם הוכרע.

אחי קיבל עשר שנות מאסר וגם עבודת פרך. גיסתי קיבלה שבע שנים עם עבודת פרך בלי אפשרות לערעור ולהפחתה מהעונש, כי זו היתה צריכה להיות אזהרה לתושבים שחשבו להבריח את הגבול. ואז התחילו המסעות והעינויים מבית סוהר לבית סוהר, ממחנה עבודה למשנהו. החיים בין פושעים ורוצחים. רק על התלאות שעברו אפשר לכתוב ספר שלם.

מסירט לראדאוץ

ישבנו מוסתרים בחורשה, בלי לנוע ובלי לדבר. רק המחשבות התרוצצו במוחנו כשעתיים ויותר. השחר הפציע, התחילה תנועת איכרים שיצאו לעבד את השדות. ראינו אותם מהצד השני של הגבול, כשהחיילים

עוקבים אחריהם. היתה תנועה קלה גם על הגשר. הגבול חצה את הישוב. היו משפחות שהבתים שלהם היו בצד אחד והשדות בצד השני, או להיפך.

השלטונות איפשרו להם לעבד את שדותיהם ללא הפרעה. היתה זו גם הסיבה שכמה מתושבי המקום, בעיקר הצעירים, עסקו בהברחות.

הרצוג חיכה לנו על יד הגשר עד שהירח יצא. משלא הופענו חזר לביתו, לכן עבר זמן כה רב עד שהמבריח והרצוג הגיעו אלינו. בדרך קיבל הסבר ראשוני על סיבת איחורנו. בהגיעו, בירך אותנו הרצוג לשלום. התעניין אם הכל בסדר. המבריחים קיבלו את המגיע להם והסתלקו.

הרצוג הוביל אותנו בדרכים צדדיות, לעיירה. לא דיברנו בדרך, כדי לא להתבלט, למרות שהיו עוד פליטים בעיירה. המראה שלנו לא היה הכי מצוחצח. היינו עייפים ומלוכלכים מהדרך.

העיירה, סירט, התעוררה לחיים. הרחובות התמלאו באנשים, מי לעסקים ומי לעבודה. היו שבירכו אותנו לשלום. הרצוג הציע לנו להתנהג כאילו אנחנו קצת שיכורים. עברו על ידנו כמה ז'נדרמרים (מיליציה) שבירכו אותנו לשלום. הרצוג ענה בקול, אנחנו בניע ראש. הלב האיץ את הקצב והבטן פירפרה. מזל שהם לא חשדו בנו. שאלנו את הרצוג אם הסכנה חלפה, הוא ענה לנו כי עוד לא לגמרי, אך בצד הזה הרבה יותר קל. הוא הביא אותנו לבית בן שני חדרים, שהיה מיועד לבורחים מרוסיה. הרצוג אמר לנו להישאר בבית ולא להסתובב בחוץ. הוא יוצא להסדיר כמה דברים. אנחנו בינתיים התרחצנו, החלפנו בגדים, הביאו לנו אוכל ושכבנו קצת לישון.

אחרי הצהריים הרצוג חזר. אמר לנו לאסוף את הדברים. זזים. יצאנו לרחוב, הגיעה מונית ונסענו לראדאוץ, מרחק של כשמונה עשר קילומטרים.

בראדאוץ קיבלה אותנו משפחת ריכטר, יהודים חמים וטובי לב. הם סיכנו את חייהם כדי להציל יהודים שברחו מרוסיה, עזרו להם להימלט. הרכבת לבוקרסט יצאה רק בשעה אחת עשרה בלילה. עד אז הכינו לנו ארוחה ביתית טובה. כל אחד סיפר מעט מקורותיו ועל ביתו. ההרגשה היתה נעימה, כמו משפחה אחת גדולה.

פולדי הבן צייד אותנו בתעודות ובאישורי מעבר מזויפים. היה עלינו ללמוד את הפרטים בעל פה, במקרה וניתקל בביקורת בדרך. ראדאוץ נחשבה כעיירת גבול, והסתובבו שם הרבה חיילים ושוטרים. עם כל דפיקה בדלת, הלב קפץ ממקומו.

הדרך לבוקרסט

בשעה עשר הגיע הבן הבכור של המשפחה עם טנדר לקחת אותנו. נפרדנו מהמשפחה בלבביות. הודינו להם על הכנסת האורחים החמה, ובברכת "להתראות בקרוב בארץ", יצאנו לדרך.

הנסיעה ברכבת לבוקרסט היתה עדיין מסוכנת. לכן נסענו עם הרכב שתי תחנות קדימה. שם צייד אותנו הכן בכרטיסים, כריכים ועיתונים.

הנסיעה לבוקרסט ארכה כל הלילה. לכן, יעץ לנו, בכדי לא למשוך תשומת לב, לעשות את עצמנו קוראים עיתון או ישנים. על ידנו ישב איש הבריחה, בלי ליצור איתנו קשר, אך השגיח על המתרחש. היו כמה ביקורות כרטיסים. הכל עבר בסדר, בלי לעורר שום חשד.

בוקרסט

מהרכבת ירדנו תחנה אחת לפני התחנה הראשית של בוקרסט. שם חיכה לנו איש קשר עם רכב ולקחו אותנו העירה, למרכז החלוץ.

בהחלוץ נפגשתי עם חברים שהיכרתי, שברחו מרוסיה לפני, וגם היכרנו חברים חדשים. בבוקרסט נשמתי לרווחה. הסכנות היו קטנות ביותר. הרגשתי חופשי. אפשר היה להסתובב בעיר בלי שום פחד. התאכסנתי עם עוד כמה חברים במזכירות, בחדרים שהיו מסודרים לכך.

בערבים היינו יוצאים לבית קפה, לקולנוע או סתם לטייל. דברים שחשבנו שלא נזכה בהם עוד.

תמונה ראשונה בחופש. בוקרשט 1946

בטימישורה

טימושורה

בבוקרסט הייתי שלושה ימים. שלחו אותי ואת שמעון רבינוביץ, אותו הכרתי עוד מקישנייב מגורדוניה כשהיה עם אחותי, בקבוצה המיועדת לפלוגת הכשרה בטימישורה. היתה שם קבוצה של צעירים שהתכוננו לעלות לארץ. היו שם מכל מיני מקומות ברומניה וטרנסילבניה. הם עבדו בכל מיני מקומות בעיר, לפרנסתם.

עלי לציין שסדר לא כל כך שרר שם. חלוקת העבודה וההכנסה לא התבצעו כראוי, כי לא היה להם ניסיון. היה מחסור במצרכים ולפעמים הגיעו עד פת לחם. ישבנו עם המדריכים לתכנן כיצד לשפר את המצב. לחפש מקומות עבודה אחרים עם שכר יותר גבוה (עד עכשיו ניצלו אותם) ולקנות מצרכים במרוכז, במחירים מוזלים.

היה לי סכום כסף גדול שהחלפתי בבוקרסט. חלק ממנו הכנסתי לקופה, עד שהמצב ישתפר, כדי לקנות מצרכים. את הכסף לא הספקתי לקבל בחזרה. לא הצטערתי על כך. אני לא יכולתי לצאת לעבודות־חוץ בגלל הניירות, אז נשארתי בבית. הישגתי כמה כלים לסנדלרות ותיקנתי את הנעליים של החברים. גם בזאת חסכתי הוצאות לקבוצה. ובאמת המצב הכלכלי השתפר, וגם מצב הרוח עלה.

הבריחה הבהולה מטימישורה

הכל התנהל על מי מנוחות כשלושה שבועות. יום אחד הגיעו כמה חברים שברחו מברית־המועצות, והודיעו שמחפשים את כל אלה שברחו מרוסיה. לפי הוראה מהמרכז עלינו לצאת מייד לדרך.

הסיבה המשוערת לכך שחיפשו אותנו היתה כנראה תפיסתו של אחיו של דוד טננבאום בגלץ. קצין רוסי הכיר אותו (הם היו באותה יחידה) והספיק לעצור אותו. הוא היה פעיל בריחה. יתכן גם שתפיסתה של הקבוצה, שניסתה לעבור את הגבול עשרה ימים אחרי, ביניהם היה גם אחי יענקל ואשתו רעיה, תרמה לחיפושים אחרינו.

הבלשים הגיעו לבית אחותו של זליג, אסרו את גיסו ועשו חיפוש יסודי בבית. חיפשו את זליג ועוד כמה פעילי הבריחה. במזל לא היה אף אחד מהם בבית. יומיים קודם התאספו כמעט כל החבר׳ה לחגוג את חתונתם של זליג ורייזלה.

ארזתי מהר את החפצים וברכבת הראשונה נסענו לסטו־מארה, עיירת גבול בין רומניה והונגריה. הגענו אני, שמעון רבינוביץ ועוד שלושה אנשים לפנות ערב לקבוצת ההכשרה שהיתה במקום. הם קיבלו אותנו בהפתעה. כמובן שלא סיפרנו להם את מטרת בואנו, אך הם כנראה הבינו, כי כבר עברו כמה קבוצות דרכם.

מעבר הגבול להונגריה ותפיסתנו

נשארנו ללון במקום. למחרת בצהריים בא פעיל הבריחה ולקח אותנו. הגענו לנקודת מעבר הגבול. כשראה אותנו השוטר עם פעיל הבריחה, הסתלק מהעמדה שעה שעברנו. אותו דבר היה בצד ההונגרי. הכל עבר חלק. הגענו לעיירה קטנה בצד ההונגרי, צ׳נגר. פעיל הבריחה הביא אותנו לבית הכנסת המקומי ואמר לנו לחכות לבואו של פעיל הבריחה מהצד ההונגרי.

בעוד אנחנו מחכים לבואו של פעיל הבריחה, נכנס יהודי וסיפר לנו שהוא משוחרר מחנה ריכוז, והוא מחכה שיאפשרו לו לחזור לרומניה. בינתיים הוא מסתובב בעיירה ומחפש קרובים או מכרים מבין הפליטים שהיו בעיירה. אמר ויצא לדרכו.

משום מה התעכב בואו של פעיל הבריחה.

לא עברה רבע שעה והופיעו שני שוטרים וקראו בשמו של הפליט שהיה קודם. התחילו לדבר אלינו בהונגרית. אף אחד מאיתנו לא הבין את השפה. חשדם התעורר והם ציוו עלינו להתלוות אליהם לתחנת המשטרה.

התברר שהמשטרה חיפשה את הפליט, להודיע לו שניירותיו מוכנים והוא יכול לעבור לרומניה. מישהו ראה אותו נכנס לבית הכנסת והיפנה לשם את השוטרים. למזלנו הרע מצאו אותנו.

הגענו לתחנת המשטרה, מודאגים, לא הבנו לגמרי מה קרה ומה יהיה.

הכניסו אותנו לחדר גדול. היו שם כמה מיטות ברזל ששימשו את השוטרים. בחדר פגשנו כמה צעירים שתפסו אותם במעבר הגבול. הם הזהירו אותנו שאנו עומדים לעבור בדיקה מדוקדקת, יפשיטו אותנו ויחפשו בכל גופנו. אם יש לנו מטבעות זהב או כסף זר כדאי שנמסור להם עד אחרי הבדיקה, כי הם כבר עברו אותה. בהונגריה בזמן ההוא קיבלו עונש מוות על החזקת מטבע זר.

לאחד מאיתנו היו מטבעות זהב. הוא יצא לנוחיות ובלע אותם. לאחר היו דולרים. הוא לא ידע מה לעשות. למסור אותם לצעירים? הוא פחד שלא יקבל אותם בחזרה. להחזיק אותם היה מסוכן. בסוף החליט, לשים אותם מתחת לרגל של המיטה שבה ישן שוטר.

למחרת בבוקר, מוקדם, קראו לנו לביקורת. ובאמת הפשיטו אותנו וחיפשו באופן יסודי בבגדים ובחפצים. חיפשו אפילו במקומות הכי אינטימיים. הם לא מצאו כלום והחזירו אותנו לחדר.

כשחזרנו, הדולרים לא היו. התחיל סיוט ודאגה. מי לקח את הדולרים. האם זה השוטר והוא ילשין עלינו אז המצב גרוע ביותר. אם לקח אותם שוטר או אחד הצעירים והוא ישתוק, אז כפרה על הדולרים. העיקר שלא יאשימו אותנו בהברחת מטבע חוץ. הצעירים כמובן הכחישו שהם לקחו את הדולרים.

עבר היום והלילה ולא קרה כלום. למחרת קראו לנו לחקירה. החוקר היה קצין רוסי צעיר, שדיבר רוסית ורומנית, ויתכן שהבין גם יידיש. הוא התחיל לחקור אותנו ברומנית, מאיפה באנו, לאן פנינו מועדות. אם אנחנו מדברים גם רוסית. הוא התחיל לדובב אותנו, בהכניסו מילים רוסיות ומקומות ברוסיה כדי לבחון את התגובה שלנו. עשינו את עצמנו שלא מבינים רוסית. כל הזמן עמדנו על שלנו, ״באנו מרומניה, היינו במחנות עבודה בזמן המלחמה ועכשיו פנינו לפלשתינה״. היינו במשטרה חמישה ימים, לפחות פעמיים ביום חקרו אותנו, עם כל מיני תחבולות. יש לציין שמכות לא קיבלנו.

במשך הימים האלה באו יהודים מהעיירה והביאו לנו אוכל. מהמשטרה לא קיבלנו כלום.

ביום החמישי כשהביאו אותנו לחקירה, מצאנו שם יושבת עם הקצין, בחורה צעירה ויפה. היתה זו אריקה מפעילי הבריחה. היא רמזה לנו שהכל יהיה בסדר.

הקצין שאל אותנו כמה שאלות והודיע לנו שהוא משחרר אותנו, ויחזירו אותנו לרומניה. אריקה אמרה לנו ביידיש או בעברית, לא לדאוג ובהצלחה. חזרנו לחדר, אספנו את החפצים ובליווי שני שוטרים החזירו אותנו דרך הגבול לסטו־מארה.

חזרה לרומניה

מהצד השני של הגבול חיכה לנו פעיל הבריחה. הוא התנצל על התקרית ולקח אותנו לפלוגת ההכשרה. עוד באותו יום, העביר אותנו להונגריה, אך לא התעכבנו בצ׳נגר, נסענו ישר לדברצין, שם פגשנו כמה חברים שברחו מרוסיה.

כל התקופה היינו בחדר אחד. היכרנו אחד את השני. כל אחד עם הסיפור שלו.

בדברצין היתה קהילה יהודית, חרדית ברובה, עם הקאפוטות, השטריימלך וכמובן זקנים ופיאות. השתדלנו לא לבוא איתם במגע, לא לעורר ויכוחים. בארץ פגשתי כאלה במאה שערים.

בדברצין היינו שלושה ימים והמשכנו לבודפסט.

בודפסט

בדברצין עלינו לרכבת לבודפסט. אותו תרגיל. כאילו קוראים עיתון או נרדמים. השתדלנו לא לבוא במגע עם הנוסעים. בכלל, השהייה בהונגריה לא היתה קלה. רוב התושבים לא דיברו שפה אחרת, מלבד הונגרית, שפה שעבורנו היתה זרה וקשה. המקומיים גם לא סבלו את הפליטים שהסתובבו

בכל מקום. אולי גם בגלל המצב הכלכלי הקשה ששרר אחרי המלחמה.

הגענו בשלום לבודפסט. שיכנו אותנו בחדר אחד גדול באחד המוסדות לשעבר. בבודפסט התרכזה כל החבורה שברחה מרוסיה ומרומניה. היו שם מההנהגה הראשית של גורדוניה, פעילי הבריחה, כל מי שהיה מוכרח לברוח מרומניה.

בבודפסט היינו כחודש. לצערי לא יכולתי, כמו האחרים, לבקר במקומות היפים, לראות את הבניינים העתיקים, את יופיה של בודפסט. לא רצינו להתרחק יותר מדי מבתינו, הסכנה שניתפס עדיין לא פסקה.

דבר אחד, אני ועוד כמה חברים, העזנו לעשות. בהדרכת אחד הפליטים שהיכרנו בבניין, ששהה כבר הרבה זמן בבודפסט, הלכנו לקצה השני של העיר, לבית מרחץ. היה זה בית מרחץ תת־קרקעי גדול נקי ומסודר. אחרי ששילמנו דמי כניסה, שלא היו גבוהים, חיכינו בתור. בהגיע התור, קיבל כל אחד מאיתנו מגבת גדולה, ונכנסנו לחדר עם מקלחות. מים חמים. היה זה גן־עדן. מקלחת כזו כבר הרבה זמן לא עשינו. ניצלנו גם את הסאונה שהיתה, את כל מה שאפשר. הזמן אמנם היה מוגבל אך נהנינו מכל רגע. את המבצע הזה עשינו עוד פעם או פעמיים. רוב הזמן העברנו בשיחה או בקריאה. לכל אחד מאיתנו היה מה לספר על הרפתקאותיו.

וינה

את הדרך מבודפסט עד לגבול אוסטריה עברנו ברכבת.

היה זה ב־31.12.1946, לקראת חצות. בהדרכת פעילי הבריחה עברנו דרך שבילים צדדיים עד לצד השני של הגבול. החיילים בעמדות היו עסוקים בשתייה לכבוד השנה החדשה, ולא שמו לב אלינו.

בצד השני של הגבול חיכו לנו משאיות צבאיות עם סמלים של הצבא האמריקני ונהגים יהודים מהבריגדה. העלו אותנו על המשאיות, אמרו לנו לשבת בשקט כיסו את הפתח בברזנט והתחלנו לנסוע. על המשאיות היה כתוב ציוד עבור הצבא האמריקני.

לאחר כמה שעות נסיעה הגענו לווינה. שם הביאו אותנו לבניין ששימש מעבר לפליטים, בניהול הג׳וינט. נכנסנו לבניין, היה ריק, לא היתה נפש חיה. אף אחד לא קיבל אותנו. היה זה בשעות הקטנות של הלילה. היה קר מאוד וקודר. באחד החדרים היה תנור ברזל לחימום. היו גם כמה ספסלי עץ. באין ברירה שברנו ספסל והבערנו אש.

התיישבנו מסביב לתנור, סיפרנו בדיחות, התבדחנו על עצמנו ועל מה שעבר עלינו עד עכשיו. מיוחד הצטיין המשורר ק. א. ברתיני, שהיה איתנו עם בנו, הקריא לנו מבחר משיריו, שהתאימו למצבנו. ככה ישבנו עד הבוקר.

בשעות המאוחרות של הבוקר, למחרת, הגיע נציג הג׳וינט ונציג ההנהלה. הם העבירו אותנו לרופרטוס פלאץ. קיבלנו חדר גדול עם מיטות, שמיכות, כלי מיטה וכיוצא באלה. היה זה בניין עם כמה חדרים גדולים שהוסב לשהייה ממושכת לפליטים. בקומה התחתונה היו מקלחות, היה חדר עם תנורי בישול על גז. היה גם חדר אוכל שהגישו בו ארוחות. היתה אפשרות לאכול בחדר האוכל או לבשל לבד.

ניסינו באין ברירה לאכול בחדר האוכל, אך האוכל לא היה לטעמנו. להשיג מצרכים בעיר היה קשה מאוד, כי שרר מחסור גדול אחרי המלחמה. בחבורה, שמנתה יותר משלושים איש, היו חברי ההגנה הראשית של גורדוניה והחלוץ. לפי דעתם, הגיעו לנו תנאים קצת שונים, היות וברחנו מרוסיה ורומניה וגם סיכנו את חיינו.

כאן נכנס לפעולה דוד גורפינקל, אחד מחברי ההנהגה הראשית. הוא יצר קשר עם מנהל הג׳וינט בעיר, סיפר לו על החבורה, על מצבנו, וביקש שייפגש עם משלחת שלנו. המנהל ידע פחות או יותר עלינו, נענה לקבל משלחת, וקבע יום ושעה. ביום ובשעה הקבועה התייצבנו לפני המנהל. דוד דפק בדלת, נכנס להודיע על בוא המשלחת. המנהל הזמין אותנו להיכנס. כשנכנסנו התמלא החדר, והוא נבהל קצת. לא חיכה למשלחת כזו גדולה. מתוך שלושים וכמה חבר׳ה שהיינו בקבוצה, הגענו עשרים וחמישה. התחיל משא ומתן, הציגו לו דרישות על שיפור שהותנו בוינה. בהתחלה סירב להיענות לרוב הדרישות. אך כשהסבירו לו מי נמצא

בקבוצה, ואיזה נזק עלול להגרם באם נתלונן עליו, הוא קלט את הרמז והבטיח שנקבל כל שבוע את המצרכים הבסיסיים הנמצאים ברשותו. כמו קמח לבן, אורז, מרגרינה, קטניות וגם דמי כיס סבירים. מאותו יום קיבלנו את המצרכים כפי שהבטיח. בשביל לגוון, החלפנו חלק מהמצרכים בירקות.

אז מצרכים היו לנו, אבל צריך גם לבשל אותם. אמנם היו איתנו כמה בנות אך לא נעים להודות, אבל אף אחת מהן לא ידעה לבשל. בכל זאת אכלנו אוכל מבושל כי אני ועוד בחור מקרפטא, רוס, ידענו את מלאכת הבישול. לא כמו שף של הילטון, אך מספיק טוב, כדי שאפשר יהיה לאכול את התבשילים.

באין ברירה, התחלנו בתורנות בישול בהדרכת אמא ריכטר. משפחת ריכטר מראדאוץ נאלצה גם היא לברוח והצטרפה לקבוצה שלנו. עם התזונה המשופרת, השתפר גם מצב הרוח.

בווינה התגוררנו באזור האמריקני. הרגשנו חופשיים לגמרי. הסתובבנו בעיר, נסענו בחשמליות, ככל האדם. כמעט כל יום הלכנו לבקר במקום אחר. והיה מה לראות, למרות שמקומות רבים נהרסו. ביקרנו בתאטרון.

המקום שפקדנו הכי הרבה היה בית המרחץ המפואר. אמנם אגף אחד נהרס בזמן המלחמה, אך מה שנשאר היה מספיק. היו שם מקלחות, אמבטיות, סאונות, בריכות, היה שם נעים מאוד ונהנינו מכל רגע. לכן היה זה המקום החביב עלינו.

בערבי שבתות היינו מתאספים בחדר האוכל ועורכים קבלת שבת. היו מצטרפים גם פליטים שגרו בבניין. היינו שרים שירי ארץ ישראל. ברתיני היה מקריא משיריו. הבן גרי, עם האקורדיון, ערך שירה בציבור. היינו מבלים עד מאוחר בלילה. לפעמים אפילו יוצאים בריקודי עם.

לכבוד שבת הייתי משתדל לבשל משהו מיוחד, עד כמה שהתאפשר לי. בסך הכל היה די נעים. גרי ברתיני אירגן מבין החבורה מקהלה. אני לצערי לא השתתפתי כי אין לי קול ערב וגם לא שמיעה מוזיקלית. המקהלה שרה בפנינו, ואפילו הוזמנה לשיר לפני הקהילה היהודית בבית הספר היהודי.

פעם אחרי הופעת המקהלה, בפני בית הספר, קיבלו חבריה כאות תודה

כמה עופות קפואים. אני לקחתי על עצמי לעשות מהם מעדן. החלטתי להכין ״רגל קרושה״. מאכל שיוצאי רומניה ובסרביה אוהבים. רוב החבר׳ה לא האמינו שאהיה מסוגל לבשל את התבשיל. חתכתי את העופות למנות, בישלתי הכל במעט מים, בתוספת שום, פלפל. את מנות הבשר, כדי שיהיה להם טעם טוב, טיגנתי. את החתיכות הקטנות, עם המרק, שפכתי בצלחות ושמתי אותן לכל הלילה על אדני החלונות. בלילה היה קר, ככה שהמרק קפא והנה יש רגל קרושה. החברה הופתעו לקבל לארוחת בוקר רגל קרושה. לא האמינו שאצליח. כולם ליקקו את האצבעות. נזכרו במאכלי אמא. לארוחת צהריים אכלנו עוף מטוגן עם צ׳יפס, היתה שבת חגיגית. היתה עוד הפתעה לחבר׳ה.

בוקר אחד יצאו כמעט כולם העירה. אני לא יצאתי כי הייתי תורן מטבח. החלטתי להפתיע את החבורה, לבשל להם כיסנים ממולאים תפוחי אדמה. איתי נשארו כמה חברים וגם אמא ריכטר. הם צחקו עלי, שוודאי לא אצליח לעמוד במשימה. לא נכנעתי. התחלתי לעבוד. והם גם עזרו לי, בפרט אמא ריכטר. היה עלי להכין כאלפיים כיסונים. פיתחתי לי שיטה לעשות אותם מהר. עמדתי במשימה.

לקראת הצהריים הגיעו כולם. גדולה היתה הפתעתם לקבל בארוחת צהריים כיסונים ובורשט. שני מאכלים האהובים על יהודי בסרביה. מאז כינו אותי ״סמי עם הכיסונים״.

היו איתנו שש בנות. השתדלתי עד כמה שאפשר לפנק אותן. אני מקווה שהן עדיין זוכרות. האוירה היתה כמעט ביתית, או יותר נכון קבוצתית.

אספר על מקרה מבדח אחד מני רבים. הבדרן הראשי היה דוד גורפינקל. ערב אחד החלטנו ללכת להצגה. עלינו לחשמלית כחמישה עשר חברה כולם הצביעו על האחרון, שהיה דוד, שהוא ישלם. כשעלה ביקש מהכרטיסן ביידיש מעורב במילִים עבריות, חמישה כרטיסים. הכרטיסן הראה לו על עוד חבר׳ה שצריך לשלם בעדם, אז דוד ביקש עוד שלושה כרטיסים. ואנחנו מתפוצצים מצחוק. העיקר, עד שהגענו לתיאטרון, הוא שילם את כל הכרטיסים בתשלומים.

הגענו לתיאטרון, בניין מפואר, בחוץ סדרנִים במדים מגוהצים, אנשים

בחליפות ובשמלות ערב נכנסים לאולם, ואנחנו עם הבגדים המרופטים גם כן מסתובבים שם. מישהו ניגש לקופה לקנות כרטיסים. אך כרטיסים כבר אין. לא עזרו הבקשות שאנו באים מרחוק וצריכים לעזוב את העיר. כרטיסים אין.

בעוד אנחנו עומדים ומסתכלים על האנשים, שמנו לב שמדי פעם ניגש מישהו לקופה ומקבל כרטיסים.

דוד לא חשב הרבה, ניגש לקופה, וברצינות גמורה, מבקש את הכרטיסים שהוזמנו עבור פרופסור גורפינקל. הקופאי ברוב אדיבותו התחיל לחפש כרטיסים עבור פרופסור גורפינקל. לא מצא. דוד התעקש, הקופאי התחיל לברר אצל כל מיני פקידים, אך ללא תוצאות. הקופאי הודיע, שמצטער מאוד, לא הוזמנו כרטיסים בשם גורפינקל. דוד התרגז מאוד, ואמר לקופאי שלא יעבור בשתיקה על המקרה, הוא יתלונן בפני מנהלו. ואנחנו עומדים בצד ומתפקעים מצחוק. בסופו של דבר החלטנו לטייל קצת בעיר, ולחזור הביתה. היה זה ערב מבדר עליו דיברנו וסיפרנו משך זמן רב.

החיים נכנסו לשיגרה. התרגלנו למצב. עברו כשישה שבועות. יום אחד החליטו כמה מהחבר׳ה, לבקר באזור הרוסי. אחד מהם היה קצין הצבא האדום. במקרה עברו כמה קצינים רוסיים ואחד מהם הכיר את הבחור שלנו, ניסה לעצור אותו, אך במזל הוא הצליח להתחמק.

כעבור כמה ימים נודע לנו שהרוסים דורשים לבקר במחנות הפליטים, באזור האמריקני. זו זכותם לפי הסכם. אך הם לא ביקשו אף פעם לבקר במחנות עד המקרה הזה. האמריקנים עיכבו, בכל מיני טענות את ביקור הרוסים במחנות.

בינתיים אירגנו פעילי הבריחה, שנעבור ברכבת לזלצבורג ומשם נמשיך לאיטליה. הזמן לא התאים למעבר האלפים כי נערם הרבה שלג. אך מוכרחים היינו לעזוב את אוסטריה כמה שיותר מהר. ואמנם אחרי כשישה שבועות עזבנו את וינה.

זלצבורג - זלפלדן

למחנה הפליטים בזלצבורג הגענו בשעות הערב המאוחרות. היה קור מקפיא. המחנה היה מאורגן לפי קבוצות פוליטיות והונהג בהתאם. הביאו אותנו לבניין שבו התרכזו חברי תנועת גורדוניה. הכניסו אותנו לחדר גדול עם מיטות, אך בלי שמיכות, בלי חימום, היה ממש קודר.

הגיעו מנהיגי התנועה במקום. הם כעסו על מה שלא הודענו מראש על בואנו. הודיעו להם שאנחנו מגיעים רק למחרת בצהרים, לכן לא הכינו עבורנו את הציוד הדרוש. ועכשיו אין מה לעשות המחסנים סגורים.

א. ברתיני עם ההומור שלו, אמר כבדרך אגב, "חבר'ה אין לנו ברירה נעשה מה שעשינו בווינה". כששמעו מנהיגי המחנה את הדברים החווירו. הם ידעו שבקבוצה שלנו נמצאים חברים מההנהגה הראשית של גורדוניה והחלוץ. ומי יודע מה עשו בווינה. הם יצאו במהירות מהחדר, מבוהלים.

כעבור שעה חזרו עם עוד כמה חברים. הביאו שמיכות, תנור חימום, שתייה חמה, אוכל, מה שרק אפשר להשיג. התנצלו על אי הנעימות שנגרמה לנו. "דבר כזה לא יחזור על עצמו", הבטיחו. "מעכשיו הכל יהיה בסדר".

כעבור ימים אחדים, אחרי שסידרו עבורנו את הפרטים הטכניים, קיבלנו את כל מה שמגיע לנו, הסתדרנו פחות או יותר. אחרי כמה פגישות גם התיידדנו. באחת השיחות, שאל אחד מהם בסקרנות: "מה עשיתם בווינה?" אז א. ברתיני סיפר להם, איך הגענו לווינה מאוחר בלילה. איך הכניסו אותנו לחדר ריק, רק עם תנור. איך שברנו ספסל, הבערנו אש וישבנו עד הבוקר. אחרי ששמעו את הסיפור, הסמיקו קצת וכולנו פרצנו בצחוק.

בזלצבורג היינו בערך שבועיים. במשך הזמן היו לנו ערבי קריאה או שירה בציבור. גם למקהלה היתה הצלחה גדולה. הכנסנו קצת רוח חיים.

בזלצבורג ביקרו אותנו כמה שליחים מהארץ, כמו גרשוני, מוני זית, שייקה ועוד. הם סיפרו לנו על המתרחש בארץ ואנחנו על מה שעבר עלינו עד כה. בזלצבורג לא יכולנו להישאר הרבה זמן. צריכים היינו להמשיך לאיטליה.

בכדי להגיע לאלפים ולעבור לאיטליה, מוכרחים לעבור דרך זלפלדן והאזור הצרפתי. היתה זו משימה קשה לביצוע. הצרפתים לא התנהגו באהבה יתירה לפליטים, היקשו על המעבר ככל שרק יכלו. הם לא רצו שהפליטים יגיעו לצרפת.

פעמיים ניסינו לעבור ברכבת עד גבול איטליה. החיילים הצרפתים עצרו את הרכבת, נכנסו ועשו ביקורת קפדנית. הורידו אותנו בגסות, מי הצליח להתחמק, רדפו אחריו ביריות באוויר ותפסו אותו. היה זה בלילה. שמרו עלינו עד הבוקר ואז העלו אותנו לרכבת בחזרה לזלצבורג.

בפעם השלישית שיחדנו את השומר של קרון הדואר. הוא החביא אותנו בין החבילות, כך שהצרפתים לא גילו אותנו. וכך הגענו לזלפלדן, שהיווה מרכז למועמדים לעבור את האלפים. התרכזו שם יותר ממאה אנשים.

שם העלו אותנו למשאיות אמרקניות, עם נהגים מאנשי הבריגדה, והביאו אותנו עד הגבול. במשאית היה צפוף ומחניק, כי סגרו את הפתח עם ברזנט, אך מה לא עושים בכדי להגיע למטרה.

ירדנו מהמשאיות למרגלות הר גבוה. הלכנו בצד ההר, נאבקים בשלג העמוק, עד שהגענו לצריף שהיה מוסתר מהגבול. התכנסנו כולנו, כל השיירה שמנתה יותר ממאה וחמישים איש.

בצריף נחנו מספר שעות עד החשיכה. קיבלנו הוראות: לא לדבר בקול רם, לדאוג שהילדים הקטנים לא יבכו, לא להתפזר לצדדים, להיות בקשר עין. כשהחשיך התחלנו לעבור את האלפים. בראש הלך המדריך, אחריו הלכנו אנחנו הצעירים, לפלס את הדרך. השלג הגיע במקומות אחדים עד לגובה המותניים. היו עוד כמה מדריכים, באמצע ובסוף השיירה,

שעזרו למתקשים בהליכה, בפרט לנשים ולילדים. המסע היה מפרך.

צריכים היינו להתאמץ ללכת מהר ככל האפשר, להספיק להגיע לעבר הגבול, לפני שיאיר היום. מדי פעם ראינו עמדת חיילים, חייל או שניים יוצאים, ומייד נכנסים בחזרה בגלל הקור.

הלכנו כל הלילה, במעלה ההר ובמורדו. עשינו הפסקות קצרות למנוחה ולריכוז השיירה. יש לציין לשבח את המדריכים, פעילי הבריחה והעליה,

בזלצבורג, 1946

במילנו, איטליה

שפעלו במקצועיות ובחברות. הם היו לעזר רב לאנשים. המבוגרים סחבו ילדים על גבם, עשו את כל האפשר על מנת שהשיירה תגיע בשלום לעברו השני של הגבול.

מראה השיירה היה כמו בסרטים. על השלג הלבן, בין עצי האורן, לאור ירח, מתפתלת כמו נחש ארוך. חבל שלא יכולתי להנציח את המחזה. בירידה מההר ראינו את עמדת השמירה של האיטלקים, וראו זה פלא, אף חייל לא היה בסביבה.

ההליכה נעשתה הרבה יותר קלה. אחרי הירידה הלכנו עוד כמה קילומטרים, עד שהגענו לשיירת מכוניות משא עם סמל של הצבא האמריקאי. אחר כך התברר, שהיו אלה חיילי הבריגדה שאירגנו את המכוניות. עלינו על המכוניות, שוב סגרו את הפתח עם ברזנט והתחלנו לנסוע.

בתוך המשאית עמדנו צפופים כמו סרדינים, גם אוויר לנשימה לא היה בשפע. אף אחד לא רטן ולא התלונן. להיפך, כל אחד הצטמק עד כמה שאפשר. אני מתאר לי, שמה שעבר לנגד עיני, הגיהנום שעברתי, עד כה, עבר על רוב הנמצאים ברכב. סוף סוף הגענו לחופש.

כעבור כמה שעות נסיעה, עצרנו, והברזנט הורם מפתח המשאית. נשארתי המום, לנוכח המראה שנגלה לפני. שפשפתי את עיני, לא האמנתי שזוהי המציאות. אחרי הליכה של הלילה, בקור ובשלג שהיה, ראיתי מישור רחב ידיים שהעין לא ראתה את קיצו. חלקות, חלקות, בכל מיני צבעים. זה היה נראה כמו שטיח, שיצר אמן דגול. השמים היו בהירים, השמש חיממה את האוויר, הרגשה של גן־עדן. לראות את היופי מסביב, את פלאי הטבע, והעיקר להרגיש את החופש. החלום התגשם.

מילאנו

המשאיות הביאו אותנו למילאנו, לבניין ששימש בית ספר. היה זה מקום מעבר לפליטים, להמשך דרכם. היו בו חדרים גדולים, עם מיטות מתקפלות. הבניין היה ריק, אז בחרנו חדר גדול, התמקמנו, ויצאנו לסייר בעיר, בלי פחד.

העיר התגלתה כשוקקת חיים. המוני אנשים הסתובבו ברחובות, בחנויות. היו הרבה פליטים שעמדו בקרן הרחובות והציעו למכירה כל מיני בגדים וכלי בית שהביאו איתם. המסחר בין הפליטים והאיטלקים התנהל על פי רוב בשפת הידיים, אך היה ער, והיתה הבנה בין איש לרעהו.

לעוד תופעה שמנו לב. בכל מגרש ריק, והיה זה הקטן ביותר, שיחקו ילדים כדורגל, אפילו עם כדור מסמרטוטים. המבוגרים נעמדו בצדדים ועודדו את הילדים, כאילו היה זה משחק ליגה.

באותו זמן קרה לי ולעוד שני חברים מקרה שלא קרה לי עד אז. לפנות ערב יצאנו לטייל. עברנו על יד חנות לממכר יין. היו שם שולחנות כך שאפשר היה לשבת ולשתות במקום. החלטנו להיכנס ולטעום מן היין האיטלקי. ביקשנו מהמוכר בקבוק יין טוב. הוא הביא לנו בקבוק יין לבן. זה מצא חן בעינינו. היין באמת היה טוב. אחרי שגמרנו את הבקבוק, הציע לנו המוכר בקבוק יין אדום, עוד יותר טוב. הסכמנו, ושתינו גם את הבקבוק השני. לאכול לא היה שם שום דבר. שילמנו ויצאנו להמשך הטיול. מצב הרוח היה מרומם, צחקנו, התבדחנו על עצמנו ועל המצב. לפני הבית היתה קונדטוריה, החלטנו להיכנס, לראות מה אפשר לאכול שם. עוגות כבר לא היו. היו שם בקבוקי שוקולד ממולאים ברום. החלטנו ללכת על זה. כל אחד אכל שניים, שלושה בקבוקונים כאלה. מרוצים ושמחים עלינו לחדר לנוח. נשכבתי עם הבגדים על המיטה, לחכות לשובם של החברים.

כנראה שנרדמתי חזק. התעוררתי בבוקר, ומה רואות עיני. כל הבית כמרקחה, מלא אנשים, חבילות, ילדים, שכבו או ישבו צפופים אחד על יד השני. כמעט ושכבו עלי. נדהמתי. מסתבר שבלילה הגיעה שיירה עם פליטים. למרות הרעש וההמולה, לא שמעתי דבר וחצי דבר. התפלאתי על עצמי. אני, שהייתי כל כך רגיש לכל רשרוש או תנועה, בפרט בזמן האחרון, לא שמעתי מאומה. כנראה שהיין, בתוספת הבקבוקונים עם הרום, וגם ההתרגשות, השפיעו עלינו. גם לחברים האחרים קרה אותו הדבר.

ממש על ידי שכבה בחורה צעירה. כשהתבוננתי בה היטב ראיתי, שזו

חברה מבית הספר. מאוד שמחנו להיפגש. דבר ראשון בירנו אם נפגשנו עם חברים משותפים וסיפרנו כיצד התגלגלנו לכאן. כל השיירה שהגיעה בלילה המשיכה בדרך ומאז לא ראיתי אותה יותר.

במקרה דומה לערב ההוא לא התנסיתי יותר, כי לשתות היינו רגילים.

במשך היום נהגנו לטייל בעיר ולבקר במקומות מעניינים. הכל באופן חופשי. בערבים היינו מתכנסים לשירה בציבור בהדרכתו של גרי ברתיני, עם האקורדיון. היינו מחליפים רשמים, ומשוחחים. ביקרנו גם באופרה־סקלה דה מילאנו, שמאוד הרשימה אותנו בתפאורה, בעושר האולם ובביצוע האופרות. אמנם לא היינו לבושים, כמקובל, כמו המקומיים. בגדינו ונעלינו היו בלויים לעומת שלהם, אך יש לציין שלא העירו לנו או צחקו עלינו.

ביקרו אותנו שליחים מהארץ וחיילים מהבריגדה. אחד המבקרים היה יששכר חיימוביץ, שליח מטעם הסוכנות והחלוץ, שלטיפולו עברנו, בכל הנוגע להיותנו באיטליה, ולהמשך דרכנו.

במילאנו התפצלה החבורה. חלק מהחברים נשלחו לכל מיני מקומות, להמשך הפעילות של הבריחה והעלייה. קבוצה של עשרה חברים, ביניהם אני, נשלחה לסלבינו, בית ילדים ששרדו מהמחנות או נשארו יתומים.

סלבינו שוכנת כאלף ומאתיים מטרים מעל פני הים, בין הרים ירוקים, נוף מקסים ואוויר בשום. סלבינו שימשה עד גמר מלחמת העולם השניה כפנימיה יוקרתית של נוער, בני האליטה של המנהיגים הפשסיטיים באיטליה. קראו להם נוער מוסוליני.

הסוכנות והג׳וינט הפכו את המקום למרכז ובית ספר, לילדים ולנוער יהודיים. הילדים למדו כמו בבית ספר רגיל, בנוסף הכינו אותם לעלייה לארץ. זה גם היה התפקיד שלנו, לעזור בטיפול ובהכנת הנוער. היינו מרבים לצאת איתם לטיולים, למקומות הנהדרים בסביבה, מלמדים אותם מחנאות וכל מה שאפשר היה להקנות להם.

העלייה

אחרי שהייה של כחודשיים בסלבינו, התבשרנו שנתחדשה ההעפלה לארץ ויש הזדמנות לעלייה. אני הייתי בין הראשונים שרצו לעלות מייד.

ידעתי שיהיה עלי לבלות במחנות בקפריסין, זמן די ממושך, שאורכו לא ידוע. החישוב שלי היה, שככל שאגיע מוקדם יותר לקפריסין, כך להגיע ארצה מוקדם יותר. תקוותי היתה, שבארץ יוודע לי גורל אחי יענקל ואשתו רעיה שנאסרו בגבול צ׳רנוביץ בזמן הבריחה (וקיבלו עשר ושמונה שנות מאסר עם עבודת פרך). לצערי, גם בהיותי בארץ במשך שנים רבות, לא שמעתי מהם. הקשר נותק.

הודעתי על רצוני לעלות וקיבלתי אישור לכך. אני ועוד שניים מהחברים, שגם הם הביעו רצונם לעלות, נסענו למילאנו, ומשם העבירו אותנו לבארי, עיירת נמל. שם התרכזו המועמדים לעלייה. חיכינו שם שלושה ימים אך אי אפשר היה לעלות על האוניה שחיכתה לנו, כי האנגלים הסתובבו בשטח ופיקחו על המתרחש. ביום הרביעי הסיעו אותנו במשאיות למקום מרוחק, על שפת הים. כשהחשיך, עלינו קבוצות, קבוצות, על סירות גומי, שהשיטו אותנו עד לאוניה, שעמדה בלב ים. שמה היה ״התקווה״. העלייה על האוניה נמשכה כל הלילה. לפני שהאיר היום הפלגנו.

האוניה ״התקווה״

האוניה הגיעה מארצות־הברית, כאשר חלק מהצוות היה מיוצאי המרינס.

האוניה שימשה בזמן מלחמת העולם כשוברת קרח. היתה מפליגה, עם שיירות אספקה מארצות־הברית לרוסיה. לפי סיפורי הצוות, היתה מסוגלת לחדור לחוף בלי להתהפך.

האוניה הוכנה להסעת המעפילים. בבטן האוניה התקינו מיטות בקומות, עם מעברים צרים, שאיפשרו להגיע עד למיטה. רוב הזמן האנשים היו על המיטות, כי לא היה מקום להליכה. על הסיפון היה אפשר לעלות רק בלילה, בקבוצות קטנות. הסבל היה גדול. היו ילדים

קטנים וגם מבוגרים שסבלו מחוסר אוויר. היו שסבלו ממחלת ים. לאכול קיבלנו מיני שימורים ומיצים. אך למרות הצפיפות והסבל, לא היו הרבה תלונות וטרוניות, כי כולם ידעו שאין זה מסע תענוגות. היתה אחווה ועזרה הדדית. הצטיינו בנתינת עזרה, הצעירים, יוצאי התנועות למיניהן.

הצוות, כפי שציינתי, הורכב מיוצאי הצבא האמריקני, ביניהם גם יהודים, כולם מתנדבים. הם סידרו, על הסיפון, כל מיני מכשולים במקרה שהאנגלים ירצו לעלות על הסיפון. כל פעם הם שינו את הצורה של כל מיני אביזרים, שאפשר לראותם מהאוויר.

אותנו הצעירים, חילקו לכל מיני עמדות. קיבלנו הסברים והוראות כיצד לפעול במקרה שהאנגלים יתקיפו אותנו. הצוות הבטיח להילחם עד חורמה, והם לא יתנו שיורידו אותנו.

שטנו כבר ארבעה ימים והאנגלים עדיין לא גילו אותנו. צוות האוניה עשה את כל ההכנות לנחות על החוף. לפנות ערב, ביום החמישי, חג מעלינו מטוס, וכעבור כמה שעות התקרבה משחתת, נעצרה בסמוך אלינו. החיילים התחילו לזרוק חבלים, להתקשר לאוניה. העומדים בעמדות, הצליחו לסכל כל ניסיון של האנגלים לתפוס אותנו.

פתאום ראינו זרקורים חזקים המופנים לעבר המשחתת. היו אלה זרקורים מהאוניה שלנו. באותו זמן התחילה האוניה לשוט במהירות. חמקנו מהמשחתת. שטנו כל הלילה והאנגלים לא גילו אותנו. למחרת התקבלה הודעה לא לנחות על החוף. הצוות התאכזב מאוד וכך גם אנחנו אחרי כל ההכנות שנעשו.

הסיבה היתה, שהאנגלים הורידו ממכסות הכניסה לארץ, מפליטי מחנות קפריסין. בקפריסין היו הפגנות נגד קיצוץ המכסות, לכן החליטו המנהיגים לא לאפשר לנו לנחות על חופי הארץ, ולהיתפס על ידי האנגלים.

שטנו לכיוון חיפה. ראינו כבר את בתי העיר והלב נשבר. להיות כה קרוב להגשמת החלום, לראות את הארץ אך לא לגעת בה. האכזבה והצער היו גדולים. מצד שני הבנו גם את צער הפליטים בקפריסין, שבגללנו יהיו נאלצים לשהות במחנות יותר זמן.

בינתיים סגרו עלינו כמה משחתות, כאילו בכוונתנו לכבוש את חיפה.

אחת המשחתות, כנקמה כנראה על זה שחמקנו ממנה, התקרבה אלינו מהצד וכמעט הפכה אותנו. אז הגיעה משחתת מהצד השני ויישרה אותנו. הם חזרו על התרגיל מספר פעמים. בסוף קשרו אותנו לאחת המשחתות. החיילים התחילו לעלות על האוניה.

היו להם הרבה מכשולים לעבור וגם התנגדות פיזית חזקה, מצד הצוות והחלוצים. היה לחיילים קשה להתגבר עלינו. היו כבר פצועים משני הצדדים. אז הפעילו מן המשחתת זרנוקי מים חזקים, שהיקשו על ההתנגדות. וגם קיבלנו הוראה, לא לזרוק חפצים על החיילים ולהחליש את התנגדותנו. לא לתת להם סיבה לפתוח באש, כמו שקרה עם אוניית המעפילים לפנינו.

היו כאלה שקפצו מהאוניה, כדי להגיע בשחייה לחוף, אבל תפסו אותם עוד בים. מסביב לאוניה שייטו סירות והשגיחו שהפליטים לא יגיעו לחוף.

לאחר כמה שעות התכתשות, נרגעו הרוחות. האנגלים השתלטו על האוניה. תחילה הורידו את הפצועים ואחריהם את כולם, לתוך משחתת שהתקינו במיוחד להעברת מעפילים. בדרך כיבדו אותנו במנה גדושה של ד.ד.ט. בצידי הדרך עמדו התושבים וקראו קריאות בוז לאנגלים. אותנו עודדו, הכל יהיה בסדר, לא לדאוג, להתראות בקרוב.

בתוך המשחתת הכניסו אותנו לתאים, סגורים ברשתות מסביב, כמו חיות. כאילו שהיה לנו לאן לברוח. כשחיילים השפילו אותנו, הבלגנו באין אפשרות להגיב כי ידענו שיום יבוא ותהיה לנו מדינה משלנו, ואף אחד כבר לא ישפילנו.

הפלגנו לקפריסין.

קפריסין - ישראל

הגענו לקפריסין לנמל פאמאגוסטה. ירדנו מהמשחתת והעלו אותנו על משאיות צבאיות. חילקו אותנו לשתי קבוצות, קבוצה אחת שלחו ל"מחנה חורף" ואת השנייה ל"מחנה קיץ". כך קראו לשני מחנות המעפילים בקפריסין. אותי ועוד שניים מהקבוצה שלי שלחו למחנה חורף.

מחנות החורף הוקמו במרחק של כ־30 ק"מ מפאגאמוסטה וכ־13 ק"מ מלארנאקה. המחנה כלל שני גושי מחנות: מס' 65־67 ו־64־68.

את המחנות תחמו גדרות תיל בגובה שלושה מטרים עם קונצרטינות, כאשר מפרידים ביניהם כבישי אספלט, והמחבר ביניהם הוא גשר עץ עילי שאפשר מעבר ממחנה למחנה.

המחנות נוהלו בידי מזכירות שנבחרה מנציגי המפלגות, והיתה גם מזכירות ראשית לכל המחנות. הם היו בקשר עם השלטונות. בנוסף פעלו שליחים מהארץ ונציגי הג'וינט.

המחנות הורכבו מצריפים מפח מגלון, רצפת בטון עם תקרה עגולה. במחנה 64 הקימו מרפאה ובית תינוקות: מחנה 68 היה מורכב, כאמור, מצריפים ומאוהלים. תקרת הפח להטה בקיץ ובחורף לא הגנה מהקור.

אחרי כשעתיים נסיעה הגענו למחנה 68. התגלו לפנינו גדרות התיל, העמדות של הזקיפים והחיילים שהסתובבו עם רובים. זה הזכיר לי את הגדר שהצלחתי לעבור בזמן בריחתי מצ'רנוביץ.

ירדנו מהמשאיות. לפני שער המחנה היה מעין פרוזדור אשר משני צדדיו היו גדרות תיל וחיילים ששמרו בשני הצדדים, כאילו היינו פושעים מסוכנים ולא פליטים שברחו מזוועות המלחמה.

רשמו אותנו, ואחד אחד נכנסנו דרך פתח השער למחנה. שם קיבלו אותנו נציגי מזכירות המחנה. את החפצים הבטיחו לנו שנקבל למחרת. קיבלנו מיטות מתקפלות, מזרונים, שמיכות וכלי אוכל. בצריפים, שהיו מחולקים באמצעות שמיכות או סדינים, התגוררו משפחות עם ילדים או זוגות. סדרנו את הציוד באוהל. היה זה אמצע חודש מאי בשעות אחר הצהריים המאוחרות. היינו עייפים והיה חם. שכבנו לנוח. את הלילה עברתי במחשבות, זכרונות, ועד כמה שאפשר בסיכום האפשרויות לעתיד.

למחרת הסבירו לנו את תנאי המחנה, מיקום המטבח, המזכירות, המחסן ועוד. הלכתי למטבח. היה זה אחד הצריפים ששימש גם כמטבח וגם כחדר אוכל. בחלק מהצריף היו מבערי נפט ועליהם סירים גדולים, שבהם בישלו את האוכל. בחלק השני, היותר גדול, היו שולחנות ארוכים וספסלים. בחוץ היה מתקן עם ברזי מים לשטיפת כלי האוכל.

בבוקר קיבלנו מין דייסה משיבולת שועל (קראו לזה אפרפלוך), בצהריים אכלנו מרק תפוחי אדמה, כ־80 גרם בשר כמה פעמים בשבוע ועוד מיני תוספות. בערב שוב דייסה. כמה פעמים בשבוע היינו מקבלים מהג׳וינט תפוזים או לימונים, קצת סוכר חום וקצת לחם כתוספת. כשהייתי רעב, לקחתי כמה חתיכות לימון עם סוכר או תפוז עד כמה שהיה בנמצא.

דבר ראשון אחרי ארוחת הבוקר, הלכתי למחסן לקבל את החפצים המעטים שהיו לי. חיפשתי בין החבילות ולא מצאתי את החבילה שלי. הסבירו לי שכמו שחילקו אנשים לשתי קבוצות, כך חילקו גם את החפצים, וכנראה שהחפצים שלי נשלחו למחנה קיץ. הבטיחו לי שידרשו להעביר אותם למחנה החורף. מתי זה יהיה לא ידעו. מזל שהיה קיץ. כמו כן, יצרתי קשר עם המזכירות ובקשתי שיעבירו אותי יחד עם שני חברי למחנה קיץ, מקום הקבוצה שלנו.

הסתובבתי בין המחנות, אולי אפגוש מכרים. אך לדאבוני לא פגשתי אף אחד. מה שכן ראיתי, אלה מחנות מגודרים בתיל, אנשים מעטים

במטבח בקפריסין

קבוצת המעפילים בקפריסין

הסתובבו או עמדו בתור על יד מחסן המצרכים. היה חם ורוב האנשים העדיפו להישאר בצריפים או באוהלים. הרבה לא היה מה לעשות. מים, היו כמה ברזים וחילקו מים כמה פעמים ביום. בקצה המחנה היו בתי שימוש, שדה, וכמה מקלחות שפעלו בשעות קבועות.

כעבור כעשרה ימים קיבלנו אישור לעבור למחנה קיץ, מחנה 62. במרחק של כשישה ק"מ היו מחנות הקיץ. ראשון היה מחנה 55 ובמרחק של ק"מ וחצי היו מחנות 60 עד 63, כ־400 מטר מהים.

כמו מחנות החורף, היו גם מחנות הקיץ מגודרים בגדרות תיל גבוהות עם קונצרטינות. כל מאה מטר היו מגדלים עם זקיפים, חיילים פיטרלו כל הזמן מסביב למחנה. כל 25 מטר מסביב למחנה היו פנסים דולקים משך כל הלילה. בארבע פינות המחנה היו זרקורים מאירים את המחנה לוודא שהכל בסדר. בשער המחנה היה פתח עם מחסום, וכל נכנס או יוצא היה נבדק בדיקה יסודית וקפדנית. המחנה היה מורכב מאוהלים וצריף אחד או שניים עבור המזכירות, מחסן מצרכים ומגורי זקנים.

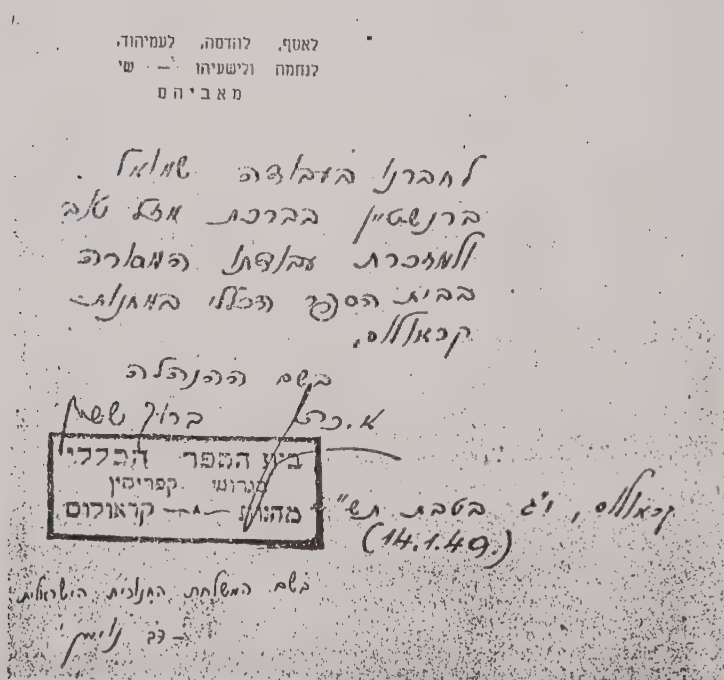
אחרי בדיקה מדוקדקת נכנסנו למחנה. קיבלו אותנו נציג מהמזכירות וחברים מהקבוצה שלנו. שמחנו מאוד להיפגש שוב. היקצו לנו מקום באוהל אחד עם עוד שלושה חברים. נפגשתי עם חברים איתם שהיתי באיטליה והיכרתי חברים חדשים. רוב המעפילים במחנה זה הגיעו עם האוניה "כנסת ישראל" והיו כבר במחנה מספר חודשים. בחבורה היתה קבוצת ילדים ובני נוער, חלקם בלי הורים.

הגדרות בין המחנות הופלו ומכל המחנות עשו מחנה אחד גדול.

בתי השימוש היו קרובים לשפת הים, שהיתה מגודרת היטב בגדר תיל. היו בורות בלי מחיצות ביניהם, רק מסביב היו קירות פח, לגברים לחוד ולנשים לחוד. היה מתקן עם כמה מקלחות, שבזמנים קבועים אפשר היה להתרחץ, אם היו מים. היה גם מתקן של שלושה קירות וגג מפח. היה שם מבער נפט, כמה שולחנות וספסלים ששימשו מטבח וחדר אוכל. המתקן היה מוזנח כי הרבה זמן לא השתמשו בו. במחנה התארגנו קבוצות שקיבלו את המצרכים לחוד, וכל אחד בישל לעצמו.

החתונה בקפריסין. המחבר ואשתו רינה

לאסף, להודסה, לעמיהוד,
לנחמה ולישעיהו – שי
מאביהם

לחברנו החביב שמואל
ברנשטיין בברכת מזל טוב
למחברת עבודתו המצוירה
בבית הספר הכללי במחנות
קראולוס,

בשם ההנהלה
א. כהן ברוך ששון

בית הספר הכללי
מגורשי קפריסין
מחנות — קראולוס

קראולוס, י"ג בטבת תש"ט
(14.1.49)

בשם המשלחת החלוצית הישראלית
דב נויש

כתודה על עבודתי
בבית הספר
בקפריסין, קבלתי שי
מילון עברי,
עברי-גור

אחת ההטבות במחנה הקיץ היתה, שכמה פעמים בשבוע איפשרו להתרחץ בים לכמה שעות. היה תחום מוגדר, לא גדול, עד היכן שאפשר היה ללכת או לשחות. חיילים היו שומרים בקפדנות שלא נעבור את התחום, כי בזמן שעגנה אוניה שבאה לקחת מעפילים ארצה, היו כמה נסיונות של מעפילים לשחות עד האוניה. על פי רוב תפסו אותם. הם קיבלו עונשים ואפילו תקופת מאסר בבית הסוהר. בד בבד נענשו גם שאר תושבי המחנה ולא קבלו רשות לצאת לים כמה ימים.

זכור לי לילה אחד. שמענו יריות, צעקות, זרקורים האירו את הים ואת המחנה. התברר שקבוצת מעפילים החליטה לשחות אל אוניה שבאה לקחת עולים, ועגנה כמה ק״מ מהחוף. אחד הבחורים כנראה לא ידע כל כך טוב לשחות והתחיל לטבוע. הוא היה מרוחק מיתר בני החבורה והחל לצעוק הצילו. החיילים שמעו את הצעקות והתחילו להאיר את הים, ואז ראו את הקבוצה ששוחה לכיוון האוניה. הם יצאו מייד בסירות ואספו את כולם. הניסיון לא הצליח הפעם. עצרו אותם למשך כל הלילה והיום, לחקירה ורק בהתערבות המזכירות והשליחים שיחררו אותם.

במשך כל היום כמעט לא היה מה לעשות במחנה. החלטתי ללמוד עברית בכוחות עצמי. כתבתי לאחותי הדסה שהיתה בארץ כבר משנת 1935, וביקשתי שתשלח לי כמה בגדים ומילון (אידיש)־עברי. את המכתב שלחתי עם אחד השליחים. כעבור זמן לא רב קיבלתי את החבילה, ולמרבה שמחתי היה בה המילון. מאחד השליחים הישגתי עיתון, והתחלתי ללמוד עברית בקצב. השפה לא היתה לי לגמרי זרה.

לא מצא חן בעיני שהילדים מסתובבים כמעט כל היום בלי מעש. גם אוכל לא היה להם כמידת צורכם. החלטתי לאסוף את הילדים אחר הצהריים, לרקוד איתם, לשחק משחקים ככל שידעתי ולמדתי בתנועה. הצטרפו אלי עוד כמה בוגרים וגם היותר מבוגרים. וכך התחלנו להעסיק את הילדים ואת עצמנו למשך שעות אחר הצהריים והערב. הדאיג אותי גם מצב התזונה של הילדים. בירררתי את התנאים והסדרים לפיהם מקבלות הקבוצות את המצרכים. החלטתי למצוא דרך לשפר את המצב. נפגשתי עם הנהגת המפלגה של המחנה לדון במצב, והצעתי להפריד את המצרכים

שמקבלים עבור הילדים מאלה של המבוגרים, ולבשל להם לחוד. בהתחלה התנגדו האחראים והסבירו לי שכבר ניסו ולא הצליחו, וקרוב לוודאי שגם אני לא אצליח. זה הפך עבורי לאתגר. לפני המלחמה התעסקתי בהדרכת ילדים, אהבתי את זה, וגם אז התגברתי על הרבה מכשולים. הבטחתי להם שאצליח. הדבר העיקרי והקשה היה למצוא בחורה שיודעת לבשל וגם מוכנה לבשל עבור הילדים.

בינתיים נשלחתי מטעם המפלגה לעבוד במזכירות המחנה. ב־26.12.47 העירו אותי בלילה, לבוא למזכירות. משם הלכנו לשער, כי הגיעה אוניה גדולה "פן יורק" מרומניה, עם הרבה מעפילים. היות ודיברתי רומנית ויידיש, שלחו אותי לשער לקבל את המעפילים ולפזרם לפי שייכות למפלגה. עבדתי כל הלילה ולמחרת היום. כל מי שהיה שייך למפלגה צירפתי אותו למחנה שלנו. הצטרפו אלינו הרבה חברים והיינו למחנה גדול. הצטרפו גם הרבה ילדים ובני נוער.

הסידור עבור הילדים הפך ליותר ויותר דחוף. התחלתי לחפש בין המעפילים החדשים מישהי שתהיה מוכנה לבשל עבור הילדים. התמזל מזלי ונודע לי שישנה בחורה אחת, שהיתה טבחית במזכירות המפלגה בבוקרסט, ושמה רינה. אחרי כמה חיפושים בין האוהלים מצאתי אותה. בחורה די נחמדה, לא מכוערת, ידעה לדבר רק רומנית והונגרית. הונגרית לא ידעתי, דיברתי איתה ברומנית. לא אהבתי את השפה והשתדלתי שלא לדבר רומנית, כאן לא היתה לי ברירה. רבים במחנה, בפרט המבוגרים, לא ידעו כלל שאני מדבר רומנית. בקושי דיברו איתי יידיש כי לא ידעו את השפה כל כך טוב.

רינה בהתחלה סירבה מכל מיני נימוקים, אך כשראתה אותי רוקד עם הילדים, גם היא הצטרפה למעגל הריקודים והמשחקים. לא הפסקתי לשדל ולשכנע אותה לקבל את התפקיד. כנראה שמצא חן בעיניה הטיפול שלי בילדים, וכנראה גם אני. בסופו של דבר הסכימה לבשל עבור הילדים. או אז התחיל הפרק לארגן את המטבח.

היות ועבדתי במזכירות והיו לי כבר קשרים עם כל מיני גורמים, היתה עבודת הארגון קלה יותר עבורי. גייסתי כמה חברים, סידרנו את המטבח,

קיבלתי סכו"ם וכל מה שאפשר היה להשיג באותו הזמן. מיניתי שני חברים שיהיו אחראים לקבלת המצרכים, סידרנו גם מחסן קטן, סגור. במזכירות השתדלתי לקבל כמה שיותר מצרכים עבור הילדים.

רינה עם אחת האמהות, כמובן בעזרתי, התחלנו לבשל עבור הילדים. בהתחלה זה לא הלך כל כך טוב, אבל תוך זמן קצר הכל הסתדר. הילדים אכלו ביחד, קצת יותר טוב, שרו, צחקו והיו שמחים. סידרנו תורנויות לרחיצת כלים בין הילדים היותר גדולים. גם זו היתה תעסוקה.

במזכירות הפעלתי קצת פרוטקציה ולחץ כדי להשיג כמה שיותר מצרכים עבור הילדים, והמצב אמנם השתפר לאין שיעור. גם אני ורינה התקרבנו זה לזו. ככה זה נמשך עד שהילדים קבלו אישור עלייה דרך עליית הנוער.

לנו הבוגרים היה מטבח לחוד, וכל אחד עבד בתורנות. טעם האוכל היה בהתאם לידע התורנים. אך בדרך כלל היתה אשה שידעה לבשל ולא היה נורא כל כך.

אני המשכתי ללמוד עברית והשתפרתי מיום ליום. התחלתי אפילו לדבר קצת בעברית עם השליחים. חיפשתי תעסוקה נוספת, כדי לא להשתעמם. מצאתי במחנה פיסות אבן שאפשר לעבד אותן. החלטתי לעשות מהן מערכת שח־מט. סדרתי לי כמה מכשירי עבודה, והתחלתי לפסל. הצלחתי לעשות את הכלים ויצאו די יפים. לדאבוני נתתי אותם למישהו לשחק, אך הוא לא החזיר לי אותם. יכולה היתה להיות לי מזכרת יפה מקפריסין.

כל אחד חיפש תעסוקה כלשהי. היה בין החברים אחד פחח במקצועו. היה עושה כל מיני סירים מצלחות אלומיניום שהיו במחנה. מהפחים הגדולים של תפוחי האדמה היבשים או שיבולת השועל, עשה אמבטיות לתינוקות או קערות רחצה.

אני ורינה החלטנו להתחתן. עברנו לאוהל עם עוד זוג שגם הוא החליט להתחתן. דאגות לשכור אולם, תזמורת, מנות, לא היו לנו. אוהל גדול ששימש כחדר אוכל הפך לאולם חתונות. הישגתי קמח, סוכר, שמן, ביצים וכל מה שצריך ואפשר היה להשיג בקנטינה של המחנה. אחותה של רינה,

שהיתה גם היא באותו זמן במחנה 61 (היתה נשואה עם ילד) ועוד כמה חברות, הכינו עוגות. קניתי כמה בקבוקי יין, פירות, כמה שאפשר היה להשיג. גיסי לעתיד השאיל לי חליפה. לאחת החברות היתה כתונת לילה לבנה יפה, הפכו אותה לשמלת כלה עבור רינה. אני כבר לא זוכר איפה הישגתי טבעות, בכל זאת היו. גם זר פרחים הישגנו. קבענו את יום החתונה ל־13 באפריל 1948. עשינו חתונה משותפת עם הזוג השני.

התאספו כל החברים, כמה מוזמנים וגם כאלה שהכירו אותי ולא הוזמנו, אבל לא רצו לוותר לראות אותי מתחתן. בא רב המחנה, ערך את החתונה כדין, כתב כתובה וניהל את הטקס כמו שצריך. החברים שרו, רקדו ועשו שמח, ברכות ואיחולים. הברכה העיקרית החשובה היתה להיפגש כמה שיותר מהר בארץ ישראל החופשית. הפכנו לזוג נשוי.

החיים במחנה היו יותר ויותר קשים. האנגלים הפחיתו ממנות המצרכים. התורים ליד המים התארכו, כי המים לא הגיעו בזמן ומספיק. התחילו מריבות והגיעו עד לקטטות. התחילו מריבות בין קבוצות המעפילים. ליד גדרות התיל התחילו הפגנות נגד האנגלים, שקיצצו מכסות עלייה בגלל אוניית מעפילים שהצליחה להסתנן לחופי הארץ. החיילים נכנסו למתח והגבירו את השמירה. גולדה מאיר הגיעה למחנה להרגיע את הרוחות. גם השליחים וקבוצת המגינים השתדלו להשליט סדר במחנה. הרוחות נרגעו כאשר נודע שהאנגלים החליטו לתת מכסה נוספת לעלייה לילדים ולזקנים. אני ורינה ניסינו להסתנן. פעם התחפשתי לילד, פעם לזקן עם תעודות מזויפות, אך לא הצלחנו. האנגלים גילו כמה מהתחבולות שנקטו המעפילים ועצרו את העלייה. לי היתה בעיה נוספת. יכול היה לקרות שרינה תעבור את הביקורת אך אותי יעצרו, כי לילדות או נשים לא כל כך שמו לב, ואז ניפרד מי יודע לכמה זמן. היא היתה בהריון. קבענו שאני אלך קודם, אם אני אעבור אז גם היא תלך. אבל כל הנסיונות עלו בתוהו.

אני זוכר את יום ההצבעה באו״ם. כולם הצטופפו ליד המזכירות, שם היה הרדיו. הוציאו רמקול החוצה שכולם ישמעו. המתח היה גדול. ספרנו את הקולות בקול רם. לא היה גבול להתפרצות השמחה בגמר ההצבעה, בה הוחלט על הקמת המדינה. ידענו שהערבים לא יעברו על זה בשקט

ויגיבו. כל ערב היינו מתאספים ליד המזכירות לשמוע על המתרחש בארץ.

עם הכרזת המדינה התרגשנו ושמחנו מאוד, אך גם הדאגות גברו. התחילה מלחמת השחרור. אנחנו קיווינו שבמהרה נשתחרר מהמחנות ונצטרף ללוחמים, אבל זה לא קרה. התחילו שוב הפגנות בדרישה לשחרר אותנו, יש לנו מדינה. השמירה על המחנה תוגברה, החיילים היו עצבנים. היו קריאות בין המפגינים לפרוץ את השער. למזלנו הצליחו המנהיגים להרגיע את הרוחות, כי אחרת עלול היה לקרות אסון גדול. המעפילים של "רפיח" ו"כנסת ישראל" וגם הילדים והנוער עלו לארץ. הם הצטרפו למחנה מעפילים מבולגריה. אני המשכתי לעבוד במזכירות ולעזור בקליטת המעפילים עד כמה שיכולתי, והיה באפשרותי.

השליחים מהארץ, בביקוריהם במחנה, התארחו הרבה פעמים אצלנו באוהל. אחד השליחים שעסק בתרבות ובחינוך ושמע שאני מדבר קצת עברית, כותב, קורא וגם לומד, שיכנע אותי להצטרף לבית הספר וללמד כיתה של מבוגרים. לא היה לי שום קושי ללמד מבוגרים, היות ואני דובר רוסית, רומנית ויידיש. זה הקל עלי להעביר את החומר. לפני השיעורים היית לומד את החומר ומעביר אותו לתלמידים. הרבה הצטרפו לכיתה, היו גם כאלה שרצו ללמוד באופן פרטי, כמובן שהסכמתי וזו היתה הכנסה נוספת.

בעוזבי את מחנה הקיץ, קבלתי לאות הוקרה על עבודתי מילון עברי שימושי מאת יהודה גור, עם הקדשה, בשם בית ספר א. כהן וברוך ששון ובשם המשלחת החינוכית הישראלית.

רינה, שנכנסה להריון, היתה זקוקה למזון יותר משופר. ההכנסות שהיו מהעבודה ומהשיעורים הפרטיים מאוד עזרו לנו. יכולנו להרשות לעצמנו לקנות כל מיני דברים, כמו בשר, ירקות ופירות בקנטינה ובשוק שהתפתח במחנה. סידרתי מחוץ לאוהל מתקן לגריל ולבישול, וכך היתה תעסוקה גם לרינה, לבשל לנו כל מיני מאכלים. גם בניתי בהמשך לאוהל צריפון קטן מפחים וקרשים. על הגג שמתי פח עם מים וצינור וזה שימש לנו כמקלחת. בחורף קניתי פתיליה והתקנתי שולחן קטן, שהפך גם למטבחון בימי גשם.

רינה, הריונה והלידה

לפי השמועות על התנאים בבית החולים והעצות מהחברות שלה, לא הודיעה רינה על הריונה לאחות המחנה, פן יקחו אותה לפני הזמן לבית החולים. אני לא ידעתי על כך דבר.

ב־28 בדצמבר בבוקר אמרה לי רינה שנדמה לה שהמים ירדו לה. פיניתי מהר את הצריפון, הכנסתי מיטה, השכבתי אותה, ביקשתי מאחת החברות להשגיח עליה ורצתי למרפאה לקרוא לאחות. למזלי היתה באותו בוקר שביתה של נהגי האמבולנסים והאחות התעכבה במחנה. כשסיפרתי לה על מה שקרה, אפילו לא ידעה שיש אשה כזו בהריון, כי כולן היו רשומות אצלה. היא תיכף ומייד באה איתי לאוהל, בדקה את רינה ואמרה שהיא כבר לא נוסעת לבית החולים, כי רינה צריכה ללדת תוך שעה עד שעתיים מקסימום. היא הזמינה אמבולנס וחיכתה. בינתיים אמרה לי להשיג כמה מנורות לוקס כדי שיהיה אור וגם לצורכי חימום הצריפון. החברים מהמחנה התגייסו למשימה והביאו כמה לוקסים, סדינים, מגבות והכינו מים חמים. התחילו הצירים. האחות ישבה על ידה, וגם יילדה את הילד.

בחוץ עמדו כמעט כל החברים של הקבוצה לחכות לידיעה מה יהיה מין היילוד. כששמעו שנולד בן פרצו כולם בתרועות שמחה, כי היה זה הבן הראשון אחרי חודש של לידת בנות. האמבולנס הגיע ולקח את רינה עם הרך הנולד ואחות לבית החולים. שמו של הבן חיים על שם אביה של רינה.

כעבור כמה ימים, בתחילת ינואר, נאלצתי לעבור למחנה חורף 64, כי שם היה בית תינוקות ומרפאה. התחלתי להיפרד מהחברים. הם מאוד שמחו שנולד לי בן, אך הצטערו שאני צריך לעזוב את המחנה. נפרדתי מהתלמידים שלי, מהנהלת בית הספר ומהמורים. כפי שסיפרתי קודם קיבלתי שי עם הקדשה.

עברתי למחנה 64. את רינה הביאו מבית החולים לבית התינוקות. היא סיפרה בבכי שהתנאים בבית החולים היו גרועים, האחיות לא התייחסו יפה והילד קיבל פצעים כי לא החליפו לו חיתולים בזמן. חוץ מלבכות לא יכולה היתה לעשות מאומה. בבית התינוקות התחילו מייד לטפל בילד. הוא ירד במשקל וגם קיבל צהבת, משום כך לא יכולנו לעשות את הברית

בזמן. אני הייתי מבשל לפי ההוראות של רינה. מביא את האוכל לבית התינוקות והיינו אוכלים ביחד. הייתי יושב איתה כמה שאישרו לי.

סבלנות המעפילים במחנות התחילה לפקוע. כולם היו עצבנים ורטנו. הנה יש לנו מדינה כבר כמה חודשים ואנחנו תקועים במחנות. הגיעו שמועות שאוניות עם מעפילים מגיעות הישר לארץ בעוד אנחנו עדיין במחנות בקפריסין. התחילו שוב להתארגן הפגנות.

סוף, סוף, ב־18 בינואר הודיע בווין על סגירת מחנות קפריסין. השמחה היתה עצומה. התחלנו להתכונן לעזיבת המחנה. המעפילים שניסו לברוח, בחוסר הצלחה והיו תקועים מחוץ למחנה, כמו גם העצורים שנאסרו בשעת הבריחה, כולם הוחזרו למחנה.

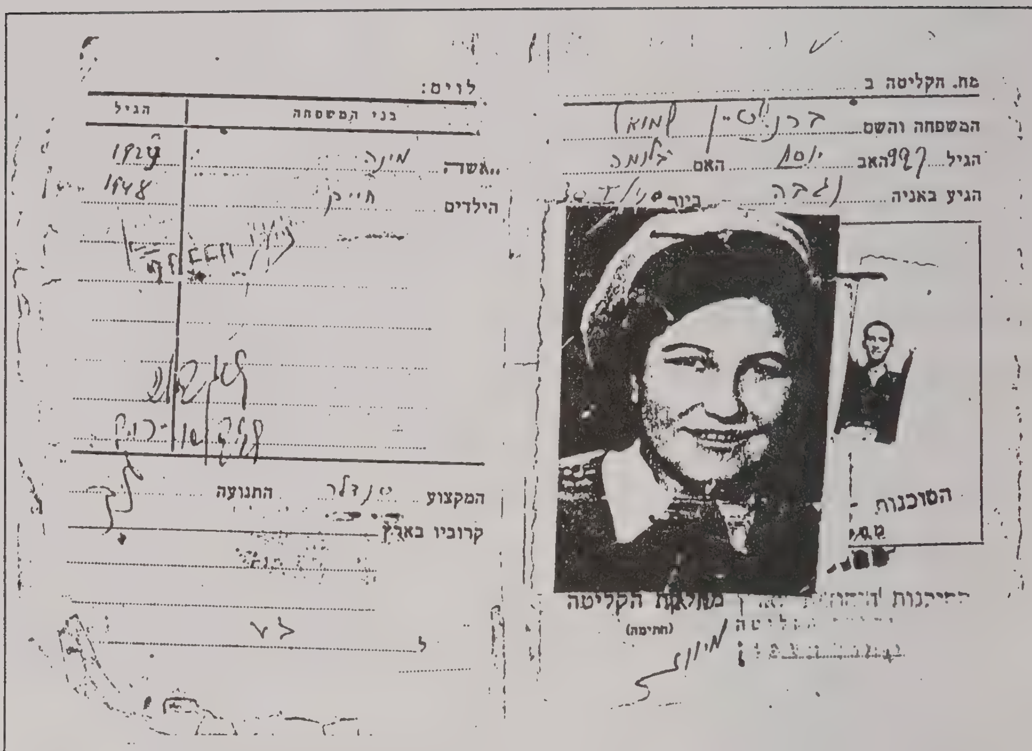
כשביקר הקצין הבריטי האחראי על המחנות, נדהם כשהראו לו את המנהרות שחפרו בכמה צריפים, ממש מתחת לאפם של הזקיפים, ודרכן ברחו כמה מאות מעפילים.

ב־24 בינואר התחיל פינוי המחנות, לפי התור. התור שלנו הגיע בסוף ינואר. ארזנו את מעט החפצים שלנו, את התינוק באמבטיית הפח שהחבר הנפח עשה לנו עוד במחנה הקיץ, וכך העלו אותנו למשאיות ונסענו לנמל.

בנמל חיכינו כמה שעות, אוניה לא ראינו. העלו אותנו שוב על המשאיות והחזירו אותנו למחנה. לא ידענו מה קרה. מחשבות רבות ודאגות עברו במוחנו. אולי חס וחלילה פרצה שוב מלחמה, או האנגלים התחרטו. בערב התאספנו ליד המזכירות לשמוע חדשות. בין החדשות, שמענו גם, שעוד אוניה הגיעה לנמל חיפה מקפריסין עם מעפילים.

השתוממנו, מה קורה, הרי אנחנו פה במחנה. זה היה כבר מעבר לבינתנו. כעבור 48 שעות נסענו שוב לנמל, שם חיכתה לנו האוניה "גלילה". הפלגנו ארצה.

ב־2 בפברואר הגענו לנמל חיפה, שם נודעה לנו סיבת חזרתנו למחנה. לפי ספירת המעפילים היו חסרים במחנות כמה מאות אנשים. בכדי לא להערים קשיים על שלטונות הצבא שהיו אחראים על המחנות, הגיעו להסכם, תמורת הטבות שונות, ועשו את התרגיל עם האוניה שכאילו יצאה מקפריסין כדי לכסות על האנשים שהיו חסרים. זו היתה הסיבה שהחזירו אותנו באותו יום למחנה.

מח. קליטה ב

המשפחה והשם

הגיל ... האב ... האם

הגיע באניה ... ביום

הסוכנות

מחלקת הקליטה

(חתימה)

לוים:

הגיל	בני המשפחה
1924	אשה
1948	הילדים

המקצוע ... התנועה

קרוביו בארץ

הסוכנות היהודית לארץ-ישראל

מחלקת הקליטה

חיפה / תל-אביב / ירושלים

תעודת-עולה

עולה! הבא תעודתך בפנותך למוסדות.
בלעדיה לא תענה.

העולה!
במקרה שתהיה זקוק לעזרה או הדרכה
אחרי בואך ארצה פנה אל מחלקת
הקליטה של הסוכנות היהודית
בחיפה, תל-אביב או ירושלים

מנמל חיפה הסיעו אותנו למעברת באר־יעקב, שם שיכנו אותנו באוהלים. התחלתי לחפש דרך להגיע לאחותי או לאחותה של רינה שגרו ביפו. כסף לא היה לנו ולא היתה דרך להתקשר אליהן. עבר עוד יום, ושום קשר. נכנסתי למשרד וביקשתי שיתנו לי כרטיסים או שוברי נסיעה להגיע ליפו, על חשבון הכרטיסים שאני צריך לקבל בעוזבי את המעברה או שילוו לנו כמה גרושים לכרטיסים. כל בקשותי ותחנוני לא הועילו.

סירבו בתוקף לעזור לי. היה איתנו עוד זוג חברים שגם הם היו צריכים להגיע ליפו. להם היה קצת כסף שהספיק לכרטיסים עבור כולנו עד לתחנה המרכזית. עלינו לאוטובוס ונסענו לתחנה המרכזית. בתחנה המרכזית בירדנו איזה אוטובוס נוסע ליפו. החלטנו שנעלה לאוטובוס ונסביר לנהג שהגענו ארצה רק לפני יומיים, ואנחנו צריכים להגיע ליפו. אין לנו כסף, שיתן לנו לנסוע ובהזדמנות נחזיר לו את הכסף.

הנהג סירב בכל תוקף לתת לנו לנסוע, וציווה שנרד מהאוטובוס. הייתי אובד עצות. עם התינוק בידיים. התחיל להיות חם, והתינוק צריך לאכול. לתומי חשבתי שנהג האוטובוס יתחשב במצבנו, אך לא כך התרחשו הדברים.

למזלנו ישב בספסל הראשון יהודי נחמד ששמע את השיחה ביני ובין נהג האוטובוס. הוא אמר לנהג לתת לנו להיכנס והוא ישלם עבור הכרטיסים. כמובן שהודיתי לו וביקשתי את כתובתו בכדי להחזיר לו את הכסף. הוא סירב בכל תוקף. וכך הגענו ליפו, לג׳בליה. פגשתי את אחותה של רינה. מאז כל פעם ששמעתי שמישהו נכנס לאוטובוס ואין לו מספיק כסף, בעונג רב שילמתי עבורו. והיו כמה וכמה מקרים כאלה.

אחותה של רינה, שושנה, היתה גם היא בקפריסין. היא עלתה לארץ עם עליית הנוער והילדים בשנה לפנינו. אחרי שנחנו, סעדנו ושתינו, הביא אותנו גיסי לאחותי. הם היו בקשר. אחותי מאוד שמחה לפגוש אותנו. לא ראיתי אותה כ־15 שנים. היא סיפרה לי שגיסי חיכה לנו בנמל חיפה באותו יום שאמורים היינו להגיע, ולא הגענו. אף אחד לא ידע איפה אנחנו.

אחותי הציעה לנו להישאר אצלה עד שנמצא דירה ועד שנסתדר. חזרתי

למעברה הודעתי שאני עוזב. קיבלתי את כל המגיע לי, שוברי נסיעה ומפרעה קטנה, והפניה לסוכנות שברמלה.

התחלתי בנסיעות לרמלה כדי להתעניין בנוגע לדיור ועבודה. בינתיים קיבלנו תעודות זהות וגם עשינו את הברית לבננו חיים.

כעבור כמה שבועות הציעו לנו בית ערבי מחוץ לרמלה. היה בו חדר אחד גדול עם מרפסת. בקצה האחד של המרפסת היה כעין מטבח, שולחן, פתיליה וכיור לשטיפת כלים. השירותים היו בקצה החצר. אני הסכמתי לקבל את הבית, כי רציתי כבר לחיות בין ארבעה קירות וגג. כמו כן קיבלנו שתי מיטות ברזל, שני מזרונים מעשב ים, פתיליה, שתי שמיכות, כמה כלי אוכל ותקציב קטן. חתמתי על שטר עבור כל מה שקיבלתי. את התשלום דחו לשנתיים בערך. עבודה עדיין לא מצאתי.

כשרינה ראתה את הבית, היא פחדה לגור בו מפאת בידודו. בינתיים מצאה אותנו אחות אחרת של רינה, שגרה בכפר יונה. היא שכנעה את רינה שנעבור לכפר יונה על יד נתניה, שם הבטיחה, גם אמצא עבודה. לא רצינו להישאר הרבה זמן אצל אחותי. הסכמנו לעבור לכפר יונה, וויתרנו על הדירה ברמלה. היינו כמה ימים אצל אחותה של רינה, חווה. מצאתי עבודה לכמה זמן בבניין, בהגשת חומר לבנאים. המריצה שהובלתי היתה כבדה פי שתיים ממני, גם לא הייתי מיומן לכך. השקעתי את כל מאמצי, העיקר לעבוד. בערב הייתי מגיע הביתה באפיסת כוחות.

בכפר יונה הציעו לנו דירה עם שני חדרים קטנים. בעל הבית נהג להשתמש בה לטחינת צדפות, מאכל לעופות. בלית ברירה שכרנו את הדירה, ניקינו אותה ובקושי הכנסנו לחדר אחד את שתי המיטות ומיטת התינוק. מהחדר השני עשינו מטבח וחדר מגורים.

בערב הראשון הופתענו מאורחים לא קרואים. היו אלה חולדות ענקיות שהסתובבו בבית. רינה נכנסה להלם. הדאגה העיקרית היתה לילד, שחס וחלילה לא ינשכו אותו. אני התחלתי להילחם בהן, במה שרק יכולתי. נלחמתי בהן עד חצות. כמה לילות לא ישנו, שמרנו על הילד.

כל יום אחרי העבודה הייתי מנקה את השטח, סותם חורים, עד שהחולדות כנראה הבינו שאין להן מה לעשות בבית הזה.

כעבור כשבועיים הודיעו לי שהעבודה שלי נגמרה. התחלתי לעבוד עם גיסי ואחיו באיסוף זיפזיף על שפת ימה של נתניה. היה עלינו לאסוף ערמות זיפזיף, וכשבאה העגלה עם הטרקטור העמסנו במהירות את הזיפזיף. היה חבל על כל רגע. עבדנו בקבלנות. לעתים קרה שהעגלה התהפכה באמצע הדרך ואז צריכים היינו לרוץ ולהעמיס בחזרה את הזיפזיף. כך איבדנו את מספר הדקות שהיו לנו למנוחה.

גם העבודה הזו נמשכה רק כמה שבועות. שוב הייתי מחוסר עבודה. מישהו הציע לי עבודה בפרדס ליד הגבול, על יד טול־כרם. לחפור גומות מסביב לעצים ותעלות מים. עבדתי כל היום רכון על הטוריה, היה חם מאוד, בלי אוויר. ברירה אחרת לא היתה לי. לא התלוננתי, העיקר שתהיה עבודה.

יום אחד בעוברי בנתניה ראיתי דרך חלון ראווה סנדלריה. מתוך סקרנות נכנסתי. ישב שם אדם מבוגר ועבד. אחרי אמירת שלום ודברי נימוסין הזמין אותי לשבת. סיפרתי לו שהייתי בקפריסין כמעט שנתיים ומזה כמה חודשים שאני בארץ. סיפרתי שברוסיה עבדתי בסנדלרות ואני גר עכשיו בכפר יונה. הוא סיפר לי שהוא בין מקימי נתניה, בין ראשוני המתיישבים. הוא שאל אותי איך הסתדרתי ובמה אני עובד. סיפרתי לו את הקורה אותי מאז הגעתי לארץ, אז הוא הציע לי לעבוד אצלו. הסכמתי מייד, כי עבודה אחרת לא היתה לי. וכך הפכתי שוב לסנדלר כמו ברוסיה.

בזמן העבודה שמתי לב שנכנסות לבית המלאכה נשים עם נעליים לתיקון, ובעל הבית סירב לקבלן. היו אז נעלי נשים עם סוליות שעם. לשאלתי ענה שאי אפשר לתקנן. הצעתי לו לקבל זוג לתיקון ואני אנסה לתקנן. הוא קיבל זוג נעליים אחד לתיקון, בתנאי שננסה, ואם נצליח מה טוב ואם לא אז לא. אני תיקנתי את הנעליים והן נראו כחדשות. בעל הבית השתומם, הוא לא, תיאר לעצמו שאפשר לתקן נעליים כאלה. השמועה פשטה שאצל הסנדלר (את שמו שכחתי) אפשר לתקן סוג זה של נעליים, ובמחיר סביר ביותר. התחילו להביא נעליים לתיקון, והעבודה היתה בשפע.

גם בכפר נודע שאני סנדלר, והגיעו בקשות לתיקון נעליים. קניתי לי כלים לצורכי סנדלרות והתחלתי לקבל עבודה בבית. המצב הכלכלי

1973. האמא בלומה בארץ

1973. אחי יענקל ואני עם אמא

השתפר לאין ערוך. בכסף הראשון שהרווחתי קניתי ארגז קרח (מקרר), שתי פתיליות חדישות יותר ואמבטיה ולול לילד. התחלנו לחיות חיים יותר נורמלים.

לאחר זמן מסויים שעבדתי בנתניה, הודיע לי בעל הבית שהוא יוצא לגימלאות וסוגר את החנות. הוא הבטיח לי שאת הקליינטים שלו ישלח אלי. זה כבר לא הדאיג אותי, כי היתה לי כבר הרבה עבודה מהכפר ומהסביבה.

הפרנסה היתה בשפע. הצלחתי אפילו לחסוך קצת כסף. הבעיה היתה הדיור. כבר אי אפשר היה להוסיף לגור בבית שגרנו.

לכן ביקשתי מאחותה של רינה שתחפש לנו דירה בדמי מפתח ביפו. היא מצאה חדר, לא יקר, בבית עם עוד שני חדרים שגרו בהם. החלטנו לקחת את החדר ועברנו ליפו. הבית היה על שפת הים. החדר שלנו היה בקצה המסדרון, כך שהיה באפשרותי להפריד חלק מהמסדרון בקרשים, לעשות מטבח לחוד עבורנו. המקלחת והשירותים היו משותפים.

קניתי שולחן עם כמה כיסאות, החלפנו את מיטות הברזל במיטות יותר טובות וסידרנו את הבית. הכל היה טוב ויפה עד שהגיע החורף. כשהים היה סוער, היו נכנסים מים לחדר, דרך החלון. התחלנו לסתום את הפרצות בכל מה שרק היה אפשר. הרגשה נעימה לא היתה לנו.

בעזרת אחותי הדסה, התקבלתי לעבודה במשרד הביטחון. גם רינה מצאה שם עבודה. בילד טיפלה במשך היום אחת השכנות.

כעבור שנה וכמה חודשים גויסתי לצבא, לחטיבת גבעתי, גדוד 51. רינה נשארה עם הילד לבד. היה לה קשה לעבוד כל היום ואחר כך לטפל בילד, בלי עזרה. אני הייתי מגיע הביתה לסוף־שבוע כל כמה שבועות. את הטירונות עשיתי בגדוד. האימונים היו קשים, המסעות, המארבים, השמירה והעבודה במחנה. רוב הזמן שירתתי בסביבת ירושלים, באזור הגבול, במשלטים. היה לי העונג להיות בהר הצופים פעמיים, כל פעם ארבעה, חמישה שבועות.

האימונים ושאר התנאים בצבא היו אמנם קשים אך נסבלים. הסתדרתי. מה שהיה מקשה עלי, היתה המחשבה איך רינה מסתדרת בבית לבד עם

1975. שלושת האחים מימין: שמואל, לייבל ויענקל

1976. המשפחה מתאחדת בארץ. יושבים מימין: גיסת המחבר, אחותו הדסה
אחותו מלכה, גיסו בומה, אחיו יענקל עומדים: המחבר ואישתו

הילד. אחרי שנתיים בגבעתי שירתתי שנה בקבע, בחיל חימוש, לא הרחק מהבית. הייתי בא הביתה כמעט כל ערב. ההרגשה השתפרה. בנוסף באותה עת הזדמן לנו להחליף את הדירה לדירה יותר גדולה. שני חדרים, מטבח ונוחיות לחוד, בבית עם עוד חמישה שכנים באותו מסדרון. היתה זו עלייה משמעותית ברמת החיים.

השתחררתי מהצבא. בסנדלרות לא רציתי לעבוד, כי המקצוע לא משך אותי. משך אותי מקצוע המתכת, לייצר משהו. הצלחתי להתקבל לעבודה בתעשיה הצבאית במחלקת המכשירים. משום מה מצאתי חן בעיני המנהל והוא איפשר לי לעבור קורסים בהשחזות מדויקות ומכשירים. היות ואהבתי את המקצוע, הצלחתי. למדתי את המקצוע היטב, והייתי לבעל מקצוע עם תעודות. אחרי כתשע שנים בתעשיה הצבאית החלטתי להיות עצמאי. ניסיתי, אך לא הצלחתי, למרות שהייתי בעל מקצוע טוב, כי לבד מהידע צריך להיות גם סוחר, מה שלא הייתי. הפסדתי קצת כסף ונכנסתי לעבוד באל־אופ במקצוע.

הבן חיים גדל והלך לגן, אחר כך לבית הספר. בהפרש של אחת עשרה שנים נולד לנו הבן השני, צפריר. התברר לנו שהבית שבו התגוררנו נמצא במקום שנקרא אז "השטח הגדול" הידוע לשימצה בזונות וסמים. כשנכנסנו לבית לא ידענו על כך.

הפעילות בשטח הגדול פרחה. מדי פעם היו מריבות בין הסרסורים, צעקות ומכות. גם למשטרה היה קשה להשתלט עליהם. גם הבן התחיל לשאול שאלות על מה שקורה ולמה הגבלנו אותו ללכת לשחק בכל מיני מקומות.

החלטנו שמוכרחים לעזוב את הסביבה הזו. חיפשנו ומצאנו בית בחולון, בדמי־מפתח. מקום שקט, כמעט במרכז, בו גידלנו את שני בנינו.

הבן חיים סיים לימודיו בבית ספר לאומנות, התגייס לצבא, היה בהנדסה ימית והשתתף במלחמת יום כיפור. נולדו לו שלושה ילדים. בת שירה, בן עידו ובת נעמה.

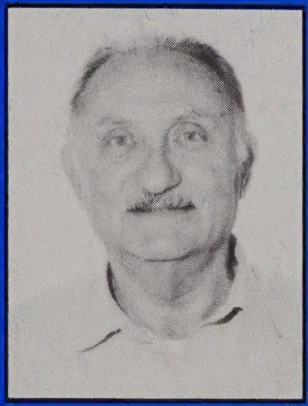
הבן השני, צפריר, סיים לימודיו בבית הספר הולץ, בצבא שירת בצוללת. נולדה לו בת לירון, וממש בסיום הכתיבה נולד לו בן.

בשנת 1973 הגיעו ארצה אחי יענקל עם אשתו (השנייה) ואמא. אני שמחתי מאוד להיפגש עם אמי ואחי בארץ, אחרי כל כך הרבה שנים שלא ראיתי אותם. הם היו תקופה באולפן, והיות ואחי היה אסיר ציון הוא קיבל דירה בחולון קרוב אלי. אמא עוד זכתה להשתתף בבר המצווה של הבן צפריר. בתחילת 1977 הגיעה גם מלכה. המשפחה התאחדה שוב, פרט לאחי לייבל שנסע לארצות הברית לילדים שלו.

צערי רב על שאבי לא זכה להגשים חלומו ולעלות לארץ ישראל. הוא נפטר ב־1970 בחוץ לארץ.

אמא נפטרה ב־1977, אחי יענקל נפטר אחרי מחלה קשה ב־1992 ואחותי מלכה נפטרה ב־1993.

אני מצטער מאוד שלא התחלתי לכתוב את קורות חיי לפני כמה שנים, אלא רק אחרי שיצאתי לגימלאות. הם לא זכו לקרוא את הדברים שכתבתי. אני מקדיש את סיפור חיי לזכרם.

פרקי הזכרונות של שמואל ברנשטיין מתארים באופן מרתק את הינצלותה של משפחה אחת מבסרביה הודות לניסיונו ולתושייתו של אבי המשפחה. על סמך נסיונו במלחמת העולם הראשונה החליט מייד עם פרוץ מלחמת העולם השניה להעביר את משפחתו לאוזבקיסטן.

למעשה זהו סיפורה של יהדות בסרביה כולה וקהילות רבות אחרות ששרדו בשואה, עקב כך שגלו או הוגלו מזרחה לעורף ברית המועצות וכך ניצלו.

המספר שהיה אז נער בן 14 מתאר עתה, עם צאתו לגמלאות, את ההרפתקאות של המסע מזרחה לאורך אלפי קילומטרים בתנאים שלא ייאמנו, עד שהגיעו למקום מבטחים בו יכלו לשהות במשך כל זמן המלחמה.

גם אחרי המלחמה לא נסתיימו התלאות. החורבן שנתגלה אחרי המלחמה, והחינוך בתנועת נוער ציונית המריצו את הצעירים לצאת מייד בכיוון ארץ-ישראל. אף כי המסע הזה היה ברוך בסכנת נפשות, איום במאסר ממושך והגליות. גם מי שהצליח לצאת מאירופה הגיע לבסוף למחנות בקפריסין לשהייה ממושכת.

הספר כולו נקרא בנשימה אחת והקורא אינו יכול להניח אותו מידו עד שהוא מגיע לסוף הטוב.

לנוער הישראלי שגדל כאן בסביבה מגוננת, נפתח כאן פתח להבנת העבר הקרוב ולהכרת תודה לדור ההורים שניצלו.